ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

XLIII

MATRAKÇI NASÛH

HÜSEYİN G. YURDAYDIN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1963. Tel: 10 54 04

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

XLIII

MATRAKÇI NASÛH

HÜSEYİN G. YURDAYDIN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1963. Tel: 10 54 04

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... VII–XIII

GİRİŞ 1

I. BÖLÜM

YENİ BELGELERE VE KİTAPLARININ YENİ NÜSHALARINA GÖRE MATRAKÇI NASÛH'UN ESERLERİ VE ŞAHSİYETİ

I- NASÛH, MATRAK OYUNU VE SİLÂHŞORLUK 2–11

1– Nasûh'un Matrak Oyunu'nun Mucidi Olması Meselesi 2

2– Nasûh'un Silâhşorluğa Dair Eseri: *Tuhfet el–Guzat* 4–10

a) *Tuhfet el–Guzat*'ın Süleymaniye (Esad Ef.) Kütüphanesi Nüshası 5

b) *Tuhfet el–Guzat* adı ile Nasûh'a atfedilen Belediye Kütüphanesi Nüshasının Nasûh'un Telifi Olmadığının Tesbiti 7

3– Nasûh'un Türlü Silâh ve Mızrak Oyunlarındaki Mehareti ve Onun Osmanlı Ülkelerinde "Üstad" ve "Reis" Tanınması Hakkında Kanunî Tarafından 936/1530 Tarihinde Verilmiş Bir Berat 10

II- HATTAT VE RESSAM OLARAK NASÛH 12–16

1– Nasûh'un Hattatlığı 12

2– Nasûh'un Ressamlığı 12–16

a) *Mecmu'-ı Menazil* Minyatürleri 13

b) 949/1542–950/1543 Yılları Olaylarına Ait Olan TSMK, Hazine Yazması Minyatürleri 14

c) *Tarih-i Sultan Bayezid* Yazması Minyatürleri 15

III- NASÛH'UN MATEMATİK'E AİT ESERLERİ 16–20

1– Nasûh'un Matematik'e Ait Eserleri Hakkındaki Yanlış Bilgiler 16

2– Nasûh'un Matematik'e Ait İlk Eseri: *Cemâl el–Kitâb ve Kemâl el–Hisâb* ve Tek Yazma Nüshası 17

3– *Umdet el–Hisâb* 17–20

a) Nuruosmaniye Nüshası (Nu. 2984) 17

b) Süleymaniye (Şehid Ali Paşa, Nu. 1987, 1988) Nüshaları 19

c) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası (T 2755) 20

IV- NASÛH'UN TARİH'E AİT ESERLERİ 21–48

1– Nasûh'un Tarihe Ait Eserleri Hakkında Bilinenler 21

2– Nasûh'un *Kanunî Devri Tarihi* (*Süleyman–nâmesi*) Hakkında Yaptığımız İlk Neşriyat ve Bir Notumuz 23

3– *Taberî Tarihi*'nin Türkçe Tercümeleri ve Bazı Karışık Görüşler 23
4– Vardığımız Sonuç 24–26
a) Basılı Tercüme 24
b) *Taberî Tarihi*'nin Hüseyin b. Sultan Ahmet Tercümesi 25
5– Nasûh'un *Taberî Tarihi*'ni Tercümesi Meselesi ve Yeni Bir Görüş: Nasûh'un Taberî'yi Esas Alarak ve Ona Devam Ederek *Mecma' el-Tevârih* Adı İle Kendi Zamanında 958/1551 Yılına Kadar Gelen Bir Umumi Tarih Yazması 26
6– *Mecma' el-Tevârîh*'in Türlü Bölümlerine Ait Tespit Ettiğimiz Yazma Nüshalar 27–48
a) Viyana Yazmaları, Nat. Bibl., Cod. Mixt. 999, 1187 (Başlangıçtan Hazret–i Süleyman'ın Ölümüne Kadar Gelen I. Cilt) .. 27
b) Paris Yazması, Bibl. Nat. No. 50, (Keykubad devrinden Nuşirevan Zamanına Kadar Gelen II. Cilt) 32
c) Fatih Yazması (Hazret-i Peygamber'in Doğumundan Ertuğrul Zamanında Karacahisar'ın Zaptına Kadar Gelen III. Cilt) 33
d) British Museum Yazması, ADD. 23.586 (Eserin IV. Cildi Sayılabilecek Olan Osmanlı Tarihi Bölümünden Sadece II. Bayezid ve I. Selim Devri Üzerinde Duran Kısım) 36
e) Revan Yazmaları (Kanunî'nin Cülûsundan 944/1537 Yılına Kadar Gelen 1286 Nu.lı Nüsha ve Kanunî'nin 945/1538 Seferi Üzerinde Duran 1284/2 Nu.lı *Fetih–nâme–i Karabuğdan* Nüshası) 38
f) Kanunî'nin 940/1533–942/1535 İlk İran Seferi Üzerinde Duran *Mecmû'–ı Menazil*'in Minyatürlü İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası (T 5964) ve Bunun Revan (1286) Yazması İle Karşılaştırılması 39
g) İstanbul, Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi Yazması, Nu. 379 (Kanunî Devrinin 950/1543–958/1551 Yılları Olayları Üzerinde Duran Nüsha) 41
h) TSMK Hazine Yazması, Nu. 1608 (Kanunî Devrinin Sadece 949/1542-950/1543 Yılları Olayları Üzerinde Duran Minyatürlü Nüsha) 42
i) TSMK Revan Yazması, Nu. 1272 (Nasûh'un Eserinin Sadece II. Bayezid Devri Üzerinde Duran Minyatürlü Nusha : *Tarih-i Sultan Bayezid)* 47

V – **NASÛH'UN ESERLERİNİN ŞAHSİYETİ VE DÜŞÜNCELERİ İLE İLGİLİ KAYITLARI** 49–54

II. BÖLÜM

NASÛH'UN *MECMA'-EL-TEVÂRÎH* ADLI ESERİNİN KANUNÎ DEVRİ TARİHİ *SÜLEYMAN-NÂME* BÖLÜMÜNÜN BAZI ÖNEMLİ KAYITLARI 55–69

I– Nasûh'un *Mecmû'-ı Menazil* Adlı Eserinin ve *Süleyman–nâme*'nin *Menazil*'e Tekabül Eden Kısmının Menziller Bakımından Önemi Meselesi 55

II– Nasûh'un *Süleyman–nâme*'sinin Sadrazam Makbûl İbrahim Paşa İle İlgili Kayıtları 57

III– Nasûh'un 1533-35 İran Seferi İle İlgili Olarak Diğer Kaynaklarımızda Bulunmayan Bazı Kayıtları 60

IV– Nasûh'a Göre Mohaç Seferinin Sebepleri 61

V– Nasûh'un Şehzâde Mustafa İle İlgili Bazı Kayıtları 62

VI– Nasûh'un Bostan Çelebi İle İlgili Bir Kaydı 65

VII– Nasûh'un 957/1550 Yılında Katledilmiş Olan Şeyh Karamanî'nin Katli İle İlgili Kayıtları 67

EKLER

I– Nasûh'un Türlü Silâh ve Mızrak Oyunlarındaki Mehareti ve Onun Osmanlı Ülkelerinde "Üstad" ve "Reis" Tanınması Hakkında Kanunî Tarafından 936/1530 Tarihinde Verilmiş Olan Berat'ın Sureti (Bu Suretin Aslı, *Umdet el-Hisab*'ın Nuruosmaniye Nüshasının Sonunda Bulunmaktadır. Bak. Varak 173a-174b) 70–71

II– Nasûh'un *Mecma' el–Tevârih* Adlı Eserinin *Süleyman–nâme* Bölümünün İlk Kısmına Ait Olan Revan Yazması (Nu. 1286)'nın Eserin Telifi İle İlgili Sözlerinin, *Mecmu'–ı Menazil*'in Bu Konudaki Sözleri İle Karşılaştırılması 72

Bibliyografya 73–75

Indeks .....

ÖNSÖZ

Matrakçı Nasûh hakkındaki bu araştırmamız, esas itibariyle iki bölüm halinde hazırlanmıştır. *Giriş*'i takip eden ve "Yeni Belgeler ve Kitaplarının Yeni Nüshalarına Göre Matrakçı Nasûh'un Eserleri ve Şahsiyeti" adını taşımakta olan birinci bölümde yeni belgelere ve kitaplarının tespit imkânını bulduğumuz yeni nüshalarına göre, Nasûh'un Matrakçılığı, Silâhşorluğu, Hattatlığı ve Ressamlığı ile Matematik ve Tarih'e ait eserleri hakkında yeni bilgiler verilmiş, bundan sonra da eserlerinden edinilen bilgilere göre, yazarımızın şahsiyeti ve düşünceleri belirtilmiye çalışılarak onun, Kanunî devrinde yaşadığı bilinen Nasûhlardan hangisi olabileceği üzerinde durulmuştur.

Araştırmamızın "Nasûh'un *Mecma' el-Tevârîh* Adlı Eserinin Kanunî Devri Tarihi *Süleyman-nâme* Bölümünün Bazı Önemli Kayıtları" adını taşıyan ikinci bölümünde ise Nasûh'un çağdaşı bulunduğu bu devir hakkındaki bazı önemli kayıtlarına işaret edilmek suretiyle eserin bu son kısmının, tarihî bir kaynak olarak değerinin belirtilmesine çalışılmıştır.

Bu son hali ile oldukça tamamlanmış sayılabilecek bir şekilde takdim imkânını bulduğumuz bu araştırmanın, bu vesile ile açıklanmasını gerekli gördüğümüz ilgi verici bir hikâyesi vardır. Kanunî devrinde yaşıyan ve Tarihçi, Matematikçi, Hattat, Ressam, Silâhşor ve hususiyle Matrakçı olarak ün kazanmış olan Nasûh hakkındaki çalışmalarımız, daha 1951 yılında Kanunî devrinin çağdaş kaynakları üzerinde araştırmalarda bulunduğumuz bir sırada Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK)'nin Revan kısmında bulunan anonim bir Kanunî devri tarihi'nin Nasûh'un nerede olduğu bilinmiyen *Süleyman-nâme*'sinin bir nüshası olduğunu tespit ettiğimiz zaman başlamış bulunuyordu. O zaman doktora tezi konusu olarak çalışmalarımızın mihverini Kanunî devrinin önemli kaynaklarından biri olan ve Ferdî mahlâslı bir kişiye atfedilen *Süleyman-nâme* teşkil ediyordu. Bu çalışmalar sonunda Ferdî mahlâslı bir kişiye atfedilen bu *Süleyman-nâme*'nin Kanunî devri kazaskerlerinden Bostan lâkabı ile ünlü Mustafa b. Mehmed (904/1498 - 977/1570)'in telifi olduğunu ve eserin giriş'inde yazara ait bir şiirde geçen "ferdî" kelimesinin, burada lügât mânâsı ile "bir fert" anlamına kullanılarak eserin yazarı ile bir ilgisinin bulunmadığını tespit etmiştik. *Bostan'ın Süleyman-nâmesi (Ferdî'ye Atfedilen Eser)* adını taşıyan bu araştırmamız, Kasım 1952 de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde

doktora tezi olarak kabul edilmiş. 1955 yılında da Türk Tarih Kurumu *Belleten*'inde yayınlanmıştı. İşte bu araştırmamızda bulduğumuzu haber vermekle yetindiğimiz Nasûh'un *Süleyman-nâmesi* üzerinde ancak 1956 yılı başlarından itibaren çalışmak imkânını bulduk ve bu çalışmalarımızın sonucunu, 12–17 Nisan 1956 tarihinde toplanmış olan V.Türk Tarih Kongresine *Matrakçı Nasûh'un Süleyman-nâmesi* adı ile bir tebliğ halinde sunduk. Asistanlık hayatının yeni bazı cilveleri yüzünden Nasûh ve eserleri hakkındaki çalışmalarımıza maalesef yeniden ara vermek zorunda kaldık. Ancak çok dar olan imkânlarımız nispetinde de olsa, kütüphaneleri bu bakımdan taramaya ve bu konudaki malzemeyi toplamaya devam ediyorduk. 1958 yılı sonlarında Doçent olduktan sonra mevcut malzememizi gözden geçirerek bu konu üzerindeki çalışmalarımızı hızlandırdık. 1960 yılında araştırmamız tamamlanmış sayılabilirdi. Ancak Nasûh'un *Taberî tarihi* tercümesine ait bulunduğu kesin olan bir yazma tespit edememiş olmamız, bizi düşündürüyor ve araştırmamızı bu hali ile yayınlamak istemiyorduk. Bu sırada Rieu'nün British Museum'daki Türkçe yazmalara ait olan kataloğunda anonim bir eser olarak hakkında bilgi verdiği British Museum'da bulunan II. Bayezid ve I. Selim devri tarihi üzerinde duran bir yazmanın, Nasûh'un eseri olabileceğini tahmin ile Ankaradaki British Council aracılığı ile bu yazmanın tamamının mikrofilmini getirttik. Gerçekten bu anonim yazma, Nasûh'un eseri idi. Zira bu yazmanın son beş varağında bulunan Kanunî ile ilgili kısımlar, Nasûh'un *Süleyman-nâme*'sinin Revan nüshası (1286)'nın 3b–11a varakları arasında aynen yer almış bulunuyordu. British Museum nüshasının müstakil bir eser olmaktan çok, büyük bir eserin bir kısmı olduğunu gösteren bir hüviyette oluşu, mevcut bilgilerimizin aksine, Nasûh'un bir *Osmanlı Tarihi (Tevârîh-i âl-i Osman)* yazmış olabileceği fikrini kuvvetlendiriyordu. İşte bu sırada *Taberî tarihi*'nin Türkçe bir tercümesi olarak gözden geçirdiğimiz Fatih Kütüphanesi yazması (Nu. 4278), bizde yeni bazı şüpheler daha uyandırdı. Hazret-i Muhammed'in doğuşu ile başlıyan bu yazmada, eser, *Taberî tarihi*nin sona erdiği 915 yılında bitmesi gerekirken, ara verilmeksizin Abbasîler devri tarihinin anlatılmasına devam edildiği, Abbasîlerin yıkılışından sonra da Türklerin menşei, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Karacahisar'ın alınmasına kadar Osman'ın babası Ertuğrul hakkında bilgi verildiği görülüyordu. Her hangi bir kayıt bulunmamasına rağmen bu yazmada dikkati çeken üslûb özelliği ve yazmanın tertip tarzı, eserin, Nasûh'un kaleminden çıkmış olabileceğini düşündürüyordu. Ayrıca Blochet'nin Nasûh'un tercümesi olarak takdim ettiği yazmanın (Bibl. Nat. 50), baş tarafında Kanunînin methedilmekte olduğunu belirtmiş bulunması yüzünden bu meselenin hallinde Paris yazmasının önemli bir rolü olabileceğini düşünüyorduk. Nihayet 1961–1962 ders yılında bir yıl müddetle Avrupa'ya gitmek imkânını bulduk, Avrupa kütüphanelerindeki çalışmalarımıza Viyana Millî Kütüphanesindeki yazmaları gözden geçirmek

suretiyle başladık. Bu çalışmalar sırasında Viyana Millî Kütüphanesinin yazmalar kısmında henüz kataloğa geçmemiş kitaplar arasında Nasûh'un *Taberî tarihi* tercümesinin birinci cildinin iki nüshasını bulduğumuz zaman sevincimiz sonsuzdu. Bu arada değerli dostumuz Dr. İrène Beldiceanu da adı geçen Paris yazmasının istediğimiz kısımlarının mikrofilmini Viyana'daki adresimize göndermiş bulunuyordu. Gerek Paris yazmasının bu filmi ve gerekse Viyana yazmaları üzerindeki çalışmaların sonucunda Nasûh'un Tarih'e ait eserleri ile ilgili önemli bir meseleyi halletmiş, uzun zamandır zihnimizi kurcalıyan istifhamı çözmüş bulunuyorduk. Böylece açık olarak anlaşılıyordu ki Nasûh, Kanunî'nin emri ile Arapça aslından *Taberî tarihi*ni Türkçeye çevirmeye başlamış, gerekli gördüğü yerlerde kendisi de tercümesine ilâvelerde bulunmuş, daha sonra bu ünlü tarihe devam ederek ona adeta Türkçe bir ek (zeyl) yazmış, bunu Abbasîlerin sonuna kadar getirmiş, bundan sonra da yazmak istediği *Osmanlı tarihi*ne bir giriş olmak üzere Türklerin menşei, Gazneliler, Selçuklular, Anadolu Selçukluları hakkında bilgi vermiştir. Mevcut yazmalardan anlaşıldığına göre Nasûh, bundan sonra bu eserin devamı mahiyetinde muhtemelen bu eserin dördüncü cildini teşkil etmek üzere *Osmanlı tarihi*ni kaleme almıştır. Bu eserin tamamı *Mecma'-el-Tevârîh* veya *Tuhfet el-Mülûk* umumî adını taşımaktadır. İşaret ettiğimiz üzere, mevcut yazmalar, bu eserin, dört büyük cilt teşkil edecek bir şekilde hazırlanmış olduğu fikrini telkin etmektedir. Kısmen tercüme ve kısmen de telif olarak meydana getirilmiş olan bu eserin, başlangıçtan Hazret-i Süleyman'ın ölümüne kadar gelen birinci cildine ait, biri sonundan biraz eksik, diğeri tam olmak üzere, iki yazma nüshası, Viyana Millî Kütüphanesinde (Cod. Mixt. 999 ve 1187); Keykubad devrinden Nuşirevan zamanına kadar gelen ikinci cilde ait bir yazma, Paris (Bibl. Nat. 50)'de, Hazret-i Peygamber'in doğumundan Osman'ın babası Ertuğrul zamanında Karacahisar'ın zaptına kadar gelen üçüncü cilde ait bir yazma da, İstanbul'da Fatih Kütüphanesinde (Nu. 4278) bulunmaktadır. Nasûh'un eserinin *Osmanlı tarihi*ne ait Fatih yazmasında bulunan bu başlangıç kısmından başka bu gün için burada sadece II. Bayezid, I. Selim ve Kanunî devirlerine ait tespit etmiş olduğumuz yazmaları takdim imkânlarına sahip bulunuyoruz. Biraz önce de işaret ettiğimiz üzere, Nasûh'un eserinin II. Bayezid ve I. Selim devirlerine ait yazma nüshası, İngiltere'de British Museum'da (ADD. 23.586) bulunmaktadır. Bu yazmanın, Yavuz Selim'in ölümünden sonra ele aldığı Manisa'da bulunan Şehzade Süleyman'a acele İstanbul'a gelmesi için haber gönderilmesi, Süleyman'ın Manisa'dan harekete geçerek sür'atle İstanbul yolunu tutması gibi cülûsundan biraz önceki olaylar, Nasûh'un eserinin Kanunî devri üzerinde duran Revan yazmasında da hemen hemen aynı kelimelerle anlatılmış bulunmaktadır. Böylece bir taraftan British Museum yazmasının Nasûh'un eserine ait bir kısım olduğu anlaşılmakta, diğer taraftan hükümdar için özel olarak istinsah edilmiş olduğu kanısını uyandıran

Revan nüshasının, British Museum yazmasının devamı olduğu ortaya çıkmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Revan yazması, Nasûh'un eserinin Kanunî devrine ait bölümünün, ancak 17 yıllık bir kısmını içine almakta olup, Kanunî'nin cülûsundan 944/1537 yılına kadar gelmektedir. Diğer taraftan Nasûh'un eserine ait olan ve *Fetih-nâme-i Karabuğdan* adı ile Kanunî'nin 945/1538 Karabuğdan seferi üzerinde duran Revan 1284/2 Nu. da kayıtlı nüshayı da buna eklemek lâzımdır. Eserin, Kanunî devri üzerinde duran kısmına ait bu iki yazmanın devamı ise, İstanbul'da Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinde (Nu. 379) bulunmaktadır. Baş tarafı eksik olan bu yazma, 950/1543–958/1551 yıllarına ait olaylar üzerinde durmakta olup, bu gün için Nasûh'un *Mecma' el-Tevârîh* adlı eserinin dördüncü cildi olarak kabul edilebilecek olan *Osmanlı tarihi* bölümünün Kanunî devri üzerinde duran kısmının son parçasını teşkil etmektedir.

Bu vesile ile şu hususun da açıklanması gerekmektedir: Nasûh'un Kanunî'nin 1533 – 1535 ilk İran seferi üzerinde duran *Mecmu'-ı Menazil* adlı minyatürlü eseri, her şeyden önce bu iki yıllık olayların tarihî bir tespitinden ibaret olup Nasûh'un büyük eserinin Kanunî devri üzerinde duran Revan nüshasının ilgili kısmında aynen yer almış bulunmaktadır. Diğer taraftan bu vesile ile belirtilmesi gereken önemli bir mesele de şudur: Bu araştırmamızda Nasûh'un *Mecmu'-ı Menazil* ve içinde krokiler bulunan Silâhşorluğa ait eseri *Tuhfet el-Guzat* adlı eserinden başka ilk defa olarak minyatürlü iki eseri daha takdim edilmektedir. Bunlardan TSMK'nin Hazine kısmında bulunan (Nu. 1608) ve yanlış olarak Sinan Çavuş'a atfedilen minyatürlü yazma, esas itibarile Kanunî devrinin 949/1542 – 950/1543 yılları olayları üzerinde durmaktadır ve Nasûh'un eserinin Kanunî devri üzerinde duran bölümünün son kısmına ait 8 yıllık vekayi üzerinde duran İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi nüshasının baş tarafında aynen yer almış bulunmaktadır. Minyatürlü olan bu Hazine yazmasının tıpkı *Mecmu'-ı Menazil* gibi hükümdar için özel olarak yazılıp resimlendirildiği anlaşılmaktadır. Diğeri ise, TSMK'nin Revan kısmında (Nu. 1272) bulunmaktadır. Son olarak çıkan F. E. Karatay'ın kataloğunda da *Tarih-i Sultan Bayezid* adı ile anonim bir eser olarak tanıtılan bu minyatürlü yazma, Nasûh'un *Mecma' el-Tevârîh* adlı eserinin, sadece II. Bayezid devri üzerinde duran bir bölümüdür ve Nasûh'un eserinin II. Bayezid ve I. Selim devirlerini içine alan British Museum yazmasının II. Bayezid devrine ait kısmı ile satır satır aynıdır.

Bu araştırmada tarihe ait eserleri hakkında verdiğimiz bu yeni bilgilerden başka sözlerimizin başında da ifade ettiğimiz üzere Nasûh, aynı zamanda matrakçı, silâhşor, hattat, ressam ve matematikçi olarak da ele alınmış, bu konularda mevcut yanlış ve eksik bilgiler düzeltilip tamamlanmış; bu arada türlü mızrak ve silâh oyunlarında gösterdiği üstün başarılardan dola-

yı ona 936/1530 yılında Kanunî'nin vermiş olduğu bir *berat* da ilk defa olarak bahis konusu edilmiştir. Araştırmamızın sonunda tamamını vermiş olduğumuz bu *berat*'da Kanunî, türlü mızrak ve silâh oyunlarında bütün rakiplerine üstün gelmiş olan Nasûh'un Osmanlı ülkelerinde bu konularda "Üstad" ve "Reis" tanınmasını istemektedir. Üstad Nasûh'un oynamakla yetinmiyerek ayrıca silâhşorluğa ait *Tuhfet el-Guzat* adlı bir de eser yazmış olduğu bilinmektedir (bak. Süleymaniye, Esad Ef. Ktb. 2206). Dr. A. Decei'nin bu eserin başka bir nüshası olarak gösterdiği ve içinde Nasûh'un hayatı hakkında bilgi bulunduğunu söylediği İstanbul Belediye Kütüphanesi nüshasının ise, Nasûh'un telifi olmadığı anlaşılmıştır.

Diğer taraftan Nasûh'un şimdiye kadarki bilgilerimizin aksine Matematik'e ait sadece iki eseri vardır. 923/1517 yılında Yavuz Selim'e sunmuş bulunduğu *Cemal el-Kitab ve Kemal el-Hisab* adlı eserini, Nasûh'un Kanunî devrinde 940/1533 yılında tekrar ele alarak *Umdet el-Hisab* adı ile yeni bir eser haline getirdiği düşünülürse, aslında, Nasûh'un Matematik'e ait bir eseri var demektir. Bu eserin iki şekline ait görebildiğimiz yazmalar hakkında da burada bilgi verilmiştir.

Nasûh'un eserlerine ait gözden geçirdiğimiz yazmalardan, hususiyle tarihe ait olanlardan bazılarının Nasûh'un kendi kaleminden çıkmış olmaları ihtimali üzerinde durduğumuz için, bunlardan vereceğimiz bir kaç örneğin, aynı zamanda değerli bir hattat olan Nasûh'un yazısı hakkında da bir fikir vereceğini umuyoruz. Diğer taraftan Nasûh'un ressamlığı hakkında bilgi edindiğimiz *Mecmu'-ı Menazil* resimleri, bilindiği üzere, daha çok dokumenter bir karakter taşımaktadırlar. Ancak bu araştırmamızda gerek metin ve gerekse resimleri itibariyle Nasûh'un eseri olarak takdim etmekte olduğumuz Hazine Kütüphanesi yazması ile hususiyle II. Bayezid devri tarihi üzerinde duran Revan yazması minyatürlerinin ise, daha çok resim karakteri taşımakta oldukları görülmektedir. Bu minyatürlerden Nasûh'un son derece mükemmel bir renk üstadı ve üzerinde önemle durulması gereken bir Osmanlı nakkaşı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Daha sözlerimizin başında ifade ettiğimiz üzere, esas itibariyle iki bölüm halinde hazırlanmış olan araştırmamızın birinci bölümünde bu anlattıklarımızdan başka ayrıca eserlerine dayanılarak Nasûh'un şahsiyeti ve düşünceleri hakkında bilgi verilmiş; bundan sonra gelen ikinci bölümde ise, *Mecma' el-Tevârih*'in Kanunî devri tarihi üzerinde duran kısmının bazı önemli kayıtları üzerinde durularak, bu kısmın tarihî bir kaynak olarak değeri belirtilmeye çalışılmıştır.

Böylece Kanunî devri gibi Osmanlı tarihinin her bakımdan verimli bir zamanında yaşamış, başta bizzat Kanunî olmak üzere çağdaşlarının takdir ve sevgisini kazanmış silâhşor, hattat, ressam, matematikçi ve tarihçi Nasûh'un hayatı ve eserleri hakkında verdiğimiz bu yeni bilgilerle tarihimizin bu önemli devrinin adeta bir temsilcisi olan değerli bir insanı, gün ışığına çıkar-

mış bulunuyoruz. Bütün bu konularda bırakmış olduğu eserlerin de ortaya koyduğu üzere, karşımıza türlü kabiliyetleri olan ve bu kabiliyetlerini son derece geliştirmiş bulunan bir insan çıkmaktadır. Bırakmış olduğu eserlerden dünya durdukça yaşıyacakmış gibi çalışmış olduğu anlaşılan Nasûh'un, aynı zamanda bu dünyaya gerektiğinden fazla önem vermeyen, gözü, günlü tok, manevî dünyası son derece zengin bir kişi olduğu da ortaya çıkmaktadır. Böyle olduğu içindirki hususiyle *Tarih*'e ait eserlerinde, yeri geldikçe bu dünyaya birçok büyük hükümdarların gelip geçtiğini söylemekte, bir "misafirhane" olarak gördüğü bu dünyanın bunlardan hiçbirisine kalmadığını, her gelenin gittiğini, kalanların da mutlaka gideceğini sık sık ifade etmekten adeta bir zevk duymaktadır. Ona göre, önemli olan iş, daha sonra gelecek nesillerin ders ve ibret alacağı "tarih" olmaya lâyık eserler bırakmaktır. Nasûh'un bildiğimiz kadarki hayatı, onun bu düşüncelerinin adeta bir tatbikatı, daha doğru bir ifade ile Nasûh'un düşünceleri, kendi hayatının gerçek bir ifadesi durumundadır. Daha 923/1517 yılında Yavuz Selim'e Matematik'e ait ilk eserini takdim etmiş olan Nasûh'un, Hayr Bey'in valiliği zamanında Mısır'a giderek orada bulunan ünlü Cündîlerle türlü silâh ve mızrak oyunlarında yarışmalara katıldığını, efsanevî kahraman Rüstem gibi hamleler yaparak bütün diğer yarışmacıları saf dışı bırakdığını görüyoruz. Diğer taraftan Kânunî'nin tahta geçmiş bulunduğu 926/1520 yılında yeni hükümdarın emri ile ünlü *Taberî Tarihi*'ni Arapça aslından tercümeye başlamış, İslâm tarihinin en önemli kaynaklarından birisi olan bu eseri sadece Türkçeye çevirmekle yetinmiyerek, gerekli gördüğü yerlerde ona ilâvelerde bulunmuştur. Bu çevirinin tespit imkânını bulduğumuz yazmalarından anlaşıldığına göre, tercümesinin üçüncü cildinde *Taberî Tarihi* sona erince, Nasûh, yazmaya devam ederek bu ünlü tarihe Türkçe bir ek (zeyl) yapmış, daha sonra, bu tercüme – telif büyük eserin dördüncü cildi olarak hazırlanacağı anlaşılan *Osmanlı Tarihi*ne bir giriş olmak üzere bu gün kaybolmuş olan *Tarih–i Muhtar* adlı bir eserden naklen Türklerin menşei, 24 Oğuz boyu, Gazneliler, Selçuklular hakkında bilgi vermiştir. Bu eserin birinci, ikinci ve Ertuğrul zamanında Karacahisar'ın zaptına kadar gelen üçüncü cildi ile *Osmanlı Tarihi* bölümünün yazılmasının ne zaman tamamlanmış olduğu maalesef kat'i olarak tesbit edilememiştir. Ancak Nasûh'un 936/1529 yılında Silâhşorluk'a ait eseri *Tuhfet el-Guzat*'ı, 940/1533 yılında da Matematik'e ait eseri *Umdet el-Hesab*'ı yazmış olduğu bu eserlere ait yazmalardan anlaşılmaktadır. Daha sonra Nasûh, 944/1537 tarihinde *Mecmu'-ı Menazil*'i, 945/1538 yılında *Fetih–nâme–i Karabuğdan*'ı yazmıştır. Bu tarihten sonra da eserinin Kanunî devrine ait bölümünün Revan (1286) Kütüphanesinde bulunan ve Kanunî'nin cülûsundan 944/1537 yılına kadar gelen 17 yıllık ilk bölümünü yazdığı anlaşılmaktadır. II. Bayezid ve I. Selim devirleri üzerinde duran British Museum yazması Salih b. Hasan el-Konevî tarafından 960/1553 yılında istinsah edilmiş olduğuna göre, bu kısmın Nasûh tarafından kaleme alınışının daha erken bir tarihe rastlaması gerekir.

Diğer taraftan hükümdar için hususi olarak yazılıp resimlendirildiği anlaşılan II. Bayezid devri hakkındaki (Revan 1272) ve Kanunî devrinin 949/1542 -950/1543 yılları olayları üzerinde duran (Hazine 1608) minyatürlü eserlerden ikincisi 950/1543 yılı içinde Şehzade Mehmed'in ölümünden önce yazılmıştır. Kanunî devrinin 950/1543–958/1551 yılları olaylarını anlatan ve daha çok yazarın bir müsveddesi hüviyetinde olan İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi yazmasının ise tabii olarak 958/1551 yılından sonra tamamlandığı, bu konudaki çalışmaların 960/1553 yılına kdar devam ettiği, hattâ 960/-1553 yılında Kanunî oğlu Şehzade Mustafa'yı öldürtünce, bu nüshada bulunan Şehzade Mustafa ile ilgili bazı malûmatın bu sebeplerle yazar tarafından kasden karalandığı anlaşılmaktadır.

Nasûh'un bundan sonraki faaliyetleri hakkında maalesef bir bilgimiz yoktur. Ondan belli başlı hal tercümesi kitapları da bahsetmemektedirler. İşaret ettiğimiz bu tarihlerden sonra yaşadığı bilinen ve M. Süreyya'nın haklarında birer ikişer satırlık kısaca bilgi verdiği iki Nasûh bulunmaktadır. Bunlardan biri Ankaralı Müderris Nasûh, diğeri de 971/1564 yılında ölmüş olan Kethüda Nasûh'dur. "Ümera"dan olduğu kaydedilmiş bulunan Kethüda Nasûh'un, bir an için, kahramanımız Matrâkçı Nasûh olabileceği akla gelse bile, bu konuda maalesef hiç bir delil bulunmamakta ve bu husus da, sadece bir ihtimal olmaktan ileri gidememektedir.

Böylece sözlerimizi sona erdirirken çalışmalarımız sırasında bize daima kolaylık göstermiş olan İstanbul Üniversite, Topkapı Sarayı Müzesi, Arkeoloji Müzesi, Süleymaniye, Ayasofya, Nuruosmaniye Kütüphaneleri, Viyana Millî Kütüphanesi Yazmalar Bölümü idareci ve memurlarına, Paris yazmasının istediğimiz kısımlarının mikro–filmini çektirip göndermek zahmetine katlanan Dr. Irène Beldiceanu'ya, araştırmamızın yayınlanmasına karar veren başta Dekan Prof. Dr. Neş'et Çağatay olmak üzere İlâhiyat Fakültesi Yayın Komisyonuna ve nihayet dizgi ve baskı işinde gerekli titizliği göstermiş olan Ankara Üniversitesi Basımevi idareci ve mürettiplerine teşekkür etmeyi yerine getirilmesi gereken zevkli bir vazife bilirim.

Ankara, 12 Şubat 1963. H. G. YURDAYDIN

GİRİŞ

Umumiyetle bir kaç sayfayı geçmiyen ve bir olayın anlatılmasından ibaret olan haber şeklindeki en eski İslâm tarih yazıcılığı, kısa zamanda olayların yıl yıl kaydedildiği *annalci* bir özellik kazanmış; dünya tarihleri, hükümdar sülâleleri tarihleri, mahallî tarihler, çağdaş tarihçiler tarafından kaleme alınan monografi, biyografi ve hatıralar gibi türlü şekiller halinde devam etmiştir. Türklerin kitleler halinde İslâm'ı kabul ettikleri M. S. X. yüzyıldan itibaren sözü edilen bu değişik türdeki eserlerin, Arapça'dan başka Farsca ile de yazılmaya başlandığı görülmektedir. Türklerin İslâm'ı kabulünden sonra yazılmış ilk Türkçe eserler ise, ilk İslâm–Türk devleti olan Karahanlılar (960-1212) zamanına ait bulunmaktadırlar. Daha sonraki İslâm–Türk devletlerinden Gazneliler (962–1040) ve bütün kolları ile Selçuklular (1040-1308) devrinden bu güne kalmış tarihe ait Türkçe eserler bulunmamaktadır. Zaten bilindiği üzere bu Türk devletleri, resmi dil olarak Farsca'yı kabul etmiş bulunuyorlardı. Böylece denebilir ki İslâm–Türk tarih yazıcılığının ilk örnekleri Osmanlılar zamanında başlamaktadır. Osmanlılar devrinde arasıra Arapça veya Farsca yazılmış olanlar da bulunmakla beraber, büyük çoğunluğu Türkçe olarak kaleme alınmış umumi tarihler, *Tevarih–i âl–i Osman* adını taşıyan Osmanlı sülâlesi tarihleri, ya sadece bir hükümdarın devrini, ya da sadece önemli bir olayı konu olarak alan eserler, bazı biyografiler dikkati çekmektedirler. Sadece bir hükümdarın devrini konu olarak alan eserlerin, hususiyle I. Selim (1512–1520) ve Kanunî Sultan Süleyman (1520–1566) devirlerinde oldukça arttığı görülmektedir. *Selim–nâme* ve *Süleyman–nâme* adı da verilen bu türlü eserler kabarık bir yekûn tutmalarına rağmen bu eserler ve yazarları hakkında yapılmış ciddi araştırmalar son derece az olduğundan onlar hakkındaki bilgilerimiz, hemen yok denecek bir seviyede bulunmakta; bildiklerimizin ise kısa bir inceleme sonunda ne kadar çok eksik, hatta bazan tamamiyle yanlış oldukları anlaşılmaktadır. Bu araştırmamızın konusu olan Matrakçı Nasûh'un hayatı ve eserleri hakkındaki eksik ve birbirini tutmaz bilgiler, sözlerimizin tipik bir örneği durumundadır. Gerçekten Matrakçı Nasûh'un hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkındaki bilgilerimiz, oldukça eksik ve karışıktır. Araştırmamızda ilkin onun türlü meslekleri, matrakçılığı, hattatlığı, ressamlığı, matematikciliği ile mütercim ve müverrih olarak tarihçiliği hakkında bilinenleri ortaya koyacak, daha sonra bulduğumuz yeni belgelere ve eserlerinin yeni nüshalarına dayanarak bu bilgileri nasıl düzeltip tamamladığımızı göstermeye çalışacağız. Ayrıca bu yeni kaynaklara göre Nasûh ve eserleri ile ilgili olarak tamamiyle yeni bazı bilgiler vereceğiz.

I. BÖLÜM

YENİ BELGELERE VE KİTAPLARININ YENİ NÜSHALARINA GÖRE MATRÂKÇI NASÛH'UN ESERLERİ VE ŞAHSİYETİ

I- NASÛH, MATRAK OYUNU VE SİLÂHŞORLUK

1- Nasûh'un Matrak Oyununun Mucidi Olması Meselesi

Konuya Nasûh'un kendisine ad veren oyun ile ilgisini incelemek suretiyle başlıyacağız. Aşağıda açıklayacağımız üzere tanınmış bir hattat olan Nasûh, bu konuda bilgi veren kaynaklarımızda, aynı zamanda Matrak Oyunu *(Mel'abe-i Matrak)*'nun mucidi olarak gösterilmektedir (1). Nasûh'un bu oyundaki mehareti ve onun mucidi olup olmadığı meselesine geçmeden önce bu oyunun mahiyeti hakkında bilgi vermemiz, faydalı olacaktır. Ş. Sami, matrak kelimesinin "değnek, sopa, talimci şişi", Matrakçı'nın da "döğmeli şişle talim öğreten adam, talimci" mânâlarına geldiğini söylemektedir (2). Bu sözler, mücahidlere kılavuz vazifesi görmek üzere *Tuhfet el-Guzat* (3) adlı bir de eseri olduğu bilinen Nasûh'un, mucidi olduğu söylenilen ve şüphesiz bu sebeple de kendisine "Matrakî" veya "Matrakçı" denmesine sebep olan bu mesleğinin oldukça doğruya yakın bir izahı durumundadır. Zaten Matrakçılar'ı gösteren bazı minyatürler de *Matrak*'ın adetâ eskrimi andıran bir oyun olduğunu düşündürmektedir. Nitekim yazılı kaynaklar da bu hususu doğrulamaktadır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre *Matrak*, umumiyetle şimşir ağacından yapılır, cilâlanır; lobud biçiminde ancak biraz daha büyük ve ağırcadır. Rakipler ellerine birer *matrak* alarak meydana çıkarlar ve çarpışırlar. Bu karşılaşmada amaç, rakibin kafasına vurabilmektir. Karşı tarafın darbelerinden ustaca sıyrılabilmek de meharet sayılır. Matrak oyunu, 160 çeşit bend (oyun)'e ayrılmıştır. En ünlüleri, *kesme*, *bağla*, *sâni*, *bagal*, *sürme*, *kulak*, *bağla-top*, *top-kafa* adını taşıyan

[1] Bak. Âli, *Menakıb-ı Hünerveran*, İbnülemin Mahmud Kemal neşri, s. 61, İst. 1926; Müstakim-zâde Süleyman Sadettin, *Tuhfe-i Hattatîn*, İstanbul 1928, s. 568; Habib, *Hat ve Hattatan*, Kostantıniyye 1305, s. 159.

[2] Bak. *Kamus-ı Türkî*, Dersaadet 1318, II, 1363.

[3] 936/1529 yılında telif edilmiş olan bu eserin, İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesinde (Esad Efendi, Nu. 2206) bulunan Evahir-i Şaban 939/1532 tarihinde istinsah edilmiş şimdilik tek nüshasına göre, bundan sonraki sayfalarda bilgi verilmiştir.

oyunlardır (4). Nasûh'un bu oyunun mucidi olduğu da şüphesiz gibidir. Zira onun bu hüneri hakkında bilgi veren çağdaşı ünlü devlet adamı ve tarihçi Celâl-zade Mustafa, kendi ifadesi ile "Üstad Nasuh"un "... fenninde sahib-i fütûh ..." olduğunu açıkça ifade etmektedir. Kanunî Sultan Süleyman'ın oğulları Şehzade Mustafa, Mehmed ve Selim'in 21 Zi'l-kade 936/21 Haziran 1529'da başlıyan sünnet düğünleri vesilesiyle At Meydanı (Sultan Ahmet Meydanı)'nda yapılan şenlikler sırasında "Üstad Nasûh" ve Matrakçılarının yaptıklarını, üzerinde durduğumuz hususların aydınlanmasına yardım edeceği düşüncesi ile Celâl-zâde'den naklen aynen veriyoruz. Celâl-zâde, ünlü eserinde Nasûh ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:

"... Cündîlik ulûmunda mahir, silâhşorluk fenninde misli nadir Küçük Üstad ile ümera-i Çerakiseden Rumelinde ze'amet inayet olunan İnal Bey ile ol fende mehareti olan Cündîler meydana girüb enva'-ı garîbe ile atlar seğirdüb ve birbiri ile hasmâne cenk u cidaller eyleyüb seğirdirken at sağrısına yatub sağ ve sol gerüsine oklar attılar, nişana urdılar ve rikâbdan ayak çıkarub yayak olub gerü süvar oldular, enva'-ı hünerler arzeylediler. Ve Matrakçılar'ın pehlivanı, delîrlik arsasının hünerdanı, erlik pîşesinin arslanı, sürûrluk gevherinin kaplanı, dilâverlik meydanının çâbek-süvarı Üstad NASÛH ki zamanında ferîd olub, fenninde sahib-i fütûh; merdanelik kalıbında can, şehbazlık teninde ruhdur. Kâğıtdan burç bedenleri, içinde topları, darbezenleri, cümle esbab-ı hisarları müheyya ve mevcud, iki kıt'a işleyüb getirüb meydanda birbirine mukabil koyub, yüz nefer yüzleri siperlü, başları miğferlü, meyanı şemşîrlü, iki tarafı keman u tîrlü delîrler ile mukabil olub bir dem top u tüfenk ile muhkem neberd-i berk cenkler, bir sa'at kılıçlar, gönderler ile rezmler, uğraşlar; matraklar ile, sair yaraklar ile savaşlar itdiler. Deminde gâh ferr u ker ile girîzler gösterüb, gâh yerinde hisarı penah ile, enva'-ı hileler ile düşmandan er alub, şahane turuk u evza' ile hünerler icad ve ihtira eylediler. Mezkûr delîr-i hünermendin bu vaz'ı, be-gayet matbu' u pesend vâki olub cümle halk tahsin ve sitayiş itdiler. Ta mağrib zamanına değin seyr u temaşalar olub paşalar menzillerine varub ol gice hazret-i hüdavendigâr-ı kamkâr, ol taht-ı devlet medar üzere karar idüb ateş-bazlar dahi ..." (5).

Nasûh'un 936/1529 yılında adı geçen sünnet düğünü dolayısiyle At Meydanı'nda kurmuş bulunduğu iki kâğıt hisar hakkında Celâl-zâde'nin bu sözlerini, silâhşorluğa ait eserinde bizzat Nasûh da doğrulamaktadır. Gerçekten Nasûh'un biraz sonra üzerinde duracağımız *Tuhfet el-Guzat* adlı eserinin beşinci bölümü "İki Hisar-ı Kerr u Fer İle On Meclis Beyanındadır"

[4] Bak. Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, Dersaadet 1314, I, s. 257. Evliya Çelebi, IV. Murad'ın, bu oyunlardan 70 kadarını bildiğini söylemektedir. Bu konuda aynı zamanda bak. Mithat Sertoğlu, *Türklerde Spor*, Resimli Tarih Mecmuası, sayı 53 (Mayıs 1954), ss.3096-3100.

[5] Bak. *Tabakat el-Memalik ve Derecat el-Mesalik*, Viyana, Nat. Bibl., Nu. H.O. 41 (Flügel, II, Nr.1010), varak 136 a, b.

başlığı ile bu konuya ayrılmış bulunmaktadır. Nasûh'un burada verdiği bilgilere göre, bu iki yürür hisarın beşer kulesi ve dörder kapısı bulunmakta idi. Duvarları nakışlarla süslenmişti. İçlerine top ve tüfenk yerleştirilmiş, her birine silâhlanmış 120'şer er girmişti. Nihayet bu iki hisar, karşılıklı olarak meydana yürütülmüşler ve bu hisarlarda yerleşmiş bulunan Matrakçılar, At Meydanı'nda türlü harp hünerleri göstermişlerdir. Nasûh, ayrıca adı geçen eserinde, bir hatıra olması için bu iki hisarın resimlerini yapmıştır.

Böylece Matrakçılar'ın yaptıkları işler hakkında bir fikir edinmek mümkün olmakta, Nasûh'un bu oyunun mucidi ve mahir bir matrakçı olduğu öğrenilmekte, bu arada, hususiyle *III. Murad Sur-nâme*'sinden de anlaşıldığı üzere bunların, saray düğünlerinde, bu düğünler vesilesiyle yapılan şenliklerde sıraları gelince meharetlerini göstermek üzere, meydana çıktıkları görülmektedir. Bu konu ile ilgili olarak adı geçen *Sur-nâme*'de de aşağıdaki bilgiler bulunmaktadır:

"... Ameden-i Matrakçıyan: Ol esnada Matrakçılar geldiler, baş kulak demeyüb dest-i cob'la birbirine giriştiler ve nevbet be-nevbet hücûmlar eyleyüb tarafeynden siperler veriştiler. Dilleri ellerine uyar ve nezaketle nereye uracağın duyub savar; kimi kolundan olacak hamleyi başından savub kolay yanın aldı ve kimi koltuk altından muharref çalub müsaade ile göz açtırmadın ketifine çaldı. Meydanda ol kadar virüb aldılar ve canibeynden dest-i cob'u saldılar; ne birbirinin darble kılına zarar getürdü ve ne hamle ile elinden siperin kaçırdı. Gahî baş aşırı ketifine kasd idüb dûr u dîraz müsaade ile hilelere cehd etti. Akıbet birbirine pes pehlivan el arkası yerde deyu dest-i coblarla merhaba eylediler ve kasde mukarin olan hataları birbirinin yüzüne vurmayub özürler dilediler. Andan sonra iri mertek gibi amûdlar aldılar ve her birin gürz-gîran gibi bir kaçar defa kolların alıştırmak içün başları üzere çevirdüb saldılar. Badehu ol gürz-gîran amûdlarla mukabele durub merhabalaştılar ve bir kaç hamle geçtikten sonra teneffüs içün yer değişüb dolaştılar. Badehu ayaklar berk basub yine ol amûdlara el urdılar ve nezakette galebe itmekçün mücazebe durdular. Yine asla ve amûdları 'aynlarına almayub kirpüklerine copca salındurmayub alındırmadılar. Ve birbirinin galebe ile yüzin kızdurub elle tarduşurub alındırmadılar. Andan sonra birov-pîş kademlerin yad edüb, ol tarikatten gelmiş ve gitmiş üstadlara yol sürdüler ve ellerin huzu' ve huşû' ile kaldırub duaya durdular. Badehu mahassal el-meram ve şadan-ı şâd-kâm revane oldular" (6).

2- **Nasûh'un Silâhşorluğa Dair Eseri,** *Tuhfet el-Guzat:*

İşte açıklanmış olan bu hünerlerin, mücahidler için ne kadar gerekli bulunduğu açık bir gerçektir. Nitekim Matrakçılar'ın üstadı olan Nasûh, ifade edildiği üzere mücahidlere kılavuz vazifesi görmesi için 936/1529 yılında *Tuhfet el-Guzât* adı ile bir de eser yazmıştır.

[6] Bak. *III. Murad Sur-nâmesi*, TSMK, Hazine kısmı 1344, varak 282 b, 283 a.

a) *Tuhfet el-Guzat*'ın Süleymaniye (Esad Ef.) Nüshası :

Konuyu beş fasıl halinde inceleyen bu eserin (7) içinde bazı krokiler de bulunan 939/1532 tarihli bir nüshası, İstanbulda Süleymaniye (Esad Efendi, Nu. 2206) Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser, şöyle başlamaktadır:

"Hamd-i firâvan aferîdegârın keremine ki tedbîr-i harbi mimar-ı memalik kıldı ve şükr-i bî-pâyân perverdigârın ni'amına ki şemşîr-i darbı serdar-ı mearik eyledi ...".

Bundan sonra yazar kendisini tanıtmaktadır. Onun bu konudaki sözleri aynen şöyledir:

"... Bu efkaru ibadi'l-mütecennide ve ahkaru ecnadi'l-müte'abbide Nasûh es-Silâhî eş-şehîr bi-Matrakî eydür ki ...".

Nasûh'a göre gaza, cihad ve kitalin kanunlarını öğrenmek ve bu hususta bilgi sahibi olmak Allah nazarında "sevgili amel"dir. Nitekim ifade ettiği üzere *Kur'an-ı Kerîm*'de şöyle buyurulmuştur: "*Allah, kendi yolunda birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf halinde savaşanları sever*" (*Kur'an*, LXI,4). Ayrıca Hazret-i Peygamber de şöyle söylemiştir: "*Bütün iyi işler, cihad yanında bir damla gibi kalır*". Bundan sonra Nasûh, şöyle devam etmektedir: Bu hususta inmiş olan âyetlerin ve bu konu ile ilgili hadîslerin mânâsı bize "vâzıh ve lâyih olıcak silâhşorluk ilmi, sebeb-i kuvvet kılub ve vesile-i lu'ub ve hurub olduğu ecilden nice muallim-i kâmile ve edîb-i fâzila hizmet idüb ve bu fende üstadların tefsir kitaplarını tetebbu' itmekle tertîb-i meyadin-i harbe ve tezyîn-i mezâyîn-i darbe bi-inayetihi ... fi'l-cümle liyâkat kesbidüb diledüm ki, zikr olan ilm-i şerîf ve fenn-i lâtif, kaç nev'dir ve kangı nev'i muteberdir ve sabıkda kimlerden mirasdır ve eshab'dan ... kimler şeyh olmuştur ve dahi geçen üstadlar rahime allahu, Muhammed ile ikbalde ve idbarda ve irad'da ve vukufda ve tasvibde kerr u fer ile ... kodukları bendlerden ziyade bendler ihtira eyliyen kimler idüği dürer-i keran-baha ve gurer-i ruşen-nüma bigi derc-i beyana ve burc-ı iyana nice asl imlâ ve beş fasl inşa eyleyüb tarih-i hicret-i nebevîyyenin 936'sında kaleme gelüb *Tuhfet el-Guzat* deyu ad virdüm. Ta kim mübtedilere tabsıra ve müntehilere tezkire olub müfîdlerin ifadelerine delîl ve müstefîdlerin istifadelerine sebil ola. Dahi gayre ihtiyaç göstermeden müstağni olalar. İnşa'llahu ta'alâ. Zirakim bilen ile bilmiyen bir değildir ...".

Bu sözleri eserin mukaddeme kısmı takip etmektedir. Nasûh'un burada belirttiğine göre, ok atmak, kılıç, kalkan, topuz (debbus), gönder ve at talim etmek mukaddemat-ı cihaddır ve cihad, Resulullah'ın san'atıdır. İşte bu sebeplerle Kanunî Sultan Süleyman din düşmanları üzerine yönel-

[7] Kâtip Çelebi, *Tuhfet el-Guzat* maddesinde "*Silâhşor-nâme*" adı ile de ün kazanmış olan bu eserin yazarı olarak Hüsrev el-Silâhî'yi göstermektedir. Söylediğine göre Hüsrev, silâhşorların reisi olarak ün salmıştı. Hüsrev'in kim olduğu hakkında bir bilgimiz bulunmamasına rağmen, Kâtip Çelebi'nin söyledikleri, Nasûh'un özelliklerine uymaktadır.

miştir. Ayrıca vezir-i azam İbrahim Paşa da silâhşorluk ilminin ihyasına sebep olmuştur. Böylece mukaddeme sona erdikten sonra eserin fasıllarına geçilmektedir

Birinci fasıl: Yay, ok beyanındadır (varak 12a–15b).

İkinci fasıl: Kılıç ahvalinin beyanındadır (16a–19b). Bu fasılda *Risaletu Tuhfet el-Mücahidîn* adlı bir eserden naklen Allah'ın Cebrail vasıtasiyle Şît Peygambere kılıç gönderdiğinden bahsedilmektedir.

Üçüncü fasıl: Debbus (Topuz) ahvalinin beyanındadır (varak 20a–27b). Bu bölümde adı geçen eserden naklen Topuz'un Nuşirevan zamanında yapıldığını, o zaman bayraklı olmadığını anlatmakta, ona, oyunların sultanı dendiğini belirtmektedir.

Dördüncü fasıl: Gönder (Kargı, Mızrak) beyanındadır (27b–31b): Bu fasılda da aynı kaynaktan naklen bilgi veren Nasûh, bu vesile ile kalkan üzerinde de durmaktadır. "... Ve dahi bilgil ki evvel zamanda kalkan yok idi. Gönderi gönder ile, kılıç'ı kılıç ile reddiderlerdi. Sonradan Gerşasb ki Rüstem-i Zâl'in ceddi idi; Zu'l-Cemar ile cenk eyledikte kalkanı telif eyledi. Bir rivayetde dahi frenk telif eyledi derler. Eyle olsa zikrolan kalkan, sair silâh gibi hasm içün değil, mahza götüren içündür. Ancak tutana kal'a, tutmayana belâ ...".

Beşinci fasıl: İki Hisar-ı Kerr u Fer ile 17 Meclis Beyanındadır (varak 31b–42a). Nasûh'un Kanunî'nin oğullarının 936/1529 yılında yapılan sünnet düğünü vesilesi ile At Meydanında kurmuş bulunduğu iki kâğıt hisardan, zamanın ileri gelen devlet adamlarından tarihçi Celâl-zâde'den naklen bilgi vermiştik. Ayrıca Nasûh'un bu eserinde, yapmış bulunduğu bu iki hisar hakkında bilgi vermiş olduğuna da işaret etmiştik. İşaret edildiği üzere, zaten adı geçen eseri de Nasûh, aynı yıl kaleme almış bulunuyordu. Celâl-zâde'nin sözlerini doğrular şekilde Nasûh'un da açıkladığı üzere bu iki yürür hisar'ın beşer kulesi, dörder kapısı vardı. Duvarları nakışlarla süslenmişti. Hisarlara toplar ve tüfenkler konmuş, her birine yüz yirmişer silâhlı er girmişti. Daha sonra hisarlar karşılıklı olarak meydana yürütülmüşler, her birinin ilk kapıları açılınca eli kılıçlı erler, ikinci kapılar açılınca topuzlu olanlar, üçüncü kapılardan "al atlas yerine zırh giymiş ve ak külâh yerine miğfer urunmuş" mızraklılar, dördüncü kapılar açılınca da okçular görünmüşler, ve 936/1529 yılının Zi'l-kade ayının başlarında At Meydanında bazan ilerlemek, bazan da geri çekilmek suretiyle türlü oyun ve hünerler göstermişlerdir. Bundan sonra Nasûh, bir hatıra olmak üzere bunları yazdığını ve hisarların da resimlerini yaptığını söylemektedir. Onun bu konudaki sözleri aynen şöyledir: "... Ol hisarlar derc-i tahrir'e ve burc-ı tasvir'e getürildi. Ta kim beyn el-mümarisîn ve'l-muallimîn yadigâr kala ...". Bu iki kâğıt hisarın resimleri, eserin 33b ve 34 a varaklarını kaplıyan bir tablo halindedir. Bak. Resim. Varak 34a'dan sonra Nasûh, silâhşorluk konusundaki açıklama-

larına devam etmektedir. Varak 36a,37a,b;38a,b;39a,b;40a,b; ve 41a'da anlatılan askerî saflarla ilgili krokiler bulunmaktadır. Bunlar hakkında bir fikir edinmek üzere bir örnek verilmiştir. Bundan sonra Nasûh, eserinin son sözü olarak gene aynı noktaya dönmekte, amacını belirtmekte, umumi olarak müslümanların, hususiyle de "Dergâh-ı Mu'allâ kullarının, bu ilme mümaris" olmaları temennisinde bulunmaktadır. Eser varak 42a'da son bulmaktadır.

b) *Tuhfet el-Guzat* Adı ile Nasûh'a Atfedilen Belediye Kütüphanesi Nüshasının Nasûh'un Telifi Olmadığının Tespiti

Bizim bildiğimize göre Nasûh'un *Tuhfet el-Guzat* adlı eserinin başka bir nüshası tespit edilebilmiş değildir. Bununla beraber Dr. Aurel Decei, bu eserin bir nüshasının da İstanbul'da Belediye Kütüphanesinde bulunduğunu söylemektedir ([8]). Gerçekten adı geçen kütüphane fişlerinde bu eser, M. Cevdet 0.50 numarada kayıtlı olarak *Tuhfet el-Guzat* adı ile Matrakçı Nasûh'un telifi olarak gösterilmiştir. Okçuluğa ait olan, içinde minyatür ve krokiler de bulunan bu eserin, ilk bakışta Nasûh'un adı geçen eserine benzediği görülmektedir. Ancak eser gözden geçirildiği zaman bu hususun doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Baştan beş varak noksan olduğu için eserin girişinde yazar ve eser hakkında bulunması ihtimali olan bilgiye maalesef sahip bulunmamaktayız. Bu günkü hali ile yazmada yazar ve eser ile ilgili bir bilgi bulunmadığı, bu nüsha muhteviyatı, şekil itibariyle de Nasûh'un adı geçen eserine çok benzediği için, bunun da Nasûh'un eserinin başka bir nüshası olabileceği düşünülmüş olsa gerektir. Söylediğimiz üzere baştan 5 varak eksik olan bu nüsha, varak 6a'da şöyle başlamaktadır: "Tablaya ata ve bir ok dahi çıkarub kabağa ata ... ve bir yan başına ve dizgin düşürüb nûş eyleye. Bu cümle beş aded okdur. Bu oyuna *nim-kifl* dirler ...". Bu yazmanın içinde de bir çok minyatür ve krokiler bulunmaktadır. Esad Efendi yazmasından farklı olarak bu yazmanın krokileri renklidir. Minyatürlerin çoğunun konusu, bir takım süvarileri göstermektedir. Bazı minyatürler karalanmış, süvariler görünmez hale getirilmiştir. Hususiyle okçuluk üzerinde duran ve Nasûh'un eserinden çok teferruatlı bulunan bu yazma, varak 212b'de (yazmada mevcut diğer numaraya göre 366) aşağıdaki sözlerle sona ermektedir: "... Andan sonra soluna döne, çengel gibi tamam uzanub geldükten sonra öbür serdar geru aslından çıka, sağına döne, öbür alayın üzerinden ol soluna ve ol biri sağına dönüb çözülüb".

Görüldüğü üzere eserin, sonu da eksiktir. Konu aşağı yukarı aynı olmakla beraber bu eser, gerek üslûp ve gerekse verilen bilgiler bakımından Nasûh'un eserinden farklıdır. Kaldı ki eserde bu eserin Nasûh'dan başka bir kişi tarafından yazılmış olduğuna dair açık işaretler de bulunmaktadır. Bu eserin yazarının, varak 28a'dan itibaren şöyle konuştuğu görülmektedir:

[8] Bak. A. Decei, *Un "Fetih-nâme-i Karaboğdan" (1538) de Nasuh Matrakçı*, Fuat Köprülü Armağanı (Mélanges Fuad Köprülü), İstanbul 1953, p. 117, not 2.

"... İşbu kitabı mütalâa iden erbab–ı kerem ve eshab–ı himemden mercûdur ki geçmiş üstadların ve bu kitabın tahririne bâis olanın ve yazanın ve oynayanın ruh–ı revanın hayrla yâd ve sure–i fatiha ile dilşâd ideler ve bu ilm–i şerîfin talibi ve usûliyle bilir kimesne nadir olmağla mütekaddimînün tasnif ettikleri kitaplardan ve bazı üstadların ahbarından fi'l–cümle kudretim olduğu mikdarı derc ve maye–i ömrümü bir mikdar buna harceyledüm ...". Böylece görülüyor ki bu eserin yazarı, kendi zamanında bu ilmin, pek talibi bulunmadığını söylemekte, ayrıca bunları usûlü ile bilen kimselerin azlığından bahsetmektedir. Bu sebeple bu konuda daha öncekilerin "tasnif ettikleri kitaplardan" ve bazı üstadların haberlerinden faydalanmak suretiyle bu eseri yazmıştır. Bir defa Nasûh zamanında bu ilme "talib" olanların azlığından bahsetmek biraz güçtür. Bu bakımdan bu eserin telifinin biraz daha sonraki zamanlara ait olabileceğini düşünmek daha mantıkî görünmektedir. Zaten bu yazmanın varak 102a'sında bulunan başlık ve bu başlık altında verilen bilgiler, bizim bu düşüncemizi doğrulamaktadır. Adı geçen başlık şöyledir:

"Fi beyan–ı naverd–i Kazan erbea bâşât fe–innehu min telifat–i Nasûh Ağa yesserellahu ta'alâ ma yurîdu ve ma yeşa".

Böylece görülüyor ki Belediye Kütüphanesi yazmasının yazarı, Nasûh'un icadı olan bir oyundan bahsetmektedir. Ancak Nasûh için bulunduğu temenniler, bu eser yazıldığı sırada Nasûh'un hayatta olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan bu eserin yazarını, Nasûh'un genç bir çağdaşı kabul etmek yanlış olmıyacaktır Bu başlıktan sonra söylenilen sözler de, bu eserin yazarının Nasûh olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nasûh'un telifi olan *Tuhfet el–Guzat* ile yapılabilecek bir karşılaştırmaya imkân vermek üzere, bu sözleri de aynen alıyoruz:

"Pes şöyle malûm ola ki bu ilm–i şerîf bu zamane gelince ziyade hafî olub üstâdan–ı selef bunun ihyasına talib olmayub belkim ketmine ragıp oldularsa ve bu hakîr'in dahi fi'l–cümle istidadum mikdarınca bu ilm, matlûbum olub ve saadetlü Padişah–ı âlî–câh hazretleri dahi bu ilm–i şerîfe münasib bazı kitablar ihsan buyurub ve bazı Arabî kitablar dahi elimize girüb, Hassa Tabîbler zümresinden efazıl–ı zaman olan eş–şehîr Mehmed Çelebi İbn Bakkal'a ol Arabî kitapları Türkîye terceme itdürüb ve biz dahi ol kitabları mütalâa idüb fi'l–cümle teemmül eyledik. Eğerçi tasvirleri mevcût ve illâ bir meydana kema–yenbagi şerh olmamağla bu zaif–i kalîl el–bıza'a dahi ibtidasından intihasınadek alâ kader it–take şerh virüb bir nesne ketm eylemedüm ve iki baş amellerinde kerr u fer nam bir lâtif oyun bağladım ve döt baş amellerinde Naverd–i Kazanhan'a dahi iki tane kulp ziyade eyledüm ki halen şerh olunur. Ümiddir ki müstefîd olanlar bizi dahi hayr duadan mahrum itmeyeler ..."

Bu metnin üslûb özelliği ile Nasûh'un *Tuhfet–el–Guzat* ve diğer eserlerinin üslûbu arasında bir ilgi kurmak mümkün değildir. Kaldı ki Belediye

Kütüphanesi yazmasının yazarı, Arapça bilmediğini ve eline geçen bu konudaki Arapça eserleri bir başkasına tercüme ettirdiğini söylemektedir. Bu bakımdan da bu yazarın, Arapça bilen ve ünlü Taberî tarihini Arapça aslından *Mecma' el-Tevârîh* adı ile Türkçeye çeviren Nasûh olmasına imkân görülememektedir. Diğer taraftan gene Belediye yazmasının varak 155b'sinde bulunan "Halkat el-Cevanib el-Erbea ve Re's el-İsneyn el-Kerr u Fer: Bu oyun Nasuh Ağa telif itdüği oyundur. Sabıka zikr olunduğu üzere meydadana gelüb ademisine göre meydan açalar ..." sözleri de gösteriyor ki bu eserin yazarı, burada bu şekilde adı geçen Nasûh olamaz. Bu eser, Nasûh tarafından yazılmamıştır. Ancak bu eserde Nasûh hakkında, onun icadı olan oyunlar hakkıda oldukça geniş bilgi bulunmaktadır. Ayrıca şu hususun belirtilmesinde de fayda vardır. Nasûh, eserini fasıllar halinde işlediği, konuyu oldukça umumi hatları ile ele aldığı halde, Belediye yazmasının yazarı, eserini "bab"lar halinde arzetmekte, biraz sonra vereceğimiz bab'lardan da anlaşılacağı üzere, konuyu oldukça teferruatlı bir şekilde ele almış bulunmaktadır. Şimdi eserin belli başlı bab'larını veriyoruz:

Bab: Kılıcı ağzına alub kabağa ok atmak mansıbesin beyan ider (6a)
Bab: Arka üzere yatub sağrıdan kabağa ok atmak nüktesi beyanında (7a)
Bab: Gönder ile ok atmak mansıbesin beyan ider (7b)
Bab: Yay virülüb geru almasın beyan ider (10a)
Bab: Tirkeş ahvalin bildürür (11b)
Bab: Şol kimesne ki ok atmak dileye, bir gevşek yay yani gez yayın alub ve bir kalın ok yani bir gez alub ... (15a)
Bab: Dört köşeli kabzanın fesadın beyan ider (17b)
Bab: Ok atıldıkda oynamak nedendür, anı beyan ider (18a)
Bab: Tavana okla bir nesne atub tavanda asılmak nice olur, anı bildürür (18b)
Bab: At seğirdürken eğeri sağ elüne alub yerinden çıkarub ve yine yerine koyub eğerlemek nice olur, beyan ider (22a)
Bab: Gönderden ok atmak tarîkin bildürür (22b)
Bab: Atcı'nın dırnağı neden karardığın beyan ider (26a)
Bab: Şimden sonra gönder ile oynamak ahvalin beyan ider (27b)
Bab: Debbus ile ok atmak nüktesin bildürür (39a)
Bab: At karnı altından ok atmak mansıbesi beyanındadır (39a)
Bab: Tüfenk ile ok atmak tarîkin bildürür (39b)
Bab: Ok ilminin tetimmesi beyanında (42a)
Bab: İki baş'un alayla oynamanun şerhin beyan idelüm (47a)
Bab: Üç baş oyunların beyan ider (64b)

Böylece eser devam etmektedir. Varak 120b'den itibaren "Gönder" hakkında bilgi verilmekte, "Gönder"in 72 oyun (bend)'a ayrıldığı ifade edilerek bunlar hakkında kısa kısa açıklamalarda bulunulmaktadır. Kütüphane fişin-

de de işaret edildiği üzere eserde 127 minyatür bulunmaktadır. Eserin burada aynen vermiş olduğumuz bab'ları da bunun, Nasûh'un tek nüshası Süleymaniye (Esad Efendi 2206) Kütüphanesinde bulunan *Tuhfet el-Guzat* adlı eserinden farklı olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan bu eserin yazarının kim olabileceği hususunda da maalesef şimdilik kat'i bir şey söylememize imkân yoktur. Bu meselenin araştırılmasına Kâtip Çelebi'nin eserinin *Tuhfet el-Guzat* maddesinde bu kitabın yazarı olarak gösterdiği Hüsrev el-Silâhî'(9) nin bu eserle ilgisinin tespiti işi ile girişileceği tabiidir.

3- Nasûh'un Türlü Silâh ve Mızrak Oyunlarındaki Mehareti ve Onun Osmanlı Ülkelerinde "Üstad" ve "Reis" Tanınması Hakkında Kanunî Tarafından 936/1530 Tarihinde Verilmiş bir Berat

Bu gün Nasûh'un türlü silâh oyunlarında ve mızrak kullanma "fenninde" gerçekten üstün bir seviyede olduğunu, akranı arasında kendisi ile boy ölçüşebilecek kimse bulunmadığını açık bir şekilde belirten "Evahir-i Zi'l-kade 936" tarihli Kanunî tarafından verilmiş bir "*berat*" suretine de sahib bulunmaktayız (10). Adı geçen sünnet düğünlerinin aynı yılın Zilkade ayının başlarında (Evayil-i Zi'l-kade) yapıldığı, Üstad Nasûh'un bu vesile ile At Meydanında Matrakçı arkadaşları ile birlikte kağıttan iki hisar yaparak türlü harb oyunları ve hünerleri gösterdiği hatırlanırsa, aynı yılın aynı ayının sonlarının tarihini taşıyan bu berat'ın mânâsı daha iyi anlaşılmaktadır. Berat'da belirtildiği üzere "südde-i seniyye-i gerdûn iktidar ve atebe-i 'aliyye-i saadet medar" kullarından olan Nasûh-ı Silâhî, silâh ve mızrak oyunlarında akranı arasında gerek cesaretî ve gerekse üslûbu bakımından şöhret kazanmıştır. Daha önce Hayr Bey zamanında Mısır'a gitmiş, ünlü Cündîler taifesi ile boy ölçüşmüş; Nasûh, tıpkı efsanevi Rüstem gibi, öyle bir hamle yapmıştır ki silâh kullanma oyunlarında ve mızrak kullanma "fenninde" meharet sahibi olan hiç bir kimse, kendisine karşı koyamamıştır. Bunun üzerine Hayr Bey, Nasûh'un eline onların hepsinin de karşı koymak kudretini gösteremediklerini itiraf ettiklerini belirten bir temessük vermiştir. Ayrıca Hayr Bey, Nasûh hakkında "... delîr-i saf şiken ve dilâver-i merd efkendir ..." diyerek lehde şehadette bulunmuştur. Bundan sonra Kanunî, bu beratında Nasûh'un kendi huzurunda nice defa tecrübe ve imtihan edildiğini, onun kendisine karşı koymak istiyenlere üstünlüğünü, mukavemet gösterenlere galebesini bizzat gördüğünü belirtmekte ve "bu fende reis ve kayyum olması muhakkak ve mukarrer" olduğundan, evvelce de kendisine Arapça bir temessük verildiğinden bahsetmektedir. Ancak bu defa Nasûh, Türkçe bir hüküm istediği için kendisine bu "hükm-i hümayûn" verilmiştir. Kanunî, bu vesile ile "... Müşarünileyh madam ki akranının feridi ve

[9] Bak. Kâtip Çelebi, *Keşf el-Zünûn*, I, İstanbul 1941, S. 371.

[10] Bu beratın tamamı, Nasûh'un ilgili yerinde üzerinde durulacak olan *Matematik*'e ait eseri *Umdet el-Hesab*'ın İstanbul, Nurıosmaniye Kütüphanesi nüshası (Nu. 2984) nın sonunda bulunmaktadır. Bak. varak 173a-174b.

emsalinin vahîdi olub cümlesinden galib–i mutlak idüği malûm ve muhakkak ola; memalik–i mahmiye–i hâkânî ve ekâlim–i mevkiye–i sultânîde bi'l–cümle vilâyet–i Rûm ve Mısır ve Şam ve sair diyar–ı İslâm'da olan fenn–i mezbûrun tâlibi ve tarîk–i mesfurun râgıbı, sıgârı ve kibârı müşarünileyhi kendülere Üstad–ı ser–amed ve reis–i hünermend bilüb riayet ve ihtiram ve tevkir ve ikramında dakika fevt itmeyeler ve mezkûrun dahi şol ki şerâyit–i ahval–i mühimmat–ı kârzâr ve tefhim–i muktezayat–ı âlât–ı neberd ve peykârdır, bezl–i istita'at u ikdam ve sarf–ı makdûr–ı ihtimam eliyle" demektedir.

II - HATTAT VE RESSAM OLARAK NASÛH

1- Nasûh'un Hattatlığı

Tarihçi Âli'ye göre Matrakçı Nasûh, Rûm'da Acem üslûbunu okunması kolay olacak şekilde değiştiren "kalem-i divanî hattatları"nın "mukaddemi" ve bu tarzın mucididir ([11]). Müstakim-zâde, onun çep veya cep adı verilen bir nevi yazı ile yazı yazanların Kanunî devrinde "serdefteri" olduğunu, ayrıca "kırma" adı verilen yazı türünde de hatırı sayılır bir hattat bulunduğunu ifade etmektedir ([12]). Nasûh'un, Kanunî devrinde "cep" yazanların "serdefteri" olduğunu Habib Efendi de kabul etmektedir ([13]). Bu gün için bu bilgilere yeni bir şey ilâve edecek değiliz. İleride ilgili yerinde, bu araştırmanın Nasûh'un Tarih'e ait eserleri bölümünde açıklayacağımız üzere, Nasûh'un bazı eserlerine ait nüshaların, gerek yazılarının benzerliği ve gerekse bu nüshaların yazılarının tertip tarzı dolayısiyle bunların Nasûh'un kendi el yazısı ile birer müsvedde olabileceklerini tahmin etmemize rağmen, daha ihtiyatlı hareket etmiş olmak için, bu gün Nasûh'un kaleminden çıktığı kesin bir şekilde bilinen yazı örneklerine sahip bulunmadığımızı söyliyebiliriz.

2– Nasûh'un Ressamlığı

Diğer taraftan Nasûh'un aynı zamanda iyi bir ressam olduğu anaşılmaktadır. Bundan önce Silâhşorluğa ait eseri *Tuhfet el-Guzat* hakkında bilgi verirken bu eserin içinde bazı krokilerle birlikte Nasûh'un 936/1530 yılında Kanunî'nin oğullarının sünnet düğünleri vesilesi ile matrakçı arkadaşları ile birlikte türlü harp oyunları göstermek üzere At Meydanı'nda kurmuş olduğu iki kalenin resmini, bir hatıra olmak üzere bu eserin bugün için bilinen tek nüshasında yapmış bulunduğunu işaret etmiştik. Nasûh'un gerçekten bir ressam olduğu ise, yazı ve resimleri kendi elinden çıkmış tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde (T 5964) bulunan *Mecmu'-ı Menazil* adlı eserinden anlaşılmaktadır.

a) *Mecmu'-ı Menazil* Minyatürleri

Bu eser, esas itibariyle Kanunî'nin ilk İran seferi (940/1533–942/1535) nin resimli bir tarihidir. Ancak 944/1537 yılında resimli bir halde müstakil

[11] Bak, Âli, *Menakıb-ı Hünerveran*, İbnülemin Mahmud Kemal neşri, İstanbul 1926, s.61.
[12] Bak. Müstakim-zade Süleyman Sadettin, *Tuhfe-i Hattatin*, İstanbul 1928, s.568.
[13] Bak. Habib, *Hat ve Hattatan*, Kostantıniyye 1305, s. 159.

olarak hazırlanmış olan bu eserin metin kısmı, aslında daha sonra ilgili yerinde açıklayacağım üzere Nasûh'un *Mecma' el-Tevârih* adlı kendi zamanında 958/1551 yılına kadarki Osmanlı tarihini de içine alan büyük umûmî tarihinin Kanunî devri üzerinde duran son bölümünün 1533–35 İran seferine ait kısmıdır. Bu resimli müstakil eserin bir yerinde Nasûh, manzum olarak

Bu resmi cem' iden menzil be–menzil
Dedi adına *Mecmu'–ı Menazil*

demek suretiyle eserinin adını vermektedir. Gerek bu beytin ilk satırından ve gerekse eserin diğer bir yerinde geçen Nasûh'un geçilen bütün yerleri "isim ve resimleri ile" tespit ettiğine dair olan bir kayıtdan Kanunî'nin bu seferine katılmış olduğu anlaşılan Nasûh'un İstanbul'dan Bağdad'a kadar konup göçülmüş olan menzillerin resimlerini yerinde yapmış, hiç değilse taslaklarını çizmiş olduğu düşünülebilir. Bu yazma, 90 sayfalık bir metin, 107 minyatür ve 25 resimli metinden ibarettir. Minyatürler, bu sefer esnasında konup göçülen menzillerin adeta bir haritasını teşkil etmektedirler. Bu bakımdan topoğrafik ve şematik bir karakter taşımakta ve daha çok dokumenter bir değeri bulunmaktadır. Geçilen şehirlerin cami ve saray gibi belli başlı binalarının resmedilmiş olması, bu resimlerin İslâm mimarisi tarihi için olan dokumenter değerini artırmaktadır. Bu resimlerde görülen kale, köprü, kaya, bitki ve hayvanlar, bir muayyen resmin adeta baştan sonra tekrarı gibidir. Bununla beraber minyatürlere hakim olan ifadeciliğin (expressionism), eserleri monotonluktan kurtardığı görülmektedir. Diğer taraftan keyfî bir perspektifle konunun en karakteristik cephelerini takdim etme imkânı elde edilmiş bulunmaktadır. Bu minyatürlerin diğer bir özelliği de, mübalâğasız ve realist oluşlarıdır. Diğer taraftan ayrıca bu eserlerde görülen mizahî teferruat da dikkati çekmektedir (14).

[14] Bu minyatürlerin san'at değeri hakkında aynı zamanda bak. Prof. A. Gabriel, *Les Èlapes d'une Campagne dans les deux 'Irak d'apres un Manuscrit Turc du XVIe siecle, Syria*, IX (1928), p. 346 vd.; M.Ş. İpşiroğlu-S.Eyuboğlu, *Turkey, Ancient Miniatures*, published by the New York Graphic Society, by arrangement with Unesco, 1961, p.22 vd., Levha XIII-XV. Bizi burada doğrudan doğruya ilgilendirmemekle beraber, bu vesile ile halâ tartışılan bir konuda gerçeğin bulunmasına belki yardımı olur düşüncesi ile bir meseleye dokunmak istiyoruz. Bu, Mehmed Siyah Kalem meselesidir. Prof. M.Ş. İpşiroğlu ile S.Eyuboğlu, Fatih devrinde Mehmed Siyah Kalem adı ile bir ressamın yaşamış olduğuna kanidirler. Hiç bir mesned'e dayanmadan ortaya atılan bu iddia ve bu iddia esas alınarak ileri sürülen fikirlerin, biz, son derece mübalâğalı oldukları kanaatındayız. Kaldıki gözümüze ilişen bir metin, "Siyah Kalem"in, bir san'atkârın adı olmadığını, bunun tamamiyle aksine, "Semt-i Siyeh Kalem" denilen bir resim tarzı, bir resim üslûbu bulunduğunu açıkca ortaya koymaktadır. Diğer taraftan bu resim tarzında ün kazanmış Fatih devrine nazaran çok daha sonraki bir devirde, XVII. yüzyıl sonlarında yaşamış ve zamanında "vâdi-i Nakş"da hususiyle "*Semt-i Siyeh Kalem*'de" ikinci bir Mani "*Mâni-i sânî*" haline gelmiş bir kişiden bahsedilmektedir. Bu zât, Mevlevi dervişlerinden Ahmed Fasîh Dede'dir. Öyle anlaşılıyor ki "Mehmed Siyah Kalem" adlı muhayyel bir şahsa atfedilen minyatürlerin bir kısmı, hususiyle dev resimleri, bu zât tarafından ya-

b) 949/1542-950/1543 Yılları Olaylarına Ait Olan TSMK, Hazine Yazması Minyatürleri

Mecmu'-ı Menazil'in minyatürleri hakkındaki bu sözlerden sonra Nasûh'un hakkında hiç yayın yapılmamış, daha doğrusu Nasûh'un kaleminden çıktığı bilinmiyen minyatürlü bir eserinden daha bahsedeceğiz. Nasûh'un minyatürlü bir eseri olarak takdim ile tarihî özellikleri hakkında ilgili yerinde bilgi vereceğimiz bu yazma, TSMK'nin Hazine kısmında (Nu. 1608) bulunmakta olup metin itibariyle Kanunî devrinin 949/1542–950/1543 yılları olayları üzerinde durmaktadır. Bu haliyle Nasûh'un *Süleyman-nâme*'sinin son bölümüne ait olup 950/1543–958/1551 yılları olayları üzerinde duran Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi nüshasının (No. 379) baş tarafında aynen yer almış bulunmaktadır. Bu yazmanın, gerek kütüphane defterinde ve gerekse F.E. Karatay'ın kataloğunda *Tarih-i Feth-i Şikloş ve Estürgon ve Üstunibelgrad* adı ile Sinan Çavuş adlı bir yazara atfedilmesi doğru değildir. Metni ve resimleri Nasûh'un kaleminden çıkmış olan bu yazma, 146 varaktır. Metin, varak 143a'da sona ermekte, bundan sonraki dört sahifede haritaya benzer bazı krokiler bulunmaktadır. Metnin tetkikinden bu sefere katıldığı açıkca anlaşılan Nasûh, tıpkı *Menazil*'de olduğu gibi, bu sefer esnasında görmüş bulunduğu şehir ve kalelerin, kurulmuş olan ordugâhların resimlerini yapmıştır. Konunun işlenişi, çadırlar, manzaralar *Menazil* resimlerini hatırlatmaktadır. Öyleki varak 55a'dan itibaren konakların resimleri verilmekte, konak adları da resimlerin ortasına yazılmış bulunmaktadır. Bu vesile ile belirtilmesi gerekli olan bir husus da, bu eserde Nis ve Tulon kale ve şehirlerine, o sırada Barbaros Hayreddin Paşa komutasında Fransa'ya yardım maksadı ile Tulon'a kadar gitmiş olan Osmanlı donanmasına ait daha çok resim karakteri olan minyatürlerin bulunmakta oluşudur. Nasûh'un minyatür sanatı bakımından da olgunluk çağında yapıldığı anlaşılan bu minyatürlerin, *Mecmu'-ı Menazil*'in minyatürlerinden daha mükemmel olduğu ve onlardan daha fazla resim karakteri taşıdığı dikkati çekmektedir. Gerek bu minyatürler ve gerekse biraz sonra üzerinde duracağımız Nasûh'un *Mecma' el-Tevârîh* adlı

pılmış olacaktır. Bu konunun aydınlanmasına yardım edeceği ümidiyle *Sefine-i Mevleviyân* yazarı Sakıp Dede'nin Ahmed Fasîh Dede hakkındaki sözlerini aynen veriyoruz: "... Ol Şeyh-i hangâh-ı fesahet, vâdi-i Nakş'da Mâni-i sânî olub 'ale'l-husus *semt-i Siyeh Kalem*'de faik el-akran olmağla azmayiş-i temyîz-i yârân siyakında âlâ akbah el-şekl dev tasvir idüb ve dikkat-i nakş-ı Siyeh Kalem'de harc-ı hızane-i meharet idüb her gören sahib-i nazar, tıbk asl el-kabih ünvaniyle imza etmişler iken fakir-i kem-bıza'a bâdi-i nazarda tahayyür eylediğim hasebile *pes in suret-i dev ne-başed, çi dev be-hiç vech hasen ne-başed*, ibaret-i nezaket meşhurları ile mukabele buyurduklarında seri'an dakika-i muradlarına intikal ve *suret kabih ve tasvir hasen est* ünvaniyle tedarik itdüğimde suret-i mekruhe-i dev'i mahv idüb hakayık ve dakayık-ı kelâmiyede olan te'ammükleri hüveyda olmuştur ...". Bak. Sakıp Dede, *Sefine-i Mevleviyân*, III, Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi Yazmaları, Nu. 1447, varak 118b-120a.

eserinin *Tarih-i Sultan Bayezid* adı ile sadece II. Bayezid devri üzerinde duran Revan (1272) yazmasının minyatürleri üzerinde yapılacak yeni araştırmaların ([14a]) hem Nasûh'un sanatı, hem de Osmanlı minyatürü tarihi bakımından önemli sonuçlar vereceğine şüphesiz nazarı ile bakılabilir.

c) *Tarih-i Sultan Bayezid* Yazması Minyatürleri

Bu araştırmamızda gerek içinde bulunan tarihî bilgisi ve gerekse minyatürleri Nasûh'un eseri olan minyatürlü bir yazmadan daha bahsedeceğiz. TSMK'nin Revan (1272) kısmında bulunan ve sadece II. Bayezid devri tarihi üzerinde duran bu yazma eser, Nasuh'un ileride ilgili yerinde hakkında bilgi vereceğimiz *Mecma' el-Tevârih* adlı eserinin *Osmanlı tarihi*ni konu olarak aldığı anlaşılan dördüncü cildi veya son bölümünün, sadece II. Bayezid devri tarihi üzerinde duran bir kısmıdır. Bu anonim yazmanın Nasûh'un eserine ait bir kısım olduğu, daha sonra açıklayacağımız üzere, Nasûh'un adı geçmiş olan büyük eserinin II. Bayezid ve I. Selim devirleri tarihi üzerinde duran British Museum nüshasının yardımı ile tesbit edilebilmiştir. Gerçekten British Museum yazmasının II. Bayezid devrine ait kısmı ile sadece II. Bayezid devri olaylarını içine alan bu minyatürlü Revan yazması, satır satır birbirinin aynı bulunmaktadır. Osmanlı minyatürü tarihi bakımından son derece ilgi verici olan bu yazmanın içinde II. Bayezid zamanında yapılmış olan seferlerle ilgili olarak Kili, Akkerman, İnebahtı, Moton ve Gülek kale ve şehirleri ile Osmanlı donanmasına ait gemilerin resimleri bulunmaktadır. Burada bulunan gemi resimleri ile biraz önce hakkında bilgi verdiğimiz Hazine yazmasındaki gemi resimleri arasındaki ilgi açık bir şekilde belli olmaktadır. Gerek bu iki yazmada ve gerekse *Mecmu'-ı Menazil* yazmasındaki kale, şehir ve konak resimleri arasındaki üslûp benzerliği de dikkati çekmekte, bu hal bile, bütün bu minyatürlerin aynı Nakkaşın, Nasûh'un elinden çıkmış olduğu hususunda şüphe bırakmamaktadır. Kaldı ki adı geçmiş olan bu yazmalarda resimleri de kendisinin yapmış bulunduğunu Nasûh, bir çok vesile ile açıklamış bulunmaktadır. Diğer taraftan bu münasebetle belirtilmesi gerekli olan önemli bir husus da şudur: Gerek Hazine ve gerekse Revan yazmasında bulunan ve Osmanlı donanmasını gösteren minyatürler, açık bir şekilde resim karakteri göstermektedirler. Diğer taraftan bütün bu üç yazmada bulunan minyatürlerin ortaya koyduğu bir gerçek de, ressam Nasûh'un her şeyden önce son derece mükemmel bir renk üstadı olduğudur. Gerek hakkında yayın yapılmış olan *Mecmu'-ı Menazil* adlı eserin minyatürlerinde ve gerekse burada ilk defa Nasûh'un eseri olarak takdim imkânını bulduğumuz Hazine ve Revan yazmalarının minyatürlerinde hakim olduğu görülen renk ahengi ile Nasûh'un Osmanlı nakkaşları arasında hususi bir yeri olduğu ortaya çıkmaktadır.

[14a] *Matrakçı Nasûh'un Minyatürlü İki Yeni Eseri* adı ile hazırlamakta olduğumuz araştırmada bu konuda bilgi verilecektir.

III– NASÛH'UN MATEMATİK'E AİT ESERLERİ

1– Nasûh'un Matematik'e Ait Eserleri Hakkındaki Yanlış Bilgiler

Kaynaklarımızın verdiği bilgilerden Nasûh'un aynı zamanda tanınmış bir matematikçi olduğu anlaşılmaktadır. Kâtip Çelebi'ye göre, 940/1533 yılında ölmüş olan Nasûh el–Silâhî el–Matrâkî, *Umdet el–Hesab* adını taşıyan bir eser yazmıştır([15]). Kâtip Çelebi'de ayrıca şu bilgiler de bulunmaktadır: Nasûh b. Karagöz b. Abdullah, *Cemal el–Kitab ve Kemal el–Hesab* ([16]), Nasûh b. Abdullah da *El–Ken'aniyye fi el–Hesab* ([17]) adlı eserler yazmışlardır. Kâtip Çelebi, bu son iki eserin 923/1517 yılında Yavuz Selim için yazılmış olduğunu belirtmiştir. Bu konuda Bursalı M. Tahir'in verdiği bilgileri ise, şöylece özetlemek mümkündür: Osmanlı riyaziyecilerinden olan Matrakçı Nasûh, (Nasûh b. Abdullah "Nasûh el–Silâhî el–şehir bi–Matrâkî"), 940/1533 yılında ölmüştür. *Cemal el–Kitab ve Kemal el–Hesab* adlı eserini, 923/1517 yılında Yavuz Selim'e takdim etmiş, ayrıca Selim namına *Ken'aniyye fi 'ilm el–Hesab* adı ile bir eser daha yazmıştır. Bu eserler Hamidiye ve Şehid Ali Paşa kütüphanelerinde bulunmaktadırlar. Matrâkçı Nasûh,ayrıca 923/1517 yılında *Umdet el–Hesab* adlı bir eser daha yazmıştır ve bunun bir nüshası da Nuruosmaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır ([18]).

Böylece anlaşılıyor ki kaynaklarımızda Nasûh'un Matematik'e ait üç eserinden bahsedilmektedir. Adlarını ayrı ayrı yazmış olduğumuz bu eserler hakkında verilen bilgilerin birbirine benzerliği, ikisinin, hatta B.M. Tahir'e göre, üçünün, 923/1517 yılında Yavuz Selim'e takdim edildiği veya onun nâmına kaleme alınmış olduğu hususu gözden kaçmamaktadır. Aynı şahıs tarafından, aynı tarihde, aynı hükümdar için, aynı mahiyette üç eserin yazılmış veya sunulmuş olması gibi bir durum, insanın zihnini kurcalamaktadır. Ancak adları başka başka şekillerde kaydedilmiş olan bu eserlere ait yazmalar gözden geçirilince, durum, aydınlanmaktadır. Gerçekten bu yazmaların gözden geçirilmesi, Nasûh'un bu konuda sadece iki eseri olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber, ikinci eserinde Nasûh'un ilk eserini yeniden ele alarak yeni bir tertiple onu genişlettiği gözönüne getirilecek olursa, aslında bütün bu değişik adları taşıyan yazmaların bir tek esere ait bulundukları anlaşılmaktadır.

[15] Bak. *Keşf el-Zünûn*, İstanbul 1943, II, 1166.

[16] Bak. *Aynı eser*, I, 594.

[17] Bak. *Aynı eser*, II, 1520.

[18] Bak. *Osmanlı Müellifleri*, III, 305 vd.

2- Nasûh'un Matematik'e Ait İlk Eseri: *Cemal el-Kitab ve Kemal el-Hesab* ve Tek Yazma Nüshası

Nasûh'un ilk önce yazmış olduğu *Cemal el-Kitab ve Kemal el-Hesab* adlı eserinin bu gün için tek yazma nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde (T 2719) bulunmaktadır. Bu eserin giriş kısmında Nasûh, aşağı yukarı daha önce üzerinde durmuş olduğumuz *Tuhfet el-Guzat* adlı eserinde söylediği sözlerle "... Bu dibace-i ferah fezanın muharriri ve bu risale-i terih zidanın mukarriri bende-i bi-destgâh Nasuh b. Abdullah ..." ([19]) diyerek kendisini tanıtmaktadır. Nasûh, bu eserin varak 2a'sında kendi adını bir defa daha vermektedir. Burada bulunan kayıt ise, biraz farklı olarak "... Nasûh b. Karagöz el-Bosnevî ..." şeklindedir. Böylece her şeyden önce Nasûh b. Abdullah ile Nasûh b. Karagöz'ün aynı kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Nasûh, sözlerine devamla açık bir şekilde "... bu nüsha-i cedîd ve risale-i müfîd ...",Yavuz Selim zamanında 923/1517 yılında "... Safer ... ayının evayilinde tertib-i ebvab-ı kaleme geldi" demektedir.Bundan sonra Nasûh, "... *Cemal el-Kitab ve Kemal el-Hesab* ..." olarak eserinin adını bildirmekte, bunu, asıl eser takip etmektedir. Söylediğine göre, bu risale, iki kısım halinde hazırlanmıştır. Birinci kısımda rakamlar, dört işlem, kesirler, ölçekler ve bunlara benzer diğer konular üzerinde durulmuştur. Bu meseleler, 55 varak olan bu yazmada 22 fasıl halinde ele alınmıştır. Ancak varak 50b'de başlıyan 22. fasıl, yanlışlıkla 23. fasıl olarak kaydedilmiştir. Eserin ikinci kısmında müteferrik meselelerden bahsedileceği ifade edilmişse de bu nüshada bu kısım, yer almamıştır. Bu nüsha, 14 Zi'l-kade 966/18 Ağustos 1559 tarihinde yazılmıştır. Mütensih hakkında her hangi bir kayıt bulunmamaktadır.

3- *Umdet el-Hesab*

Nasûh, Kanunî devrinde biraz önce adı geçen bu eserini yeniden ele alarak tamamlamış ve *Umdet el-Hesab* adını vererek onu yeni bir kitap halinde ortaya koymuştur. Bu eserin 4 yazma nüshasını gözden geçirebildik. Şimdi bu nüshalar hakkında bilgi vereceğiz.

a) **Nuruosmaniye Kütüphanesi Nüshası (Nu. 2984):**

Bu nüsha "Evahir-i Ramazan 967"/ Nisan sonları 1560 tarihinde istinsah edilmiştir. Nasûh, mutad hamd ü sena'dan sonra bütün diğer eserlerinde olduğu gibi, "... Bu risale-i ferah fezanın muharriri ve bu 'ucale-i terih zida'nın mukarriri Nasûh el-Silâhî el-şehîr bi-Matrâkî eydür ki ..." şeklinde adını vermektedir. Bundan sonra sözlerine devam ederek hesab ilmini iktisab etmek üzere meşgul bulunduğu bir sırada Hazret-i Peygamberin "*Hesab olunmazdan evvel amalinüzü hesab edin*" mealindeki bir hadis'ine muttali oluyor. Böylece anlıyor ki Hesap ilmi, kendi ifadesiyle "... bir ilm-i şerîf

[19] Bak. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yazmaları, T 2719, varak Ib.

ve fenn-i lâtîfdir ki bazı mesail-i diniyye ve fezayil-i yakîniyye bu ilmin tahsiline menut ve bu fennün tekmiline merbuttur". Söylediğine göre, üstadlar, Arapça, Farsça ve Türkçe mensur ve manzum olmak üzere eserler yazmışlardır. Ancak bunların çoğunun "... garazı na-malûm ..." idi. Bu sebeple Nasûh, "... erbab-ı kalem'in âyânı ve eshab-ı rakam'ın erkânı huzurlarında ve üdebay-ı kâmil ve hüsebay-ı fazıl hizmetlerinde çok müddet mevaziyyet idüp tertîb-i aklâm ve terkib-i erkâm ki asl-ı kadîm ve rükn-i azîmdir nice vakt mülâzimet ve müdavemet gösterüb üstadların nefîs kitapların ... tetebbu ve temettu itmekle ... fi'l-cümle liyakat kesbidüb ... bu risaleyi inşa ve bu makaleyi peyda idüb *Umdet el-Hesab* deyu ad virdüm ..." diyerek sözlerine devam etmektedir. Nasûh, bu eserinde hesap ilminin halk arasında önem verilmekte olan küllî ve cüz'î kanunlarını kaleme almıştır. Bunu niçin yaptığını anlatmak üzere, tıpkı daha önce üzerinde durduğumuz *Tuhfet el-Guzat* adlı eserinde olduğu gibi, aşağıdaki sözleri söylemektedir: "... Ta ki mübtedîlere tabsıra ve müntehîlere tezkire olub müfîdlerin ifadelerine delîl, müstefîdlerin istifadelerine sebîl ola. Dahi gayre ihtiyaç göstermeden müstağni olalar. Ümid vardır ki bu çemenün pirâyendesin ve bu encümün arâyendesin hayr dua ile yâd ve zikr-i cemille şad ideler. İnşallah ...". Bu sözlerin, ilerde Nasûh'un tarihe ait eserlerinde de hemen hemen aynı şekilde geçtiği görülecek, böylece bütün bu eserlerin hiç bir şüpheye mahal kalmayacak bir şekilde Nasûh tarafından kaleme alınmış olduğu açık bir şekilde anlaşılmış olacaktır. Zaten Nasûh'un eserlerinde dikkati çeken üslûp özellikleri gayet barizdir. Konular *Silâhşorluk*, *Matematik* ve *Tarih* olmak üzere çok çeşitli bulunmasına rağmen bütün bu konulara ait eserlerinde Nasûh, gerek kendisini tanıtırken ve gerekse eseri üzerinde açıklamalarda bulunurken, umumiyetle aynı tarzda konuşmakta, maksadını, hemen hemen aynı kelimelerle anlatmaktadır. Nitekim *Umdet el-Hesab*'ın Kanunî devrinde "... tertip bulup kaleme geldi"ğini ifadeden sonra yanlışlarının hoş görülmesi için bir takım temennilerde bulunmakta, bu vesile ile "... recavar ki ıslah-ı bi-deriğlerin deriğ buyurmayub ecr-i cezîle lâyık ve sevab-ı cemîle müstehak olalar ..." demektedir ki bu cümle, Nasûh'un *Tarihe* ait bir eserinde, *Fetih-nâme-i Karabuğdan*'da aynen yer almış bulunmaktadır. Yazarların bu türlü üslûb özelliklerinin eserlerin tanınmasında oynadığı rolün önemi ise, açıktır.

Nasûh, daha sonra eserinin mahiyeti, muhteviyatı hakkında bilgi vermektedir. Söylediğine göre bu eser, iki kısım halinde yazılmıştır. Birinci kısma "*Fusûl-ı Mütenevvi'a*", ikinci kısma da "*Mesail-i Müteferrika*" umumi adını vermiştir. Siyakat-ı arabiyye, erkam-ı hindiye, zarp, taksim, tefrik, kesirlerin kesirlerle cemi v.b. gibi konular üzerinde duran ve 22 fasıldan ibaret bulunan birinci kısım, varak 132b'ye kadar devam etmektedir. Varak 133a'da eserin ikinci kısmı başlamaktadır. Bu kısım, 20 "mesayil"i içine almaktadır. eserin sona erdiği varak 176b'ye kadar 50 meseleden bahis ile çözüm yolları

gösterilmektedir. Bir örnek olmak üzere varak 151a'da bulunan yirmi ikinci meseleyi aynen alıyoruz:

"... Meselâ bir gemi bir yelken ile 166 mil deryaya ceryan olduktan sonra bir aher gemi iki yelken ile dahi akabince ceryan olub akurdı. Giden geminin her dokuz milin beş milde alsa, ol takdirce sonra giden gemi kaç milde varup kavuşurlar, bilmek dilesen bilmekliği tarîk budur ki ...".

Böylece görüldüğü üzere hem mesele ortaya konuyor, hem de çözüm yolu gösteriliyor. Ayrıca eserde üzerinde durulan konularla ilgili olarak bazı şekillerin de yer aldığı görülmektedir.

Nasûh'un *Umdet el-Hesab* adlı eserine ait olan bu nüshanın son olarak bir özelliği üzerinde daha durulması gerekmektedir. Nasûh'un matrakçılığı konusu üzerinde biraz önce açıklamalarda bulunurken söylediğimiz üzere, bu gün Kanunî tarafından verilmiş olup Nasûh'u İslâm memleketlerinin en üstün silâhşoru olarak takdim eden 936/1529 tarihli bir berat suretine sahip bulunmaktayız. İşte bu suret, *Umdet el-Hesab*'ın Nuruosmaniye nüshasının sonunda varak 173a-174b arasında bulunmaktadır. Üzerinde duracağımız üzere Süleymaniye Kütüphanesi nüshasının sonunda da "... sahib-i telif merhum muharrir ki Mısırdan geldikte yedine verilen berat-ı saadet-nişan ve meserret âlişân suretidür ki işbu mahalle kayd olundu" şeklinde bir derkenar bulunmasına rağmen, buraya berat'ın tamamı maalesef kaydolunmamıştır. Bu beratın tamamının Nuruosmaniye nüshasının sonunda bulunması, bu nüshaya bir özellik kazandırmaktadır.

b) Süleymaniye (Şehid Ali Paşa, Nu. 1987,1988) Nüshaları:

Bu iki nüsha umumiyetle birbirine benzemektedir. 1987 numarada kayıtlı olanın varak 1a'sında yuvarlak zahriye içinde Arapça "Hazihi risaletu *Umdet el-Hesab* fi beyani el-fürûz el-mukadder fi el-kitab ellefeha el-fakîr el-ibad ve sannefeha ahkaru el-ecnad Nasûh el-Silâhî el-şehîr bi-Matrâkî" yazısı bulunmaktadır. Bu sözler, gerek bu eserin ve gerekse Nasûh'un diğer eserlerinin mukaddemelerinde bulunan Türkçe ibarelerin bir tercümesinden ibarettir. Nasûh'un kendisini takdim şekli aşağı yukarı böyledir. Aynı sayfanın yukarı kısmında "*Umdet el-Hesab* li-Nasûh el-Silâhî el-şehîr bi-Matrâkî" kaydı bulunmaktadır. Her iki yazmanın da başlangıç ve sona eriş cümleleri birbirine benzemekte, her ikisinin de varak 2a'sında "... Nasûh el-Silâhî el-şehîr bi-Matrâkî ..." şeklinde gene yazarın adı görülmektedir. Her iki yazma da 178 varaktır. Fazla olarak 1987'de kayıtlı olanın sonunda adı geçmiş olan Kanuni'nin beratının suretinin kaydolunduğu şeklinde bir kayıt bulunmasına rağmen, burada suretin tamamının yazılmadığı görülmektedir. Ancak burada Nasûh hakkında "sahib-i telif merhum muharrir ki ..." kaydı dikkati çekicidir. Böylece bu nüshanın hiç değilse bu beratın Nasûh'un ölümünden sonra istinsah edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan adı geçen beratın tamamının bulunduğu Nuruosmaniye nüshası ise, "... evahir-i Râmazan ... 967"/ Haziran sonları 1560 tarihinde istinsah edilmiştir. Bu nüshada Nasûh'un artık hayatta olmadığına dair her hangi bir işaret bulunmamaktadır. Bu bakımdan Nasûh'u 967/1560 yılında daha yaşıyor kabul edebiliriz. İlerde yeri gelince Kâtip Çelebi ve şüphesiz ondan naklen B. M. Tahir'in Nasûh'un 940/1533 yılında ölmüş olduğundan bahsetmelerinin doğru olmadığına işaret edilecektir. Onlar Matrakçı Nasûh ile Takvimci lâkabı ile de ün kazanmış olan Attar-zâde Nasûh'u birbirine karıştırmışlardır.

c) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (T 2755) Nüshası:

Bu nüsha da diğer üç nüsha gibidir. Varak 1b-4b eserin girişine ayrılmıştır. Varak 1b'de "... Nasûh el-Silâhî el-şehir bi-Matrâkî ..." şeklinde yazarın adı, 2b'de *Umdet el-Hesab* olarak da eserin adı verilmektedir. Varak 3b'de de eserin Kanunî Süleyman devrinde "tertib bulub kaleme geldi"ği ifade edilmekdir. Bu nüsha, 310 varaktır. 228 a'da eserin ikinci bölümü başlamaktadır. Asıl eser, varak 285 b'de sona ermekte, 286 a'da eserin istinsah kaydı bulunmaktadır. Burada ifade edildiğine göre, bu nüshanın istinsahına Dramalı Mehmed b. Halil, 27 Recep 1072/19 Mart 1662 tarihinde başlamış, 14 Ramazan 1072/3 Mayıs 1662'de tamamlamıştır. Varak 287 b'de muahhar olduğu anlaşılan bir ilâve bulunmaktadır.

IV- NASÛH'UN TARİH'E AİT ESERLERİ

1- Nasûh'un Tarihe Ait Eserleri Hakkında Bilinenler

Şimdi sıra asıl konumuz olan Nasûh'un tarihe ait eserlerinin incelenmesine gelmiş bulunuyor. B. M. Tahir'e göre, Nasûh Efendi Matrakçı (Cepnüvis), Kanunî'nin cülûsundan 954/1547 yılına kadar gelen "*bir cilt tarih*" yazmıştır. Bu tarihten aşağısını yazmaya başmamışsa da tamamlamaya muvaffak olamamıştır. Revan kütüphanesinde *Fetih-nâme-i Karabuğdan* adlı bir eseri bulunmaktadır ([20]). Ayrıca Kanunî adına 926/1520 yılında *Mecma' el-Tevârîh* adı ile ünlü *Taberî Tarihi*ni tercüme etmiştir. Matbu *Taberî Tarihi* tercümesinden farklı olan bu eser de, Revan odası kütüphasinde bulunmaktadır. Bu konuda Prof. Dr. F. Babinger de aynı bilgileri vermektedir. Ancak Prof. Babinger, B.M. Tahir tarafından Kanunî'nin cülûsundan 954/1547 yılına kadar gelen fakat bu gün nerede olduğu bilinmiyen bir eser yazmış olduğu söylenilen tarihçi Nasûh Matrâkçı (Nasuh b. Abdullah)'nın, aynı eserin matematikçilere ait bölümünde 940/1533 yılında öldüğünün ifade edilmesinin doğru olmaması gerektiği hususuna dikkati çekmiştir ([21]).

Nasûh'un tarihçiliği hakkındaki bilgilerin bu safhasında onun diğer bir eseri daha ortaya çıkmıştır. Bu da, eserin mukaddemesinde "... Nasûh el-Silâhî el-Matrakî..." tarafından kaleme alınmış olduğu belirtilmiş bulunan *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i 'Irakayn-i Sultan Süleyman Han (Mecmu'-ı Menazil)* adlı eseridir. Rebî el-ahır 940/Ekim 1533-Cumada el-ahır 942/Aralık 1535 yılları olayları üzerinde duran ve Ekim 1533'de İbrahim Paşa'nın hareketinden sonra Zilhicce 940/Haziran 1534 tarihinde bizzat Kanunî'nin İstanbul'dan hareketle Rebî el-ulâ 941/Ekim 1534'de Ucan yaylasında İbrahim Paşa ile buluşarak birlikte Tebriz yolu ile Bağdad'a varışları ve oradan gene Tebriz yolu ile İstanbul'a dönüşleri sırasında geçmiş bulundukları menzilleri isim ve resimleri ile veren bu eser, bu özelliği bakımından da ayrıca büyük bir önem taşımaktadır. Eserin sonunda ise şu kayıt bulunmaktadır: "Sultan Süleyman Kanunî bendegânından Nasûh el-Silâhî el-Matrâkî, 944". Bu yıl, eserin yazılışını gösteren bir tarih olarak kabul edilebilir. Zira ilerde üzerinde durulacağı üzere bu nüshada bulunan minyatürleri

[20] Bak. *Osmanlı Müellifleri*, III, 150 vd.

[21] Bak. *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, s. 67.

de Nasûh'un yapmış olması, bunun yazarın elinden çıkmış olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu eser üzerinde şimdiye kadar Prof. Hamid Sadi Selen, Prof. Albert Gabriel ve Prof. Dr. Franz Taeschner çalışmışlardır. Eserin hususiyle yollar ve menziller bakımından önemini belirten Prof. Selen, yazarın diğer eserleri, hayatı ve şahsiyeti üzerinde durmamıştır [22]. Prof. Gabriel ise, bu konuya gereken önemi vermiş, gerek yazar ve gerekse eserleri hakkında, bir çoğu yanlış olmasına rağmen, bazı tahminlerde bulunmuştur. Prof. Gabriel, işaret edildiği üzere, Nasûh'un adeta mahlâsı durumunda olan el-Matrakî (Matrakçı) tabirini, yanlış olarak, Nasûh'un da bir üyesi olduğunu sandığı divan kitabetinde bulunan kâtiplerin hepsine verilen bir "ünvan" kabul etmiş; Bursalı M. Tahir'in Takvimî adı ile de anılan astronom, hekim ve şair Nasûh b. Karagöz b. Abdullah ile Nasûh el-Silâhî'yi birbirine karıştırdığı sanısında olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak Prof. Gabriel, minyatürlerin tetkikinden, bu sefere katılmış olduğunu kuvvetle tahmin ettiği yazarın, gerek 944/1537 yılında yazılmış olan bu eserine ve gerekse B.M. Tahir'in Nasûh'un Kanunî'nin cülûsundan 954/1547 yılına kadar gelen bir eser yazmış olduğuna dair verdiği bilgiye dayanmak suretiyle, Kâtip Çelebi'nin onun 940/1533 yılında öldüğü yolundaki ifadesini hatalı bularak, yazarımızın 954/1547'de öldüğü sonucuna varılabileceğini ileri sürmüştür [23].

Ord. Prof. F. Taeschner ise, son olarak Prof. Gabriel tarafından tavsifi yapılan ve topoğrafik araştırmalar için müteaddit def'alar kullanılmış olan bu eserin, yazarın hattı ile hükümdar için yapılmış tek nüshadan ibaret bulunduğu hususu üzerinde durmuş, eserin başlığının bir kitap ünvanından çok, bir bölümü hatırlattığına işaretle, bunun, daha büyük tarihî bir eserin, meselâ B.M. Tahir'in resimli olduğunu söylediği *Tuhfet el-Guzat*'ın bir parçası olabileceğini belirtmiştir [24]. Gerçekten bu eser, Nasûh'un daha büyük tarihî bir eserinin bir bölümünden ibarettir. Ancak bu daha büyük tarihî eser, Prof. Taeschner'in sandığı gibi *Tuhfet el-Guzat* değil, Nasûh'un Kanunî devri tarihi üzerinde duran *Süleyman-nâme*'sidir. *Tuhfet el-Guzat* ise, belirtildiği üzere, Nasûh'un mücahidler için gerekli araçlar ve talim usûlleri hakkında bilgi verdiği tamamiyle başka bir eseridir.

Böylece Nasûh'un tarih'e ait eserleri hakkındaki bilgileri, ileri sürülmüş türlü fikirleri sıralamış, yeri geldikçe de gerekli olan düzeltmeleri yapmış bulunuyoruz. Şimdi de bizim bu konudaki araştırmalarımızın sonuçlarını sunacağız:

[22] Bak. Prof. Hamid Sadi Selen, *XVI. Asırda Yapılmış Anadolu Atlası: Nasuh Salahî'nin Menazil'i*, II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, İstanbul 1937.

[23] Bak. Prof.A. Gabriel, *Les Étapes d'une campagne dans les deux 'Irak d'après un manuscrit Turc du XVI. siècle, Syrie*, IX (1928), p. 329, not 5.

[24] Bak. Fr. Taeschner, *The Itinerary of the First Persian Campaign of Sultan Süleyman, 1534-1536, according to Nasuh al-Matrakî, Imago Mundi*, XIII (MCMLVI), pp. 53-55.

2- Nasûh'un Kanunî Devri Tarihi (*Süleyman-nâme*'si) Hakkında Yaptığımız İlk Neşriyat ve Bir Notumuz

Biraz sonra üzerinde duracağımız üzere, Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kütüphanesinde bulunan anonim bir yazmanın, *Mecmu'-ı Menazil* adlı eserinin yardımı ile Nasûh'un Kanunî devri tarihi hakkındaki *Süleyman-nâme*'si olduğunu tespit ettiğimiz zaman, *Mecmu-ı Menazil*'in varak 1b'sinde bulunan "*Kitab-ı Tevârîh-i âl-i Osman Beyan-ı Sefer-i Irakayn-i Sultan Süleyman Han ...*" kaydı, dikkatimizi çekmiş, bu yazmanın, daha büyük bir eserin bir bölümünden ibaret bulunabileceğini düşünmüş; sonuç olarak da bunun Nasûh'un *Süleyman-nâme*'sinin 940/1533-942/1535 yılları olaylarını anlatan iki yıllık bir bölümü olduğunu ortaya koymuştuk. Ancak "*Tevârîh-i âl-i Osman*" ibaresine bakarak Nasûh'un başlangıcından kendi zamanına kadar gelen bir de *Osmanlı tarihi* yazmış olabileceğini de işaret etmekle yetinmiştik ([25]). Daha sonraki çalışmalarımız, bu tahminimizin doğru olduğu istikametinde gelişmiştir. Hatta öyleki mevcut malzememiz, Nasûh'un sadece bir Osmanlı tarihi değil, bir dünya tarihi, bir umumî tarih yazdığı; Kanunî devrinden de 958/1551 yılına kadar gelen Osmanlı tarihi kısmının, bu eserin, son bölümünü teşkil ettiği hususunu teyid edecek bir karakter taşımaktadır. Bu meselenin tam manasiyle aydınlatılabilmesi için, işe, Nasûh'un ünlü *Taberî tarihi*ni tercümesi meselesinin açıklanması ile girişmek lâzımdır.

3- *Taberî Tarihi*'nin Türkçe Tercümeleri ve Bazı karışık Görüşler

Gerek Bursalı M. Tahir ve gerekse Ord. Prof. Babinger tarafından ifade edildiği üzere Nasûh, *Mecma' el-Tevârîh* adı ile *Taberî tarihi*ni Türkçe'ye çevirmiştir. Kâtip Çelebi, *Mecma' el-Tevârîh* maddesinde bu konuda şunları söylemektedir: "Türkçe. Hilkatten Peygamber SA zamanında Kâbe'nin yapılmasına kadar. Başlangıcı *hamd u sena ol mübdi'e ki* ... ciltli" ([26]) demek suretiyle bu eserin, ne telif veya tercüme olduğu, ne de yazarı veya mütercimi hakkında her hangi bir bilgi vermemektedir. Diğer taraftan Charles Rieu'ya göre, İngilterede British Museum (Add. 7862)'da *Taberî tarihi*nin Türkçe bir tercümesi bulunmaktadır. Onun söylediğine göre, XVI. yüzyıla ait olan ve nesihle yazılmış bulunan 475 varaklık bu yazma, *Taberî tarihi*nin Bel'amî tarafından yapılan Farsca tercümesinin, Türkçe bir tercümesidir. Ch. Rieu, daha sonra bu konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: Kâtip Çelebi'nin eserinin (yani *Keşf el-Zunûn*'un) Berlin nüshasına göre, *Taberî tarihi*nin Türkçe tercümesi, takriben 710/1310 tarihinde yapılmıştır. Kâtip Çelebi'nin eserinin British Museum (Or. 3144) nüshasının varak 97 b'sinde bulunan bir kenar notu ise, tercümeyi, daha sonraki bir yazara Safî Nasûh

[25] Bak. H.G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasûh'un Süleyman-nâmesi*, V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-17 Nisan 1956, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1960, ss. 374-388.

[26] Bak. Kâtip Çelebi, *Keşf el-Zünûn*, II, 1602.

el-şehir bi- Matrakî'ye atfetmektedir. Onun tercümesi, *Mecma' el Tevârîh* adını taşımakta ve iki cilde taksim edilmiş bulunmaktadır. Kâtip Çelebi'den naklen yanlış olarak Nasûh el-Silâhî el-Matrâkî'nin 940/1533'de öldüğünü söyliyen Rieu, "tercümenin arkaik üslûbu, daha erken bir devri işaret etmektedir" demekle yetinmektedir ([27]). Ayrıca Rieu'nun, bazı kelime farklarına rağmen, adı geçen yazma metninin, *Taberî tarihi*nin basılı tercümesine uygunluk gösterdiğini belirtmesi dikkati çekmektedir. Bu husus üzerinde ilerde gene durulacaktır. Diğer taraftan açıklamalarından öyle anlaşılmaktadır ki, Kâtip Çelebi'nin British Museum nüshasında *Taberî tarihi* tercümesinin çok daha sonraki yıllarda yaşamış bir şahsa atfedilmesine rağmen gördüğü yazmanın arkaik üslûbu dolayısıyle Rieu, bunu, gene Kâtip Çelebi'nin Berlin nüshasında ifade edilen daha erken bir tarihe atfetmenin isabetli olacağı kanaatindedir. Böylece ona göre, ortada sadece bir tek tercüme bahis konusu demektir. Halbuki B. M. Tahir, Nasûh tarafından *Mecma' el-Tevârîh* adı ile yapılmış olan tercümeyi Revan Kütüphanesi kitapları arasında gördüğünü, onu, matbu tercüme ile karşılaştırdığını, Nasûh'un tercümesinin basılı olandan tamamiyle farklı olduğunu, selîs ve hemen her bahis sonunda kendisi tarafından eklenmiş manzumeler bulunduğunu belirtmektedir. İlerde görüleceği üzere *Mecma' el-Tevârîh*'e ait yazma nüshaların tetkiki, bu hususu teyid etmektedir.

4- Vardığımız Sonuç

a) Basılı Tercüme

İstanbul Kütüphanelerinde bizim görebildiğimiz *Taberî tarihi* tercümesine ait yazmaların büyük bir kısmı, beş defa basılmış olan tercümeye benzemektedirler ([28]). Bilindiği üzere basılı tercümenin dili de oldukça arkaiktir. Ancak basılı tercümeye benziyen yazmaların hiç birisinde mütercim ile ilgili bir kayıt yoktur. Bu yazma nüshaların hemen hepsinde bulunan kısa giriş'de bir "Ahmed Paşa" adı geçmektedir ki maalesef bu Ahmed Paşa'nın kimliğini açıklayıcı başka bir bilgi bulunmamaktadır ([29]). Yalnız Ord.Prof. Babinger'in *Taberî tarihi*nin Türkçe tercümeleri ile ilgili uzun notunda Ch.

[27] Bak. Charles Rieu, *Calatogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London 1888, p. 22.

[28] Bilindiği üzere ne zaman Türkçe'ye çevrilmiş olduğu tartışma konusu olan Taberî tarihinin bu tercümesi, 1260 ve 1268'de İstanbul'da, 1275'de Bulak'da basılmıştır. Bu basım hakkında ve ondan naklen bazı kısımlar için bak. Rosen, *Ueber die in Constantinopel gedruckte türkische Uebersetzung von Taberi's Geschichtswerke*, *ZDMG*, II, 159-187; A.D. Mordtmann, *Nachrichten über Taberistan aus dem Geschichtswerke Taberî's*, *ZDMG*, II, 285-314; Hammer, *Journal Asiatique*, 4 série, tom. VIII, p. 258; Flügel, *Jahrbücher*, vol. 47, Anz. Bl., s. 20.

[29] "*Taberî Tarihinin Türkçe Tercümeleri*" adı ile bu konu üzerinde ayrıca durmak ve burada üzerinde fazla konuşmak imkânını bulamadığımız basılı çeviriye benziyen yazmaları daha yakından tanıtmak istiyoruz.

M. v. Frähn'in (*Bull. Scient.*, I,158'de), 1725–28 yıllarında Ahmet Paşa için tamamlanmış bir tercümeden bahsetmesini zikretmesi dikkati çekmektedir. Eğer Frähn'in söylediği gibi bu tercüme, 1725–28 yıllarında yapılmışsa, o zaman basılı çeviri ve ona benziyen bütün yazmaların çok daha geç tarihte yapılmış bir tercümeye ait olduklarını kabul etmek gerekecektir.

b) *Taberî Tarihi*nin Hüseyin b. Sultan Ahmed Tercümesi

Bu münasebetle üzerinde durulacak diğer bir husus da şudur: *Taberî tarihi*, Sultan Fatih Mehmed zamanında da Türkçeye çevrilmiştir. Bu husus, Revan 1366 Nu. da kayıtlı bir *Taberî tarihi* tercümesinin girişinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak yazmanın varak 2b'sinde şu bilgiler bulunmaktadır:

"... Bu kitap, evvelce Farisiydi ve Türk ehli onun sözlerinden faide görmezdi. Ben el-fakîr el-hakîr turab-ı ikdam el-mesakîn Hüseyin b. Sultan Ahmed gafarallahu ve setere uyubihi bu kitab(ı) Türkçe tercüme eyledüm. Dükeli türk dillü bu kitabın nasihatlerinden faide alalar. Ben şikeste(yi) duadan unutmayalar ve benden bu kitap yadigâr ola. Bu terceme ki tevarihde meşhurdur, sekiz yüz seksen bir yıl hicretden geçmişdi. Mübarek Zilhicce ayının üçünde iptida kıldum ..." (bak. varak 2b).

Böylece anlaşılıyor ki Fatih zamanında yapılan tercüme, eserin Farscasından yani Samanoğulları zamanında Bel'amî tarafından Farsca'ya yapılan muhtasar tercümeden Türkçe'ye çevrilmiştir. Mütercim Hüseyin b. Sultan Ahmed, tercümesine 3 Zilhicce 881/19 Mart 1477 yılında başlamıştır. Kendisi hakkında başka bir bilgimiz yoktur. Bu çeviri, varak Ib'de "*Hamd u sena ol mübdi'e ki ...*" sözleri ile başlamaktadır. Hatırlanacağı üzere, Kâtip Çelebi, *Mecma' el-Tevârîh* maddesinde bu eserin de aynı şekilde aynı sözlerle başladığına işaret etmiştir. Böylece görülmektedir ki Kâtip Çelebi, tabi'î İstanbul baskısına esas olan yazmalardan anlaşıldığına göre *Mecma' el-Tevârîh* maddesini yazarken adı geçen Hüseyin b. Sultan Ahmed'in çevirisine ait bir yazma görmüş ve bunu *Mecma' el-Tevârîh*'in bir nüshası zannetmiştir. İlerde yeri gelince işaret edeceğimiz üzere, *Mecma' el-Tevârîh* tamamiyle başka sözlerle başlamakta ve Hüseyin b. Sultan Ahmed'in çevirisi ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Diğer taraftan Kâtip Çelebi'nin, eserinin "*Tarih el-Taberî*" maddesinde bu eseri, 352/963 yılında Samanoğulları hükümdarı Mansur b. Nuh'un emri ile vezir Ebu Ali Muhammed el-Bel'amî'nin Farsca'ya çevirdiğini, ondan başka birinin Türkçe'ye çevirmiş olduğunu ve bu çevirinin, Rum halkı arasında yayıldığını söylemesi de dikkati çekicidir. Basılı olan ve ona benziyen yazmalar, gerçekten XVIII. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı söylenilen çeviriye ait iseler, Kâtip Çelebi'nin Farscasından yapıldığını ve "Rum" halkı arasında yayıldığını söylediği çevirinin, bu olması yani Hüseyin b. Sultan Ahmed tarafından

yapılan çeviri olması gerekir. Zaten Hüseyin b. Sultan Ahmed'in "... Bu kitap evvelde Farisiydî ve Türk ehli anun sözlerinden faide görmezdi. Ben ... Hüseyin b. Sultan Ahmed ... bu kitabı Türkçe (ye) terceme eyledüm. Dükeli Türk dillü bu kitabın nasihatlerinden faide alalar ..." demesi, *Taberî tarihi*nin daha önce Türkçeye çevrilmemiş olduğu hususunu destekler gibi görünmektedir. Ayrıca Kâtip Çelebi'nin *Mecma' el-Tevârîh* maddesinde Hüseyin b. Sultan Ahmed'in çevirisinin başlangıç cümlesini vermesi, bu konuda sadece bu çeviriye ait bir yazma gördüğünü, *Keşf el-Zunûn*'un British Museum ve Berlin nüshalarında bulunan kenar notlarının büyük bir ihtimalle daha sonra müstensihler tarafından yapılmış ilâveler olabileceğini düşündürmektedir.

5- **Nasuh'un *Taberî Tarihi*'ni Tercümesi Meselesi ve Yeni Bir Görüş: Nasûh'un Taberî'yi Esas Alarak ve Ona devam Ederek *Mecma' el-Tevârîh* Adı ile Kendi Zamanında 958/1551 Yılına kadar Gelen Bir Umumi Tarih Yazması**

Bu konuya başlarken işaret ettiğimiz üzere, Nasûh'un *Taberî Tarihi* çevirisi *Mecma' el-Tevârîh* adını taşımaktadır. Bu bilginin menşei, büyük bir ihtimalle Rieu'nun bahsettiği, Kâtip Çelebi'nin ünlü eserinin British Museum nüshasında bulunan bir kenar notuna dayanmaktadır. Rieu'nun söylediğine göre, Farscadan yapılmış olan bu çeviri, bu kenar notunda Safî Nasûh el-şehîr bi-Matrakî'ye atfedilmektedir. Ancak Kâtip Çelebi'nin Berlin nüshasında bulunan bir kayda göre, *Taberî tarihi*'nin takriben 710/1310 yılında Türkçeye çevrilmiş olduğunun belirtildiğine dikkati çekmeyi unutmayan Rieu, gördüğü yazmaların arkaik üslûbunun daha erken bir devri işaret ettiğini söyliyerek, bu tercümenin, gene Kâtip Çelebi'den naklen 940/1533 yılında ölmüş olan Nasûh tarafından yapılmış olamıyacağını ima etmektedir. Dikkat edileceği üzere bu fikirler, oldukça karışık bulunmalarına rağmen, bir bakıma Rieu'yu haklı gösterecek olan taraf, onun gördüğü *Taberî tarihi* tercümesine ait olan yazmaların, Nasûh'un çevirisi ile bir ilgisinin bulunmamasıdır. İlerde işaret edileceği üzere, bu yazmalar basılı olan çeviriye benzemektedirler.

Diğer taraftan E. Blochet'nin bu konu ile ilgili olarak Pariste (Bibl. Nat. 50) bulunan ve Safî Nasûh el-şehîr bi-Matrakî tarafından yapıldığını söylediği *Taberî tarihi*nin Türkçeye çevirisine ait bir yazma nüshasının girişinde Sultan Kanunî Süleyman'ın medhedildiğinden bahsetmesi ([30]) ilgimizi çekmiş, bu meselenin hallinin Paris yazmasının görülmesi ile mümkün olacağına kanaat getirerek bu konudaki çalışmlarımıza bir müddet ara vermiştik. Ancak 1961-62 ders yılında Üniversitemizce sağlanan bir imkânla Viyana Millî Kütüphanesinde çalışabilmek fırsatını elde ettik. Bir taraftan da Dr. Irène Beldiceanu aracılığı ile Paris yazmasının hiç değilse me-

[30] Bak. E. Blochet, *Catalogue des manuscrits Turcs*, p. 21.

selemizi halle yarayacak kısımlarının mikrofilmini getirtmek üzere teşebbüste bulunduk. İstediğimiz mikrofilmin geldiği ([31]) bir sırada Viyana Millî Kütüphanesinin yazmalar bölümünün tasnif edilmemiş kitapları arasında Nasûh'un *Taberî tarihi* çevirisine ait iki yazma bulmamız, bu meselenin kesin bir şekilde hallini temin etmiş ve böylece Nasûh'un Taberi'yi esas olarak ve ona devam etmek suretiyle kısmen tercüme, kısmen telif başlangıçtan kendi zamanında 958/1551 yılına kadar gelen bir umumi tarih yazdığı bütün açıklığı ile ortaya çıkmıştır.

6– *Mecma' el-Tevârîh*'in Türlü Bölümlerine Ait Tespit Ettiğimiz Yazma Nüshalar

a) Viyana Yazmaları (Nat. Bibl., Cod. Mixt. 999, 1187) (Başlangıçtan Hazret-i Süleyman'ın Ölümüne Kadar Gelen I. Cilt)

Bu iki yazma nüsha, Viyana Nat. Bibl.'inin Codex Mixt. 999 ve 1187 numaralarında kayıtlıdır. 999 Nu. da kayıtlı olan oldukça yıpranmış, 105 varaklık eksik bir nüshadır. Bu sebeple meselenin açıklanmasına tam ve iyi korunmuş olan 1187 Nu. da kayıtlı nüshayı ele alarak başlıyacağız.

İlerde yeri gelince açıklanacağı üzere Nasûh'un eseri olduğunu tespit etmiş olduğumuz ve hakkında yayında da bulunduğumuz Revan 1286 Nu. da kayıtlı Kanunî devri tarihi üzerinde duran yazma nüsha ile bazan satır satır aynı olan yerleri bulunan bu yazmanın, varak Ib'sinde tezhib üzerinde eserin adı bulunmaktadır. Burada eserin adı *Tuhfet el-Mülûk* şeklindedir. Varak Ib–3a arası mutad hamd u sena'ya hasredilmiştir. Yazma, varak Ib'de şimdiye kadar bahis konusu edilen *Taberî tarihi* çevirilerinden farklı bir şekilde aşağıdaki sözlerle başlamaktadır:

"Hamd u sipas ve şükr-i bi-kıyas ol malik-i zü'l-celâl ve sultan-ı bi-zevâl ve kayyum-ı lâ-yezâl cellet kudretuhu ve tabet hikmetuhu hazretinun vahdaniyetine ki ...".

Varak 3a'nın sonlarında bulunan "Amma ba'du" dan sonra yazar, şöyle söylemektedir:

Zamanla "her nesne" unutulur. Bu herkesçe bilinen bir gerçektir. Ancak "gönülde ve dilde" olan şeyler unutulmaz. Nitekim dindar padişahlar, peygamberlerin şeriatları üzere ibadet etmek için camiler; bilginlerin ilmî irşadları ile "dalâletden" "hidayet"in doğru yolunu bulmak için "tedris-i ulûm-ı şer'-î ve tâlim-i fünûn-ı hükmî ve müzakere-i fürû' ve usûl ve muhavereyi makûl ve menkul ve mubahese-i 'ulûm-i 'âlî ve münazara-i kütüb-i meâni ve tefsir-i esrâr-ı tenzîl ve takrir-i âyat ve ekâvil için âlî medreseler ve misafir ve mücavirler için imaretler, hanlar ve köprüler ve şehirler ..." kurmuşlar

[31] Adı geçen yazmanın ilgili kısımlarının mikrofilminin alınması için Paris Millî Kütüphanesi ilgilileri nezdinde teşebbüste bulunarak çekilmiş olan mikrofilmi, Viyanadaki adresime göndermek lütfünda bulunan Sayın Bayan Dr. Irène Beldiceanu'ya teşekkür ederim.

ve bütün bunlar, kendilerine ait tarih olup kalmıştır. Zamanlarında yaşıyan musannif ve müverrihlerin toplamış ve yazmış oldukları kitaplar ve tarihler, zaman geçtikçe zikr olunup, halk, onlardan istifade eder. Bu bakımdan peygamberlerin şânı, risaletin tebliği; bilginlerin ilim ve "ifazet"; sultanların ise adalet ve siyasetdir. Peygamberler, "meratib-i selâse-i suhûf-ı ilâhiyye'ye camilerdür" yani ilâhî sahifelerin üç mertebesini şahıslarında temsil etmişlerdir. "Ülema, meratib-i selâseye vakıflardır. Lâkin tenfiz-i ahkâmda selâtin-i zamaniyye muhtaçlardır". Onlar, bu bakımdan noksandırlar. Diğer taraftan bir padişah, şer-î ilimleri bilir, geçmiş hükümdarların tarihlerini öğrenirse adı geçen üç mertebeye ulaşmış ve ilâhî nurla aydınlanmış olur. Böylece o hükümdar, nübüvvet hükümlerine mazhar ve risalet hallerinin kâşifi olur. Zira peygamberler risaleti tebliğ, sultanlar ise onu infaz (tenfiz-i siyaset) ederler. Bu sebeple *El-Sultan zıllullahi fi'l-arz* "*Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir*" denilmiştir. Peygamberlik ve hükümdarlık, bir parmakta iki yüzük (hatem) gibidir. Peygamberlik nuru olmasa akıl, sapıklığın karanlığında dolaşır, doğru yolu bulamazdı. "Umûr-ı siyaset ve zuhûr-ı adalet olmasa, âlemde nizam ve intizam bulunmazdı". Buna karşılık eğer kitaplar yazılmamış, türlü haberler ve letafet dolu sahifeler telif, tasnif ve nazm edilmemiş olsa idi, hükümdarların yaptıkları işler, unutulup giderdi. Firdevsî *Şah-nâme*'yi yazmamış olsaydı, "... nam-ı Dahhak-ı Udvanî ve Efrasiyab-ı Turanî seher-i mahşeredeğin gülistan-ı cihanda handan mı kalurdı?...". Eğer Nizamî, nazımla nizam vermemiş olsaydı, İskender'in şerefli tacı gizli kalmış olurdu."... Çün hikmet-i ezelî muktezasınca zaman ki her anda inkıza üzerinedir. Bekâ ile fenâ arasında istimrar buldu ve kudret-i lem-yezelî iktizası ile felek-i devvar ki daim inkılâb üstündedir; cünbüşle aram ortasında ber-karar oldu ..." ([32]).

Varak 4b'de "Bâ'is-i tahrîr-i kitab-ı müstetâb ..." başlığı bulunmaktadır. Burada Nasûh'un söylediğine göre, Muhammed Cerîr el-Taberî, "iptidadan ahval-i âlemi ve tevârih-i ben-i âdemi" yeri geldikçe bazı ayet, hadis ve ünlü meselleri de zikr etmek suretiyle Abbasî halifelerinden Mutasım Billah zamanına kadar yazmıştır. Bundan sonra Nasûh, kendisinden bahisle şöyle demektedir:

[32] Biraz sonra üzerinde durulacağı üzere, Nasûh, eserinin ilk cildi olan bu yazmada adını vermektedir. Yukarıda tırnak içine aldığımız sözler, hemen hemen aynı kelimelerle Nasûh'un eserinin *Süleyman-nâme* kısmına ait bir yazma olduğunu belirttiğimiz nüshada da (Bak. Revan 1286, varak 2a) yer almış bulunmaktadır. Bunları da burada aynen veriyoruz: "... Amma ba'du: Çün hikmet-i ezeli muktezasınca zaman her anda inkıza üzere olup bekayla fena arasında istimrar buldu ve kudret-i lem-yezelî iktizasınca felek-i devvar daim inkılâb üstünde cünbüşle ârâm ortasında ber-karar oldu ...". Böylece her iki yazmanın da, bir kişi yani Viyana nüshasında kaydedilmiş olduğu üzere Nasûh el-Silâhî el-Matrakî tarafından yazılmış bir esere ait bulundukları anlaşılmaktadır. Revan nüshasının, Nasûh'un Osmanlı tarihini de içine alan tercüme-telif büyük eserinin Kanunî devri üzerinde duran son parçasına ait bir yazma olduğu bu suretle bir defa daha kendisini göstermektedir.

"Bu mutekif–i zâviye–i hamûl ve tevatür–i âlâm girdiş eyyamla melûl el–mütevekkil bi–inayeti'l–lah el–baki (33) Nasûh el–şehîr bi –Matrakî eydür ki; Nazm:

Meğer Şam ehline bir subh–ı sadık
Hücum etmişti sultan–ı meşrık
Letafet birle kıluben 'itâbı
Fesahet birle eyledi hitâbı
Bize şerh eyle evsâf–ı cihanı
Hikayet kıl zemin u asûmânı
Nedür hem bu feleklerde melâik
Haber virkim neden halk etti mâlik
Hikâyet eyle envâ–ı beşerden
Haber vir cinn u cins–i caneverden
Haber vir mûcizât–ı enbiyadan
Beyan it mekrûmât–ı evliyâdan
Hikâyet kıl selâtin–i cihanı
Mülûk–ı ma–selefden it beyanı
Digel şunlar ki eyyam u leyâli
Cihan içün iderlerdi cidâli
Benüm olsun deyu bu taht ve bu tac
İderdi birbiri mülkini târâc
Ne kim bildünse her fasl u babı
Anun gibi bize yazgıl kitabı
Kim anı işidüb ibret alavuz
Cihan'ın haline vâkıf olavuz
Teferrüc kılavuz kevn u mekânı
Temaşa idevüz vech–i cihanı
Bu nev'e söyle bir hoş dâsitanı
Kim anı söyliye ehl–i meâni
Ki senden yadigâr olsun cihâna
Adını söylesin ehl–i zemane
Kişiye baki kalmaz rüzgârı
Kişi oldur ki kala yadigârı
İşitdüm çünkü bu sözü dilimden
Kabûl itdüm anı can u gönülden.

Hemândem Mevlânây–ı mezbûr Tarih–i mübarekinün iptidasından lisan–ı Arabiyyeden Türkî makâlin minvali üzere dürer–i gurer–i silk–i gilk'e ge-

[33] Blochet ve ondan naklen diğerlerinin Nasûh'un adının başına bir de "Safi" kelimesini eklemiş bulunmaları, eserin ikinci cildine ait olan Paris yazmasının beş taraflarında da aynı şekilde geçen bu "el-baki" kelimesinin yanlış okunması yüzünden olsa gerektir. Zira Blochet'nin görmüş olması gereken Paris yazmasında da böyle bir kelime yoktur.

türmeğe ... cehd ... (ile) paye-i tahtgâhına yüz sürmek cihan serdarlarının miracı olan ... Sultân Süleymân Hân b. Sultân Selim b. Sultân Bâyezid b. ... Sultân Orhan b. Osman hazretlerinin eyyam-ı devleti ve âvân-ı saltanatı sene sitte ve işrîn ve tıs'amiye tarih-i mübarekinden derc-i beyana ve burc-ı iyana getürmeğe şürû idüb *Mecma' el-Tevârîh* deyu ad virdüm. Nazm:

Düzetdüm Şâh adına hâmeyi ben
Pes itdüm nakş-ı hikmet hâneyi ben
Midad-ı nâmeyi misk ile ezdüm
Şehinşah adına ünvan yazdum"

Diğer taraftan Nasûh'un üslûb özelliğini belirtmesi bakımından varak 6a'da bulunan aşağıdaki sözleri de aynen nakletmeyi faydalı buluyoruz:

"... Mübtedi nâkısın istifadesine delîl ve müntehî kâmilin ifadesine sebîl olmağçün bu kitabı, kisvetinden çıkarub Türkî libas giyürdüm. Ta-kim bu mânây-ı ebkâr-ı gaybiyye bu dil kisvetinde talib olanlara cemal-i kemalini arz idüb anlar dahi behremend olub muğtenem olalar. İnşallahu ta'alâ".

Bundan sonra eserin asıl metni başlamaktadır. *Mecma' el-Tevârîh*, yukarda bizzat Nasûh tarafından da işaret edildiği üzere ünlü *Taberî tarihi*nin Samanoğulları vezirlerinden Bel'amî tarafından yapılmış olan özet halindeki Farscasından değil de doğrudan doğruya Arapça aslından yapılmış olan bir çeviridir ve Nasûh'un bu çeviriye yaptığı ilâvelerle daha sağlam bir hüviyet kazanmıştır. Tetkik etmiş bulunduğumuz eserin bu birinci cildinde Nasûh'un yapmış olduğu ilâveleri tespit imkânı vardır. Öyleki Nasûh, Taberî'yi adeta bir kaynak gibi kullanmış, gerekli gördüğü yerlerde bazı ilâveler yapmıştır. Bir bakıma tabiî mübalâga etmemek şartiyle, Nasûh'un Taberî'yi esas alarak kendisinin bir umumi tarih yazmak istediği söylenebilir. Bu husus, kısmen yukarda aynen verilen kendi sözlerinden de anlaşılmaktadır. Meselâ varak 22b'de "Haber-i âmeden-i evsâf-ı büldan ekalim-i seb'a bir kavl-i Ebu Reyhan ve Batlâmyûs" başlığı bulunmakta ve bu başlık altında Ebu Reyhan el-Biruni ve Batlâmyûs'a dayanılarak beldeler ve yedi iklim hakkında bilgiler verilmektedir. Nasûh'un adı geçen *Mecmu'-ı Menazil* adlı eserinin girişinde üzerinde durduğu "Ekalim-i Seb'a" hakkındaki sözleri ile buradakiler arasındaki benzerlik, derhal dikkati çekmektedir. Taberî'den hemen hemen iki yüz yıla yakın bir zaman sonra yaşamış olan Birûnî'den faydalanılarak verilen bilgilerin, mütercimin ilâvesi olduğu şüphesizdir. Ayrıca bu türlü ilâveler, *Taberî tarihi*nin adı geçen basılı olan veya olmıyan diğer çevirilerinde bulunmamaktadır. Diğer taraftan varak 25a'da başlıyan mil, zira' gibi konularla ilgili bahis de, Nasûh'un ilâvesidir. Zaten bu bahsin sonunda Nasûh, açık bir şekilde "... Pes ber-muktezây-ı mahal fersah hakkında bu mikdar tafsîl kifâyet ider. Bundan sonra maksudumuza gidelim ..." demek suretiyle bu hususu teyid etmektedir. Bunun gibi

yıl, ay, arz, tul, rasat v.b. gibi konular hakkında eserin türlü yerlerinde verilen bilgilerin, bu hususlardaki geniş bilgisi malûm olan Nasûh'un ilâveleri olduğu şüphesizdir. Varak 23a'da bulunan aşağıdaki sözler, Nasûh'un hemen hemen bütün diğer eserlerinde rastlanılan ve ona has bir üslûb özelliği olarak görünen tipik cümlelerinden biridir:

"... Ve dahi bilgil ki bu zikr olan yedi iklimin her biri yedi yıldızın birine mütealliktir. Anların ahvali alâ haddihi tûl ve arziyle *mübtedîlere tabsıra ve müntehîlere tezkire olmak içün* bu mahalde zikrolunmağa münasib olduğu sebepden bast olunub şerh olunur ..." (34).

Diğer taraftan daha sonra üzerinde duracağımız *Mecma' el-Tevârîh*'in Paris'de bulunan ikinci cildinin bir yerinde manzum olarak Nasûh, eseri için

"Bunda lu'lu'lar ki yazdum harcuma
Kimi mülhemdir, kimisi terceme" (35)

demek suretiyle yaptığı işin mahiyetini kendisi de açıklamış bulunmaktadır. Nasûh'un bu konudaki sözleri bundan da ibaret değildir. Eser, okundukça bu husus, daha da açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Nitekim Nasûh, Yusuf ve Züleyha bahsinde Taberî'de mevcut rivayetleri eksik bulmuş ve bu konu ile ilgili başka eserler okumuş olacak ki, bu hususta bir ilâvede bulunmak lüzûmunu duymuştur. Yusuf, "... Senin zevcin bana eyülük itdi ve beni hoş tutar. Ben ana bi-vefâlık itmezem ..." diyerek Züleyha'nın arzusunu reddeder. Yusuf'un bu sözlerinden sonra Nasûh, şöyle devam etmektedir: "... Bu makamda bir söz dahi var ki, Muhammed b. Cerîr kitabından taşradır ..." (36). Böylece Nasûh'un *Taberî tarihi*nin Arapçasını esas alarak onu tercüme etmesine rağmen gerekli görülen yerlerde ona bir çok ilâveler yapmak suretiyle tercümesine bir "telif" hüviyeti kazandırmaya çalıştığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Zaten *Taberî tarihi* sona erdikten sonra, ilerde belirteceğimiz üzere, Nasûh'un yazmaya devam ederek eserini kendi zamanına kadar getirmek istemesi, onun bu arzusunun açık bir ifadesidir

Mecma' el-Tevârîh'in birinci cildinin üzerinde durduğumuz Viyana nüshasının son başlığı, Süleyman Peygamber'in ömrü hakkındadır. Varak 251b'de bulunan başlık altında manzum olarak ecelden kurtulmanın imkân-

[34] İtalik olarak yazılmış olan bu cümle, gerçekten Nasûh'a has tipik bir ifadedir ve onun *Matematik* ve *Silâhşorluk*'a ait eserlerinde de görülmektedir. "... Ta-kim mübtedîlere tabsıra ve müntehîlere tezkire olub müfîdlerin ifadelerine delîl ve müstefîdlerin istifadelerine sebîl ola ...". Bak. *Tuhfet el-Guzat*, Süleymaniye (Esad Ef. 2206) Kütüphanesi, varak 4a. "... Taki mübtedilere tabsıra ve müntehîlere tezkire olup müfîdlerin ifadelerine delîl ve müstefîdlerin istifadelerine sebîl ola ...". Bak. *Umdet el-Hesab*, İst. Nuruosmaniye 2984, varak 3a.

[35] Bak. *Mecma' el-Tevârîh*, II, Paris, Bibl. Nat. 50, varak 2b.

[36] Bak. *Mecma' el-Tevârîh*, I, Viyana, Nat. Bibl., Cod. Mixt. 1187, varak 121a.

sızlığı anlatılmaktadır. Bu bahis varak 252a'nın ortalarında ünlü Azrail hikâyesi ile tamamlanmaktadır. 252a'da aynı zamanda bu cildin bitirilmesi ile ilgili olarak "Haber-i ihtimam yaften min *Mecma' el-Tevârîh*" başlığı bulunmaktadır. Bu başlıktan sonra Nasûh, şöyle devam etmektedir.

"İmdi bilgil ki bu *Mecma' el-Tevârîh*'in cild-i evvelinün sâk-ı misâk-ı kelâmı ve halhâl-i makâl-i ihtitâmı Süleyman Nebî'nün vefatiyle giribân-ı ibtidadan dâmân-ı intihâda tamâm oldu. Bundan sonra eğer dihkân-ı hayal bûstân-ı amâlde bu emelin nihâlin tıg-ı ecel ile kesmezse ve şecere-i fûâd semere-i müsmire-i murâdın berk-i bârın tünd-bad-ı hazân-ı mevtle dökmezse cild-i sâniye Keykubad padişahlığından başlana. İnşallahu ta'alâ. Eyle olsa semend-i hoş harâm ibarâta ve rahş-ı tîzkâm isti'ârâta zeyn-i ziyneti urub meydân-ı suhende cevelân ve gûy-i belâgatı çevgân-ı fesahetle fezây-ı ibaretde sergerdân iden ululârun mekârım-ı ahlâkından me'mûldür ki bu envâ'-ı mukaddemât-ı mukarrere ve esnâf-ı hikâyât-ı muharrerenün sehv-i kalemine ve hatây-ı rakamına vâkıf olıcak ıslâh-ı bi-deriğlerin deriğ buyurmayub afv u ıslâhla me'cûr olalar. İnşallahu ta'alâ. Vallahu mülehhim el-sevâb ve ileyhi'l-merci ve'l-me'ab".

Böylece görülüyor ki bu birinci cilt, başlangıçtan Hazret-i Süleyman'ın ölümüne kadar gelmektedir. Nasûh, Allah kısmet ederse bundan sonra Keykûbad hükümdarlığından itibaren eserine devam edeceğini söylemektedir. Bu son sözler, yazmada istinsah ve müstensih kaydı ve bu hususla ilgili bir kayıt bulunmamasına rağmen, bu nüshanın Nasûh'un kaleminden çıktığı intibaını vermektedir. Aynı kütüphanenin Cod. Mixt. 999 numarasında kayıtlı olan diğer nüsha ise, eksiktir ve oldukça yıpranmış olmasına rağmen, muahhar olması ihtimali kuvvetlidir. Buna karşılık Nasûh'un kaleminden çıkmış olması ihtimali üzerinde durduğumuz Cod. Mixt. 1187 numarada kayıtlı olan nüsha, gerek kaligrafi ve gerekse yazmanın tertibi bakımından Nasûh'un büyük eserinin üzerinde duracağımız birbirini tamamlayan diğer nüshaları olan Fatih (4278), Revan (1286), Arkeoloji (379) kütüphaneleri yazmalarına büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu listeye Paris'de (Bibl. Nat. 50) bulunan *Mecma' el-Tevârîh*'in ikinci cildine ait yazmayı da eklemek lâzımdır.

b) Paris Yazması (Bibl. Nat. 50) (Keykubad Devrinden Nuşirevan Zamanına Kadar Gelen II. Cilt)

Biraz önce işaret ettiğimiz üzere Nasûh'un bu tercüme-telif eserinin ikinci cildi Paris'te bulunmaktadır. Bu nüshanın varak 2a'sında bulunan "Amma ba'du"dan sonra aynen şöyle denilmektedir:

"Efâzıl-ı menâbir-i fesahet güzâra mahfi ve pûşîde buyurulmaya ki *Mecma' el-Tevârîh*'in cild-i evvelinü ... Süleyman nebî 'aleyhi's-selâm'ın vefatı ile temâm itmişdim. Bundan sonra kuvvet-i hayal ve fikret-i makal

birle cild-i sânisine Keykubad padişahlığından iptida olunub zikrolunur. İnşallahu ta'alâ". Bu nüshanın varak 213a'sında bu eserin üçüncü cildi ile ilgili olarak da aşağıdaki bilgiler bulunmaktadır: "... Pes bu *Mecma' el-Tevârîh*'in cild-i sânisi 'avn-i muîn ile Nuşirevan-ı adalet âyîn kıssasında temam oldu. Bundan sonra ... fırsat ... ve ruhsat müyesser olursa ... cild-i sâlis Muhammed'in mevlid-i mübarekinden iptida oluna. İnşallahu tebareke ve ta'alâ ...". Bu nüsha, varak Ib'de aşağıdaki sözlerle başlamaktadır: "Hamd u sipas ol mâlik el-mülke ki mecmu-ı eşya'-i mevcûdât ve arz ve semavat eşu'a'-i envar-ı kudretinden bir lem'a-dır ...". Bu yazmanın 205 varak olduğunu söyliyen Blochet'nin verdiği bu bilginin aksine olarak 213 varak olan bu nüsha, varak 213a'da manzum olarak

"...

Ya ilâhî rahmet it ol can-çün
Kim okur fatiha yazan içün"

sözleri ile son bulmaktadır.

c) Fatih Yazması (Hazret-i Peygamberin Doğumundan Ertuğrul Zamanında Karacahisar'ın Zaptına Kadar Gelen III. Cilt)

Nasûh'un *Mecma' el-Tevârîh* adlı eserinin üçüncü cildi olarak İstanbulda Fatih (Nu. 4278) Kütüphanesinde bulunan bir yazma üzerinde duracağız. Bu yazmada her hangi bir kayıt bulunmamasına rağmen *Taberî tarihi*nin Türkçeye yapılmış bir çevirisine ait bulunan bu nüshanın Hazret-i Peygamber'in doğumu ile başlaması, ayrıca yazı, kullanılan başlıklar, mensur kısımlar arasında bulunan manzûmeler, eserin tertip tarzı ve nihayet tıpkı Nasûh'un *Tuhfet el-Guzat* adlı eserinde olduğu gibi Farsca söz başlıklarının Türkçelerinin de verilmiş olması gibi özellikler, bu arada bu yazmanın gerek Hüseyin b. Sultan Ahmed çevirisinden ve gerekse basılı çeviriden farklı olması, bunun, *Mecma' el-Tevârîh*'in üçüncü cildi olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu yazmanın diğer bir özelliği de, eserin, ara verilmeksizin Halife Mu'tasım devrinden sonra da devam etmekte oluşudur. Gerçekten bu nüshada hiç ara verilmeden 656/1258 yılında Hülâgu tarafından yıkılışına kadar Abbasîler devri tarihi, daha sonra da varak 504b'den itibaren kısaca Türklerin menşei, Gazneliler, Selçuklular devirleri anlatılmaktadır. Varak 530b'den itibaren Anadolu Selçukluları, 535b'den başlamak suretiyle Osmanlılar hakkında bilgi verilmektedir. Varak 538'de sona eren bu nüshanın varak 538a'sında bulunan son başlığı, Karacahisar'ın alınması hakkındadır. Böylece anlaşılıyor ki, *Taberî tarihi*ni Türkçeye çevirmekle beraber, esasen onu bir kaynak gibi kullanmış olan Nasûh, *Taberî tarihi* sona erdikten sonra devam ederek ona adeta Türkçe bir ek (zeyl) yapmış, bununla da yetinmiyerek yazmayı arzu ettiği Osmanlı tarihine umumi bir giriş olmak üzere kısaca Türklerin menşei, Gazneli ve Selçuklular hakkında bilgi ver-

miştir. Öyle sanıyoruz ki, Nasûh, eserini yazmaya devam ederek Osmanlı tarihini de kaleme almış, bunu Kanunî devri'nin 958/1551 yılına kadar getirmiştir. Bu suretle Nasûh'un *Mecmu'-ı Menazil* adlı eserinde görülen "*Tevârîh-i Âl-i Osman*" ibaresinin mânâsı, tam bir açıklığa kavuşmaktadır. ([37]). Zira bu gün, biz, Nasûh'un *Tevârih-i Âl-i Osman*'ının Fatih yazmasının sonunda bulunan bu giriş kısmından ve başlangıcından başka II. Bayezid, I. Selim ve Kanunî devirlerine ait olan yazma nüshaları tespit etmiş bulunuyoruz. Ümidimiz eserin eksik kalan diğer kısımlarına ait yazmaların da bir gün ortaya çıkacağı merkezindedir.

Mecma' el-Tevârîh'in üçüncü cildi olması kuvvetle muhtemel olan bu yazma şöyle başlamaktadır: "El-hamdu lillâhi rabbi'l-âlemîn ve's-salâtu ve's-selâmu alâ seyyidina ...". Varak 535b'de bulunan "Haber-i Ecdad-ı Osman Gazi ve Sebeb-i Zuhûr-ı İşan be-Bilâd-ı Rûmiyye" başlığı ile Osmanlılar bahsi başlamaktadır. Bu nüsha, varak 538b'deki "... Anın içün kim Tekurunı içinde ibka idüp haraca kesmişdi" sözleri ile sona ermektedir. Daha önce işaret ettiğimiz üzere bu nüshada da, *Mecma' el-Tevârîh*'in ilk iki cildinde olduğu gibi bahisler arasında manzûmeler bulunmaktadır. Bu türlü uzun manzûmeler *Taberî tarihi*nin diğer tercümelerinde yoktur. Bu bakımdan bunların Nasûh tarafından yapılmış ilâveler oldukları şüphesiz gibidir. Fatih nüshasında bulunan bu türlü manzûmelere bir örnek olmak üzere Süleyman Şah b. Kaya Alp'ın Fırat nehrinde boğuluşunu anlatan bir kısmını aynen veriyoruz:

"...
Süleyman Şâh hemândem depti atı
Ki yani atıyle geçe Fıratı
Önü yar imiş uçtu nâgehânî
Kaza irüb ayırdı at'dan anı
Dökilüb has'lar tutunca anı
Ecel irüb iletdi hakka cânı
Ecel her kime-kim emr itdi takdîr
Ne takdîm itdi bir saat ne tehîr
Fenâ'dır bu cihan sanma bekâdır
Kanı ol kim Muhammed Mustafâ'dır.
...". (bak. Fatih 4278, varak 536b).

Burada "ecel" ile ilgili olarak söylenmiş olan mısralarla *Mecma' el-Tevârîh*'in birinci cildinin sonunda Hazret-i Süleyman'ın ölümünün anlatılmasından sonra eklenmiş olan manzûme arasındaki benzerlik derhal dikkati çekmektedir. Bir karşılaştırma imkânı vermek üzere bu manzûmenin de bir kısmını aynen veriyoruz:

[37] Bu konuda vaktiyle bulunduğumuz bir tahmin için bak. H.G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasûh'un Süleyman-nâmesi*, V.Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-17 Nisan 1956, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1960, s. 380, not 16.

" ...
Hakikat, işbu sözde yokdur illâ
Erişe kişiye vakt-ı müsemmâ
Ne takdîm ola bir dem ne tehîr
Ne tebdîl ola bir saat ne tagyîr
Kemal-i va'desine cümle hayvân
Erişmeyince olmaz yoktur imkân
Şunu kim diledi öldüre Sûbhân
Yıkılur, nagehan ol-dem virür can"
(bak. Viyana, Nat. Bibl., Cod. Mixt. 1187, Varak 251b).

Bu zihniyet ve bu zihniyeti belirten mensur kısımlar arasına serpiştirilmiş manzûmeler, Nasûh'un eserinin Kanunî devri üzerinde duran bölümüne ait bulunan TSMK'nin Revan kısmındaki yazmada da kendisini göstermektedir. Hemen karşılaştırılarak bir fikir edinmek üzere bu nüshanın girişinde bulunan manzûm kısımdan da bazı mısraları aynen vermekte fayda görüyoruz:

" ...
Olur her âlemin bir kâmuranı
Ki ol karnın olur sâhib-kırânı
Cihandan ol gider bir gün birini
Biri dahi tutar ânın yerini
Hakikat, bu cihan bir rehgüzerdir
Giden gitdi, kalan da gidüserdür"
(bak. Revan 1286, varak 3a).

Bütün bu örnekler, Fatih yazmasının, *Mecma' el-Tevârîh*'in üçüncü cildi olduğu yolundaki kanaatimizi tamamiyle desteklemekte, birbirlerine çok benziyen kelimelerle kaleme alınmış olan bu manzûmeler, bu ayrı yazmaların, aynı eserin birbirini takip eden kısımları olarak, aynı kalem, aynı zihniyet ve anlayışın verimi bulunduklarını açıkça ortaya koymaktadır.

Böylece bir defa daha ortaya çıkıyor ki Nasûh, ünlü Taberî tarihini esas alarak kısmen tercüme, kısmen telif Osmanlı tarihini de içine alan bir dünya tarihi yazmıştır ve bu eserin üçüncü cildi durumunda olan Fatih yazması, Osman'ın babası Ertuğrul zamanında Karacahisar'ın alınması olayına kadar gelmektedir. Nasûh'un eserinin bundan sonraki kısmından bugün için sadece II. Bayezid, I. Selim ve Kanunî devirlerine ait olayları içine alan yazmaları tespit edebilmiş bulunuyoruz. Eserin Kanunî devrinden bahseden bölümüne ait yazmaları daha önce tanıtmıştık. Bu yazmalar hakkında yeri gelince gerekli bilgiyi vereceğimiz tabi'idir. Burada şimdi ilk defa olarak Nasûh'un kaleminden çıktığını tespit ettiğimiz II. Bayezid ve I. Selim devri olayları üzerinde duran anonim bir yazmadan bahsedeceğiz.

d) British Museum Yazması (Eserin IV. Cildi Sayılabilecek Olan Osmanlı Tarihi Bölümünden sadece II. Bayezid ve I. Selim Devri Üzerinde Duran Kısım)

Nasûh'un *Mecma' el-Tevârîh* adlı büyük eserinin son kısmı durumunda olan Osmanlı tarihi bölümünden sadece II. Bayezid ve I. Selim devri üzerinde duran bir nüsha olarak takdim etmekte olduğumuz bu anonim yazma, ADD. 23.586 Nu. da kayıtlı olarak İngiltere'de British Museum'da bulunmaktadır. Rieu'nün, kataloğunda anonim bir eser olarak hakkında bilgi verdiği ([38]) bu yazmanın son başlığı şöyledir:

"Haber–i cülûs–ı Sultan Süleyman Han ber–serîr–i hilâfet ve icrây–ı kavânîn–i 'adalet ve tenfîz–i ahkâm–ı siyaset fi samin 'aşer Şevval el–mükerrem sene sitte ve ışrîn ve tıs'ami'e".

Yazmanın varak 190b'sinde bulunan bu başlıktan sonra bilgi verilmemekte, sadece bunun, Evahir–i Cumada el–Ahir 960/ Haziran ortaları 1553 yılında Salih b. Hasan el–Konevî eliyle yazıldığı ifade edilmektedir. Kanunî'nin cülûsu hakkında olan bu başlığın tertip tarzı, derhal dikkatimizi çekmiş, daha sonra bunu Nasûh'un *Süleyman–nâme*'sinin Revan nüshası ile karşılaştırdığımız zaman tahminimize uygun olarak *Süleyman–nâme*'nin varak IIa'sında bulunan başlıkla bunun, hemen hemen aynı olduğu hayretle görülmüştür. *Süleyman–nâme*'nin Kanunî'nin cülûsu hakkındaki başlığı ise şöyledir:

"Haber–i cülûs–ı Sultan Süleyman Han ber serîr–i hilâfet ve icrây–ı kavânîn–i 'adalet ve âyîn–i ahkâm–ı siyâset ve hall–i mekâsıd–ı memleket ve feth–i mekalîd–i mühimmat–ı saltanat fi samin Şevval el–mükerrem sene sitte ve ışrîn ve tıs'ami'e",

Görüldüğü üzere iki ayrı yazmada bulunan bu iki başlık hemen hemen birbirinin aynıdır. Bu iki yazma eser arasındaki benzeyiş, sadece bu iki başlıktan ibaret değildir. British Museum nüshasının varak 185b'sinde bulunan "Matla'–ı Dâsitân–ı Sultân Süleymân Hân ..." başlığı altında verilen ve yukarda belirtilen Kanunî'nin cülûsu hakkında olan başlığa kadar devam eden 10 sayfalık bilgi, *Süleyman–nâme*'de girişten sonra aynen yer almış bulunmaktadır. *Süleyman–nâme*'nin başında varak Ib–3a arasında özel bir giriş bulunmaktadır. Varak 3b'de tezhib üzerinde "Matla'–ı Dâsitân–ı Sultân Süleymân Hân 'azze nasruhu" serlevhası bulunmakta, bu serlevhadan sonra başlıyan asıl eserin, yukarıya alınan Kanunî'nin cülûsu ile ilgili varak IIa'daki başlığa kadar olan kısmı, işaret edildiği üzere British Museum nüshasının sonunda aynen yer almaktadır. Bundan başka British Museum nüshasında bu, Revan yazmasında olduğu gibi bir serlevha değil, "Matla' ..."

[38] Bak. Ch. Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London 1888, pp. 45,46.

ile başlıyan sadece bir başlık durumundadır ki, böylece Revan 1286 Nu. da kayıtlı *Süleyman-nâme*'nin, II. Bayezid ve I. Selim devirleri üzerinde duran British Museum yazmasının bir devamından ibaret olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır. İşaret edilen bu kısımlar, birbirleri ile karşılaştırıldıkları zaman, bunların satır satır birbirlerinin aynı oldukları görülmekte ve böylece bu iki yazmanın aynı şahsın telifi olan bir esere ait bulundukları açık bir şekilde belli olmaktadır.

Şimdi de British Museum yazmasını daha yakından tanıtmaya çalışacağız. Yazmanın iç gömleğinde "Kitab-ı haber-i cülûs-ı Sultan Bayezid Han ber-serîr-i saltanat fi hâdi ve ışrîn şehr-i Rebi' el-Evvel sene 886, muharrerehu şehr-i Cumada el-Ahir sene 960" yazıları bulunmaktadır. Bu yazı, görüldüğü üzere, II. Bayezid'in cülûsu hakkında bir söz başlığından ibarettir. II. Bayezid'in cülûs yılı olan 886/1481'i takib eden ibare ilgi çekicidir. "Onun yazılması 960 senesi Cumada el-Ahir ayındadır" denilmektedir ki, bu tarih, varak 190b'de kitabın, 960/1553 yılı Cumada el-Ahir ayı sonlarında Salih b. Hasan el-Konevî eliyle yazılmış olduğu yolundaki kayda uymaktadır. Varak Ib'de besmelenin hemen altında "Haber-i cülûs-ı Sultan Bâyezid Hân ber-serîr-i saltanat fi hadi ve ışrîn Rebi el-Evvel sene sitte ve semanîn ve semaniyemiye" başlığı bulunmaktadır. Bu başlık, aynı zamanda eserin başlangıç cümlesi durumundadır. Bu durum dahi, bu yazmanın müstakil bir eser olmadığını, daha büyük bir eserin bir bölümünden ibaret bulunduğunu ortaya koymaktadır. II. Bayezid devri olaylarının açıklanması, varak 181b'ye kadar devam etmek suretiyle yazmanın önemlice bir kısmını işgal etmektedir. I. Selim devri varak 181b'de bulunan "Zikr-i cülûs-ı Sultan Selim Han ber-serîr-i saltanat ve ita'at-i ümera be-emr-i cihan-müta" başlığından itibaren başlamaktadır. Ancak II. Bayezid devri olaylarının önemli bir kısmını, Selim'in babası ve kardeşleri ile yaptığı saltanat mücadelesi teşkil etmektedir. Daha şehzadeliği zamanı olaylarından bahsedilirken ondan "Hazret-i şehriyâr-ı sahib-kırân", "Sultan-ı Selâtin-i Cihan" gibi ancak bir hükümdar için söylenmesi gereken sıfatlarla bahsedilmektedir. Buna karşılık Şehzade Ahmed ve bencil görüşleri ile onu tutan vezirler yerilmekte, bu vezirlerin türlü desiselerle II. Bayezid'i oğullarının en değerlisinden uzaklaştırmış oldukları belirtilmektedir. Gerek bu hususlar ve gerekse Mevlâna Nureddin aracılığı ile Selim ve babası arasında yapılan müzakereler hakkında verilen bilgi, bu yazmayı anonim bir eser olarak tanıtan Rieu'nun da dikkatini çekmiştir. Rieu, bütün bu sebeplerle yazar'ın Selim'in maiyetinden birisi olabileceğini ifade etmiştir. Gerçekten bu hususlar, Nasûh'un durumuna uymaktadır. 923/1517 yılında Selim'e matematik'e ait ilk eserini takdim etmiş olan Nasûh'un ona olan yakınlığı zaten bilinmektedir. Ayrıca bu yazmada da, olayların anlatılması, Nasûh'un *Mecma' el-Tevârîh*'inin takdim edilen ilk üç cildine ait nüshalarda ve eserin *Süleyman-nâme* kısmına ait yazmalarda olduğu gibi man-

zûmelerle kesilmektedir. Bu halin, Nasûh'a has bir özellik olduğu hususu üzerinde daha önce durmuştuk.

British Museum yazmasında varak 185b'de Selim devri olayları sona ermekte ve aynı varakta Kanunî devri olaylarının açıklanmasına başlanılmaktadır. Kanunî devrine ait ilk başlık şöyledir:

"Matla'-ı Dâsitân-ı Sultân Süleymân Hân ve 'Aza-nâme feristaden-i sudur-ı dîvan, taleb kerden-i U berây-ı nişesten-i ber-serîr-i Sâhib-kırân ..."

İşte British Museum yazmasında sadece bir söz başlığından ibaret olan yukardaki sözlerin ilk cümlesi "Matla'-ı Dâsitân-ı Sultân Süleymân Hân ...", Revan 1286 Nu. da kayıtlı *Süleyman-nâme*'nin varak 3b'sinde tezhib üzerine bir kitap başlığı, bir müstakil serlevha haline getirilmiş bulunmaktadır. Ancak işaret ettiğimiz üzere gerek bu söz başlığı ve gerekse bu serlevha altında verilen bilgiler, satır satır birbirinin aynıdır. *Süleyman-nâme*'nin başında üç varaklık bir giriş bulunması, onun özel bir maksad için ayrıca istinsah edilmiş olduğunu göstermektedir.

e) Revan Yazmaları (Kanunî'nin Cülûsundan 944/1537 Yılına Kadar Gelen 1286 Nu.lı Nüsha ve Kanunî'nin 945/1538 Seferi Üzerinde Duran 1284/2 Nu. lı *Fetih-nâme-i Karabuğdan* Nüshası)

Böylece sıra Nasûh'un eserinin Kanunî devrini konu olarak ele alan bölümüne ait yazmaların takdimi işine gelmiş bulunuyor. Nasûh'un eserinin II. Bayezid ve I. Selim devri olayları üzerinde duran kısmının bir devamı mahiyetinde Kanunî'nin cülûsundan 958/1551 yılına kadar gelen *Süleyman-nâme*sine ait üç yazma nüsha takdim edeceğiz. Bu yazmalardan ilk ikisi, birbirlerini tamamlamak suretiyle Nasûh'un büyük eserinin Kanunî devrine ait olan kısmını yani *Süleyman-nâme*sini meydana getirmektedirler. Bunlardan ilki, TSMK (Revan 1286)'nde bulunan anonim bir yazmadır. 1956 yılında Ankara'da toplanmış olan V. Türk Tarih Kongresine Nasûh'un *Süleyman-nâme*si olarak bir tebliğ halinde sunmuş olduğumuz bu yazma eserin, Nasûh'un telifi olabileceği hususunda bizde ilk şüpheyi uyandıran varak 302a'da bulunan şu sözlerdir:

"... Padişâh-ı âlem-penah hazretlerinün dâsitân-ı evveli bu zikr olan Korfus seferi ile tamâm oldu. Bundan sonra dâsıtân-ı sânîsi Karabuğdan seferi ile iptida olunur. İnşallahu ta'alâ ...".

Böylece iki kısım halinde Kanunî devri tarihini yazmak düşüncesinde olduğunu ima eden ve Kanunî'nin cülûsundan 944/1537 Korfu seferine kadar olan kısmını eserinin "dâsıtân-ı evveli", diğer bir ifade ile ilk kısmı kabul eden bir yazar karşısında bulunduğumuz açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Burada ayrıca "dâsitân-ı sânî"nin yazılmasının mümkün olması dileği ile bunun Karabuğdan seferi ile başladığının belirtilmiş olması, bu eser ile Nasûh'un 23 C. el-Ahir 945/16 Kasım 1538'de yazılmış yani II Safer 945/9 Temmuz 1538'de (bak. varak 107b) başlıyan ve 5 C. el-Ahir 945/

29 Ekim 1538'de (bak. varak 121a) seferin sona ermesinden hemen biraz sonra kaleme alınması tamamlanmış olan muhtemelen kendi hattı ile *Fetih-nâme-i Karabuğdan* adlı eseri arasında bir münasebet bulunabileceği fikrini kuvvetlendirmiştir ([39]).

f) Kanunî'nin 940/1533-942/1535 İlk İran Seferi Üzerinde Duran *Mecmu'-ı Menazil*'in Minyatürlü İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası (T 5964) ve Bunun Revan (1286) Yazması İle Karşılaştırılması

Diğer taraftan Nasûh'un adı geçmiş olan *Mecmu'-ı Menazil* adlı 940/1533-942/1535 yılları olaylarından bahseden diğer bir eserinin, adı geçen bu anonim *Süleyman-nâme*'nin 205b-279b varakları arasında hemen hemen aynen yer almış bulunması, bu konudaki tereddütleri ortadan kaldırmıştır. Böylece ilkin bu anonim yazmanın Nasûh'un *Süleyman-nâme*si olduğu, daha sonra da hiç bir üslûp farkı olmadan eserin, kronolojik sıraya uygun bir bölümü halinde burada yer aldığı görülen *Mecmu'-ı Menazil*'in, *Süleyman-nâme*'nin 940/1533-942/1535 İran seferi üzerinde duran bir bölümünden ibaret bulunduğu anlaşılmıştır. *Mecmu'-ı Menazil*'in şu "... memleket-i Arab, medîne-i metîne-i Haleb canibine müteveccih olundu. Öyle olsa zikr olan Amid'den Haleb'e varınca vaki olan menazil bunlardır ki şerh olunur, el-vaki fi 15 Cumada el-Evvel sene 942" (bak. varak 109a) sona eriş cümlesi, *Süleyman-nâme*'nin varak 279b'sinde bulunmaktadır. *Süleyman-nâme*'de *Menazil*'in sona erişini gösteren bu sözlerden sonra yeni bir başlık açılmasına dahi lüzûm görülmemiş, aynı üslûp özellikleri ile olayların anlatılmasına devam edilmiştir. Bu üslûp özelliği hakkında *Menazil*'in yukarıya aldığımız sona eriş cümlesi ile *Süleyman-nâme*'den rastgele aldığımız "... Andan sonra pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri zikr olan Korfus mukabelesinden saadet ve iclâl ile daru's-saltana mahruse-i Kostantıniyye canibine azîmet gösterdi. Eyle olsa kat-ı merâhil ile daru's-saltana mahruse-i Kostantıniyye'ye gelince vaki olan menazil ve merahil bunlardır ki zikrolunur ..." (bak. varak 296a) sözlerinin karşılaştırılması, şu iki ayrı ifadenin aynı kalemden çıkmış olduğu hususunda şüphe bırakmamaktadır. Bundan başka her iki eserde, eserlerin telifi ile ilgili olarak söylenilen sözler, durumu, bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Bu hususta tam bir fikir verebilmek için *Süleyman-nâme* yazarının bu konudaki sözlerini bir ek halinde araştırmamızın sonuna

[39] Bilindiği üzere *Fetih-nâme-i Karabuğdan*, 1284/2 nu.da kayıtlı olarak TSMK'nin Revan kısmında bulunmaktadır. Bugün ayrıca Karabuğdan zaferi üzerine Kanuni'nin İshakçı'dan İstanbul kadısına yazmış olduğu bir hat suretine de sahip bulunuyoruz. Burada Karabuğdan seferinin bir özeti verilmekte ve bu zafer şerefine şenlikler yapılması emredilmektedir.945/1538 tarihli olan bu hat sureti, Süleymaniye Kütüphanesinin Yahya Efendi kısmında 6335 nu. da kayıtlı bir kitabın içinde bulunmaktadır. Gerek bu konuda ve gerekse Revan nüshasının tavsifi hakkında bak. H.G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasûh'un Süleyman-nâmesi*, V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-17 Nisan 1956, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1960, ss. 379, 386, 387; *Fetih-nâme-i Karabuğdan* ve onun Fransızcaya tercümesi için bak. A.Decei, *Un "Fetih-nâme-i Karabuğdan" (1538) de Nasûh Matrakçı*, Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, pp. 113-124.

aynen alıyoruz. Bu sözlerin hemen hemen aynen yer aldığını gördüğümüz *Mecmu'–ı Menazil*'deki bir kaç kelime ve cümle farkını da not halinde işaret edeceğiz. Böylece görülmektedir ki her iki eserde de hemen hemen aynı kelimelerle aynı bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler arasındaki en önemli fark, *Süleyman–nâme*'de fazla olarak *Mecmu'–ı Menazil*'in, –tabiî kendisi tarafından– daha önce yazılmış olduğunu gösteren "... sabıka tahrîr ve tasvîr olan ..." sözlerinin yer almış olmasıdır. Diğer taraftan *Menazil*'de eserin telifi ile ilgili satırlardan önceki "Ekalim–i Seb'a" bahsine, *Süleyman–nâme*'de yer verilmemiş olduğu görülmektedir. *Menazil*, 944/1537 yılında resimli bir şekilde 940/1533-942/1535 İran seferine katılmış olan yazar tarafından hükümdar için özel olarak kaleme alınmış ve resimlendirilmiş bulunduğu cihetle uygun bir giriş'i de içine alması gerekirdi. Öyle anlaşılıyor ki Nasûh, daha sonra eserinin Kanunî devrini yazarken sıra adı geçen İran seferine gelince bu bahsi yeniden yazmayı gereksiz bularak daha önce bu konuya tahsis etmiş olduğu eseri *Menazil*'in girişi hariç, bilgi kısmını olduğu gibi *Süleyman–nâme*'ye intikal ettirmiştir. Nitekim mutad hamd u sena ile onu takip eden "Ekalim–i Seb'a" kısmı hariç *Menazil*'de adı geçen İran seferi hakkında verdiği bilgileri aynen *Süleyman–nâme*'ye de almış olan Nasûh, burada bu bilgileri "Haber–i azîmet nümuden–i padişah–ı sâhib–kıran be–canib–i vilâyet–i Azerbaycan ve feth kerden–i Tebriz ve âmeden–i padişah–ı Geylan be–dergâh–ı Süleyman–ı zaman ve feth şuden–i Irak u Acem ve Bağdâd–ı hilâfet–âbâd fi sâbi ışrîn şehr–i Zi'l–kade sene erbaîn ve tıs'ami'e ba'd ez sefer–i Alman–ı bî–aman" başlığı altında vermektedir. *Menazil*'in muhteviyatını teşkil eden bahis, *Süleyman–nâme*'ye ait olan bu yazmanın varak 279b'sinde sona ermektedir. Ancak bu yazmada her hangi bir ara verilmeden seferin anlatılmasına daha devam edilmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere, *Menazil*, bu İran seferi dönüşünde ordunun Amid (Diyarbakır)'den Halep istikametine hareketinin ifade edilmesi ile sona ermektedir. Biraz önce işaret edilen sona eriş cümlesinde de zaten bu hareket belirtilmiş bulunmaktadır. Fakat *Süleyman–nâme*'ye ait yazmanın varak 279b'sinde bulunan *Menazil*'in bu sona eriş cümlesinden sonra aynı üslûb özellikleri Amid ile Halep arasındaki menzillerin ve Halep şehrinin anlatılmasına geçilmektedir. Aynı şekilde açıklamalara devam edilerek Konya yolu ile 3 Recep 942/28 Aralık 1535'de Üsküdara ulaşıldığı belirtilmekte ve böylece *Menazil*'in eksik bulunan son kısmını da tamamlamakta olan Nasûh'un büyük eserinin *Süleyman–nâme* kısmına ait olan bu yazmada, 1533–1535 İran seferi bahsi, varak 281b'ye kadar devam etmektedir.

Bütün bu açıklamalar, Nasûh'un nerede olduğu bilinmiyen *Süleyman–nâme*'sinin bir nüshası karşısında bulunduğumuzu açıkça belli etmektedir. Buna *Fetih–nâme–i Karabuğdan* adlı eseri de eklenince, Nasûh'un eserinin Kanunî devrine ait *Süleyman–nâme* kısmının Kanunî'nin cülûsu

tarihi olan 926/1520'den 945/1538 yılına kadar olan parçası elde edilmiş olmaktadır.

g) İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi Yazması, Nu. 379 (Kanunî Devrinin 950/1543–958/1551 Yılları Olayları Üzerinde Duran Nüsha)

Bununla beraber kaynağımızda Nasûh'un *Süleyman-nâme*'sinin 954/1547 yılına kadar geldiği ifade edildiği için ([40]) 945/1538 yılına kadar gelen bu yazma nüshalar, *Süleyman-nâme*'nin 18 yıllık bir bölümü durumundadır. Ancak burada *Süleyman-nâme*'nin devamı durumunda olan anonim bir yazma üzerinde daha duracağız. İstanbulda Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinde (bak. Nu. 379) bulunan bu yazma, ciltsiz, baş tarafı eksik, dağınık durumda 184 varaktır. 950/1543-958/1551 yılları olaylarını içine alan ([41]) bu 8 yıllık yarım *Süleyman-nâme* yazarının da, anlattığı olayların çağdaşı bulunduğu şüphesiz gibidir. 954/1547 yılına ait olaylar anlatılırken adı geçmekte olan ünlü Rüstem Paşa için "yesserallahu ma-yeşa", 955/1548 yılı olaylarının anlatılması sırasında adı geçen Kanunî'nin en büyük oğlu Şehzade Mustafa için de "tale bekauhu ve nale münahu" temennilerinde bulunulmaktadır. Yazmanın durumu, bazı varaklarda cümlelerin karalanmış olması gibi haller, (meselâ bak. varak 87b, 88a), bunun, yazarın bir müsveddesi olabileceği ihtimalini dahi akla getirmektedir. Sonra adı geçen kişiler hakkında kullanılan lâkap, sıfat ve temenniler, bu kişilerin, olayların anlatıldığı sıralardaki durumlarına göre değişmektedir. Bu husus da eserin, yazar tarafından peyderpey kaleme alınmış olduğu ihtimalini akla getirmektedir. 950/1543 yılında vezîr-i âzâm olduğu bilinen Süleyman Paşa'dan bu yıl olayları anlatılırken onun, vezir-i âzâm olduğunu gösteren elkab ile bahsedildiği halde 955/1548 yılı olayları anlatıldığı sırada bir vesile ile adı geçen aynı Süleyman Paşa'dan bu defa pek tabiî olarak "merhum" sıfatiyle bahsedilmesi, bu husus için tipik bir örnek durumundadır. Elimizde daha açık deliller bulunmamasına rağmen, Nasûh'un büyük tarihî eserinin bundan önce üzerinde durduğumuz yazma nüshaları ile bu son yazmanın içindekiler arasında yaptığımız karşılaştırmalar; bunlar arasında görülen açık üslûp benzerlikleri, bu son yazma eserin, Nasûh'un kendi devrine kadar Osmanlı tarihini de içine alan *Mecma' el-Tevârîh* adlı tercüme-telif büyük umumi tarihinin Kanunî devrine ait kısmının son parçası olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Kullanılan söz başlıkları, anlatış tarzlarının ve hatta bir çok cümlelerin ayni oluşu gibi üslûp özellikleri dolayısiyle biz, 950/1543-958/1551 yılları olayları üzerinde duran ve çağdaş bir yazarın kaleminden çıktığı muhakkak olan bu anonim yazma eseri, Nasûh'un adı geçen büyük eserinin *Süleyman-nâme* kısmının devamı ve son parçası

[40] Bak. B. M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 150.

[41] Kütüphane defterinde bu eksik yazmanın 941/1534-948/1541 yılları olaylarını içine aldığının kaydedilmiş bulunması doğru değildir. Yukarıda adı bir kaç defa geçmiş olan *Matrakçı Nasûh'un Süleyman-nâmesi* adlı araştırmamızda bu yazma nüsha hakkında da bilgi verilmiştir.

kabul ediyoruz. Böylece bir taraftan şimdiye kadarki bilgimizin aksine olarak Nasûh'un *Süleyman-nâme*'sinin Kanunî'nin cülûs tarihi olan 926/1520'den 958/1551 yılına kadar gelmekte olduğu anlaşılmakta, diğer taraftan verdiğimiz tarihlerden de anlaşılabileceği üzere, bu eserin, bu son yazmanın baş tarafından yırtılmış olduğu anlaşılan 946/1539–949/1542 yılları olayları eksik kalmaktadır. Üzerinde durduğumuz bu son yazma nüshanın, eksik olan baş tarafında bu yıllara ait olayların anlatılmış bulunabileceğini düşünmek, isabetsiz bir görüş olmasa gerektir. Ancak biraz sonra üzerinde duracağımız minyatürlü Hazine yazması, 949/1542 – 950/1543 yılları olayları üzerinde durduğu için Nasûh'un eserinin 926/1520 – 958/1551 yılları olaylarını içine almakta olduğunu tesbit etmiş bulunduğumuz Kanunî devri tarihi bölümünün, şimdilik 946/1539–948/1541 yılları hakkında iki yıllık bir kısmı, eksik kalmaktadır. Bu iki yıla ait tarihî olayları içine alması muhtemel yazmaların da bir gün ortaya çıkacağı şüphesizdir.

Bundan başka bu iki yazmanın birbiri ile ilgisi bakımından şu hususların da belirtilmesi gerekmektedir:

Baş tarafından noksan olduğunu söylediğimiz Arkeoloji Müzesi yazması, "Küffâr-ı hâkisâr serdârlarının mukaddimleriyle ve merâkib-i hezîmet eserlerinün reisleri ile müşavere idüb dedi ki ..." sözleri ile başlamaktadır. Hazine yazması hakkında bilgi verirken işaret edeceğimiz üzere, bu sözler, minyatürlü olan bu yazmanın, varak 33b'sinde bulunmaktadır. Bu sözler, konu itibariyle, 950/1543 yılında Fransa'ya yardım için Fransa'nın güney kıyılarında bulunan Barbaros Hayreddin Paşa'ya karşı bir takım tedbirler almak üzere faaliyete geçmiş bulunan ünlü amiral Andrea Doria ile ilgilidir. Hazine yazmasının varak 33b'ye kadar olan baş tarafında ise, Arkeoloji Müzesi yazmasında bulunmayan 949/1542 yılı olayları anlatılmıştır. Buna karşılık biraz sonra ifade edileceği üzere, Kanunî devrinin 949/1542 – 950/1543 yılları gibi sadece iki yıllık tarihi üzerinde duran bu minyatürlü Hazine yazmasının sona eriş cümlesi de, adı geçen devrin 950/1543 – 958/1551 yılları tarihini içine alan Arkeoloji Müzesi yazmasının varak 52a'sında bulunmaktadır. Bu bakımdan Nasûh'un eserinin Kanunî devri bölümünün yayını yapılırken, bu iki metnin birlikte dikkate alınması gerekecektir.

h) TSMK, Hazine Yazması, Nu. 1608 (Kanunî Devri'nin 949/1542–950/1543 Yılları Olayları Üzerinde Duran Minyatürlü Nüsha)

Nasûh'un büyük eserinin Kanunî devri üzerinde duran son bölümü ile ilgili olarak üç yeni yazma üzerinde duracağımızı söylemiştik. Hakkında bilgi verdiğimiz birbirini tamamlayan iki yazmadan (Revan 1286; Arkeoloji Ktb. 379) sonra, Nasûh'un eserinin yalnız 949/1542–950/1543 yılları olayları üzerinde duran başka bir yazmasını daha tespit etmiş bulunuyoruz. Aynı zamanda 32 minyatürü içine alan bu yazma, TSMK'nin Hazine kısmında (Nu. 1608) bulunmaktadır. Bu yazma, Kütüphane defterinde, 1958

yılında açılmış olan Kanunî Sultan Süleyman Sergisi'ne ait aynı adla yayınlanmış olan broşürde ve nihayet basımı son günlerde tamamlanmış olan bu kütüphane yazmaları hakkındaki katalogda *Tarih-i Feth-i Şikloş ve Estergon ve İstunibelgrad* adı ile Sinan Çavuş'un telifi olarak gösterilmiştir. Bu yazmanın, kaydetmiş bulunduğumuz adla Sinan Çavuş'a atfedilen fakat aslında mensur ve manzum *Gazavât-ı Hayreddin Paşa* adlı eserlerin yazarı Muradî'nin telifi olan eser ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Bununla beraber her iki eserin kısmen de olsa aynı konuyu işlemiş olmak gibi müşterek bir tarafı vardır. Muradî'nin kaleminden çıkan ve bilinen nüshaları Viyana (Nat. Bibl., H.O. 47), Paris (Bibl. Nat. 75) ve İstanbul'da (Millet Ktb., Kemankeş 700) bulunan *Tarih-i Feth-i Şakloş* ... adlı esere ait yazmalarla Hazine yazması karşılaştırıldığı zaman, aradaki fark kendiliğinden anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Hazine yazması üzerinde yapılan araştırmalar, bunun, Matrakçı Nasûh'un kaleminden çıktığını ortaya koymaktadır. Gerçekten bu yazma, Nasûh'un üzerinde durduğumuz tercüme-telif büyük umumi tarihinin Kanunî devrine ait son iki yazmasından 950/1543-958/1551 yılları olayları üzerinde duran Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi nüshasının baş tarafından yırtılmış olduğu anlaşılan 949/1542 yılı olayları ile 3 C. el- Ahır 950/3 Eylül 1543'te İstunibelgral (İstulbelgrad)'ın alınmasına kadar 950/1543 yılı olaylarını anlatan minyatürlü bir nüshasıdır. Bu nüsha, Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi nüshasının 950/1543 yılı olaylarından bahseden kısımları ile karşılaştırıldığı zaman bunların, satır satır birbirlerinin aynı oldukları hayretle görülmektedir. Bu hususta bir örnek olmak üzere meselâ Arkeoloji nüshasının varak 39b'sinde bulunan başlığı aynen alıyoruz: "Haber-i teveccüh nümûden-i padişâh-ı saadet ecnad berây-ı feth kerden-i kal'a-i İstulbelgrad fi ...". Bu başlık, her hangi bir kelime farkı dahi olmadan Hazine nüshasında varak 112a'da aynen yer almış bulunmaktadır. Diğer taraftan meselâ Hazine yazmasının varak 129b'sinde bulunan "Der beyan-ı haber - avurden-i merdüm-i Françe ez ahval-i Hayreddin Paşa ve Hasan Cuvan, mîr-i kal'a-i Tunus ve ahval-i İspanya" başlığı da Arkeoloji nüshasının varak 47a'sında bulunmaktadır. Bir örnek olmak üzere verdiğimiz bu başlıklar altında, hemen hemen aynı kelimelerle, aynı üslûp özellikleri ile aynı bilgiler verilmektedir. Hazine nüshasının varak 4b'sinde bulunan sözlerden, bir taraftan bu eserin, tıpkı Nasûh'un bu mahiyette resimli bir eseri olan *Mecmu'-ı Menazil* gibi özel olarak hükümdarın emri ile yazılmış olduğu anlaşılmakta, diğer taraftan bu sözlerin Nasûh'un kaleminden çıkmış bulunduğu açıkça belli olmaktadır. Bu sözleri aynen alıyoruz:

"... Ve çemen-zarlarında ezhâr-ı dil-pezîr ve elvân-ı bi-nazîr ile memlû olan bağlar ve eşcâr-ı kesîret el-ağsân ve evrâk-ı muhtelifet el-elvân'-la meşhur olan dağlar ve 'asîr el-ubûr ve dayyik el-mürûr derbendler ve vilâyetler ve nar-ı elem ile yakılan ve mi'mar-ı hedm'le yıkılan kal'aların

isim ve resimleri ve asıl ve fasılları ve el-hıraf kuleleri ve menazil ve merahilleri ve seyr-i vasatla günde kaçar mil kat' olunduğu ve bu sefer-i zafer eser'de vâki' ve zâhir olan vekâyi' ki mefâhir-i ehl-i İslâm ve meâ'sir-i sürûr-ı encam'dır, Sultan-ı Kâmuranın ve hazret-i sahib-kıran'ın emr-i vacib el-ita'atiyle efser-i iptidadan halhâl-i intihâya varınca yerlü yerinde mîzan-ı sahîh ve nakl-i sarîh üzere silk-i intizama ve 'akd-i iftihama getürildi. Nazm ..." (42).

Bu sözler, eğer dikkat edilecek olursa, Nasûh'un *Mecmu'-ı Menazil*'inde ve *Süleyman-nâme*'nin *Menazil*'e tekabül eden kısmında eserin yazılışı ile ilgili olarak söylenmiş olan sözlerin adeta bir tekrarı gibidir. Bir karşılaştırma imkânı vermek üzere *Süleyman-nâme* ve *Menazil*'in bu konudaki sözlerini de aynen veriyoruz

"... Vilâyet-i mezbure ve meşhure kal'alarından Altun Köprü ... ve kal'a-i Gülgûn ... ve Bitlis ... nam feth olan kal'alar ve vilâyetler ve şehirler ve kasabalar ve mabeynlerinde vâki olan kendler ve ülkeler ve menzilgâh içün konulan hanlar ve köhne kal'alar ve harab olmuş yerler ve meşhur dağlar ve sa'b derbendler ve be-nam âb-revânlar ve şûre yerler ve çemenzarlarında lâleler ... ve gülşen-i bûstân'da gülleri dürre müstağrak olan yerlerin isim ve resimleri ve asıl ve fasılları ve her biri (sabıka tahrîr ve tasvir olan) ekalim-i seb'anın kangısında vaki olmuştur ... varub ... her birinin himmetlerinden müstefîd ve bereket-i ziyaretlerinden lezzet-i cedîd ahz eyledükleri ale'l-infirad yerlü yerinde müretteb ve mücedvel ve müzehheb ve mufassal dere-i tasvîre ve burc-ı tahrîre lisan-ı kalem ve beyan-ı rakamla beyana getürildi. Ta-kim ba'de zaman malûm olub müfîdlerin ifadelerine delîl ve müstefîdlerin istifadelerine sebîl ola ..." (43).

Böylece sunmuş olduğumuz şu iki metin arasındaki benzerlik, bu ifadelerin aynı kalemden çıkmış olduğu hususunda şüphe bırakmamaktadır. Bu halin önemli olan sonucu da, böylece, Nasûh'un, eğer içinde krokiler bulunan *Tuhfet el-Guzat* adlı eseri dikkate alınmazsa, *Menazil*'den sonra ikinci bir minyatürlü eserinin daha ortaya çıkmış bulunmasıdır. Nasûh'un bu eserinde de tıpkı *Menazil*'de olduğu gibi saydığı derbend, vilâyet ve kalelerin "isim ve resimleri"ni, "asıl ve fasılları"nı ortaya koymuş olduğunu ifade etmiş bulunması, bu yazmada bulunan 32 minyatürün de Nasûh'un eseri olduğu hususunda şüphe bırakmamaktadır. Ayrıca üzerinde duracağımız bu konunun incelenmesinin, Nasûh'un resim sanatı hakkında yeni bilgiler getireceğine şüphesiz nazarı ile bakılabilir. Zira bilindiği üzere Türk san'atkârları deniz savaşlarını mükemmel bir şekilde tersim etmişlerdir. Bu yazmada Barbaros Hayreddin Paşa'nın adı geçen tarihlerde Fransa'ya yardım

[42] Bak. Hazine Yazması (Nu.1608), varak 4b.

[43] Bak. *Süleyman-nâme*, Revan 1286, varak 210b, 211a; *Mecmu'-ı Menazil*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T 5964, varak 5b, 6a.

maksadı ile Nis ve Tulon'a gitmesi ile ilgili olarak hem bu şehirleri, hem de savaş gemilerini gösteren *Menazil*'dekilerden farklı, çok ustalıkla yapılmış minyatürler bulunmaktadır. Yazmanın varak 31b'sinin kenarındaki "İşbu derc–i tasvîr'e ve burc–ı tahrîr'e gelen Tulon şehrinde" kaydı, minyatürlerin de yazarın elinden çıkmış olduğunu açık bir şekilde belirtmektedir. Ayrıca varak 20b, 21a'daki resmin üstünde bulunan "işbu kal'a–i İnteb'e gelüb vusûl bulduk" cümlesi, Nasûh'un bu sefere katılmış bulunduğunu açık olarak göstermektedir. Nitekim bu yazmada bulunan minyatürlerin, eserin yazarı Nasûh tarafından yapıldığını gösteren kayıdlar bunlardan ibaret değildir. İfade edildiği üzere, bu sırada V. Karl'a karşı Fransa kıralına yardım etmek üzere Fransanın güney kıyılarında bulunan ve ilk önce Nis kalesini kuşattığı halde daha sonra fırtına yüzünden bundan vaz geçerek 10 Receb 950/9 Ekim 1543 tarihinde Tulon'da kışlamaya karar veren Hayreddin Paşa'nın bu faaliyetleri ile ilgili olarak bu yazmada aynı zamanda minyatürlerin yazar tarafından yapıldığını gösteren aşağıdaki cümle bulunmaktadır: "... Paşay-ı şîr salabet ... asakir-i derya manend ... ile işbu suret-i tahrire ve semt-i tasvîre getürülen kal'a-i Nise'de Milfranko limanında lenger bırakub oturdu" (bak. varak 27a). Varak 27a'da bu cümle sona erdikten sonra varak 27b - 28a'da iki sahife halinde Nis kalesinin resmi yapılmış bulunmaktadır. Hayreddin Paşa'nın, adı geçen Tulon şehrinde kışı geçirmesi ile ilgili olarak da Hazine yazmasının varak 31a ve b'sinde aynı nitelikte şu sözler bulunmaktadır: "... Paşa ... a'day-ı din-i devletün tedbirlerinden gâfil ve muhâlifan-ı mülk u milletün teshirinden 'âtıl olmayub işbu derc-i tasvîre ve burc-ı tahrîre gelen Tulon şehrinde hâzır ve nâzır olub durdu". Varak 70b'de bulunan aşağıdaki cümle de, bu yazmanın metin ve resimlerinin aynı kişinin, Matrakçı Nasûh'un eseri olduğunu açıkça gösteren Nasûh'un tipik cümlelerinden biridir. 950/1543 İkinci Macaristan seferine çıkmış olan Kanunî'nin, Belgrad'dan hareket ile Valpo sahrasına varışı ile ilgili olan bu cümle aynen şöyledir: "... Süleyman-ı zaman ... Usek'e ve Usek'den Valpo sahrasına kal'a-i Belgrad'dan on üç menzilde nüzûl-ı kıyam ve vüsûl-i meram ile varub şeref virdi. Öyle olsa zikr olan on üç menzil bunlardır ki müretteb ve mücedvel, müzehheb ve mufassal, yerlü yerinde, isim ve resimleriyle ve asıl ve fasıllariyle şerh olunur". Bundan sonra gelen varak 71a–73a arasında, bahis konusu olan bu menzillerin resimleri, üzerlerine isimleri de yazılmış olarak bulunmaktadır.

Diğer taraftan Hayreddin Paşa'nın Fransa'nın güney kıyılarında bulunduğu bu sırada İspanya'nın da ona karşı koymak üzere zamanın ünlü amirali Andrea Doria'ya başvurduğunu görüyoruz. Hazine yazmasının varak 32a'sından itibaren bu konu ile ilgili olarak şöyle söylenmektedir: "... Mezbur Andire Dori dahi vefk-i muradınca işbu Ciniviz şehrinde küffâr-ı hâkisâr serdârlarınun mukaddimleriyle ve merâkib-i hezîmet eserlerinün reîsleri ile

müşavere idüb dedi ki ...".İşte bu cümlenin varak 32a'da son bulan "... Ciniviz şehrinde" kelimelerinden sonra varak 32b – 33a'da bulunan iki sahife halindeki Ceneviz şehrini ve beyaz yelkenli bazı gemileri gösteren minyatürden sonra varak 33b'de başlıyan "küffar-ı hâkisâr serdârlarınun mukaddimleriyle ve merâkib-i hezimet eserlerinün reisleri ile müşavere idüb dediki ..." sözleri, baş tarafının eksik olduğunu ifade etmiş bulunduğumuz Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi nüshasının başlangıç cümlesini teşkil etmektedir. Buradan itibaren 950/1543 yılı olayları her iki yazmada aynı bulunmaktadır.

Bütün bunlardan sonra Hazine yazmasının, Nasûh'un kaleminden çıktığını gösteren başka deliller de bulunmaktadır. Bilindiği üzere, Nasûh'un eserinin *Süleyman-nâme* kısmına ait olan Revan (Nu. 1286) Kütüphanesindeki nüshanın sonlarında varak 296b'den itibaren 944/1537 Korfu seferi sonunda İstanbul'a gelinceye kadar geçilmiş olan konaklar, bir sahifede iki, bazan üç konak olmak üzere, gün, ay ve yıl açıklanmak suretiyle sırasiyle verilmekte, kısaca bir iki cümle ile bu konaklarda yapılmış olan işler anlatılmakta, bu arada meselâ arpanın kaça satın alınmış olduğu bile kaydedilmiş bulunmaktadır. Eserin kısmen bu şekilde tertip edilmiş olması, Hazine yazmasında da kendisini göstermektedir. Revan nüshasının bu özelliğini daha önce belirtmiş olduğumuzdan şimdi sadece Hazine nüshasından bir kaç örnek veriyoruz:

"... Yedi menzilde Filibe sahrasına yümn-i ikbal ve ferr u iclâl ile varub vüsûl bnldu. Eyle olsa ol yedi menzil bunlardır ki zikr olunur:

Çermen mukabelesinde çayır fi
18 Muharrem ül-haram sene 950
Mil üç
...". (bak. varak 39b).

Eski Hisarlık kurbünde
Yund Alanı fi 19 Muharrem sene
950, Üç mil (bak. varak 40a).

Çakır Ağa Değirmenleri
fi 20 Muharrem sene
950, üç mil
...". (bak. varak 40b).

Bu bahsi sona erdirirken Hazine yazması ile ilgili olarak bir meseleye daha dokunmak istiyoruz. Bu yazma 146 varaktır. Ancak yazmanın metin kısmı, varak 143a'da sona ermektedir. Eserin sona eriş cümlesi şöyledir:

"... mâh-ı Cumada el-Ahirün üçünde düşenbe gün zikr olan kal'a-i İstulbelgrad miftâh-ı cihadla feth oldu.

Ve Haza Nazm el-Mütercim el-Fakîr".

Görüldüğü üzere eser, bitmemektedir. İşaret edildiği halde "mütercim"-in, "nazm"ı burada verilmemektedir. İlk bakışta bu "mütercim" tabiri bu-

rada biraz yersiz görünmektedir. Ancak Nasûh'un işe, ünlü *Taberî tarihi*ni tercüme etmek suretiyle başladığı, yer yer ona ilâveler yaptığı, onun kaldığı yerden itibaren de yazmaya devam ederek kısmen tercüme, kısmen telif, içine 958/1551 yılına kadar gelen Osmanlı tarihini de alan büyük bir umumi tarih meydana getirmiş olduğu hatırlanırsa, bu mütercim tabiri, mâna kazanmakta, bu husus bile, son olarak üzerinde durduğumuz bu Hazine yazmasının Nasûh'un kaleminden çıkmış olduğuna yeni bir delil olmaktadır.

Diğer taraftan işaret ettiğimiz üzere Hazine yazmasının bu sona eriş cümlesi, Arkeoloji Müzesi yazmasının varak 52a'sında bulunmaktadır. Ancak burada Hazine yazmasındaki "Ve Haza Nazm el-Mütercim el-Fakîr" ibaresi yerinde sadece "Nazm" kelimesi vardır. Bunu takip eden iki beyitten sonra olayların açıklanmasına devam edilmektedir. Daha önce bir çok defalar işaret edildiği üzere, Arkeoloji Müzesi yazmasında 958/1551 yılına kadar olan zamanın tarihi anlatılmaktadır.

i) TSMK Revan Yazması, Nu. 1272 (*Mecma' el-Tevârih*'**in Osmanlı Tarihi Bölümünün II. Bayezid Devri Üzerinde Duran Minyatürlü Nüsha** : *Tarih-i Sultan Bayezid*).

Bu araştırmamızda, daha önce de işaret ettiğimiz üzere, gerek tarihî bilgisi ve gerekse içinde bulunan minyatürleri Nasûh'un eseri olan minyatürlü bir yazma hakkında daha bilgi vereceğiz. Yukarda işaret edilen numarada kayıtlı olarak Revan Kütüphanesinde bulunan bu yazma, tarihî bilgi itibariyle sadece II. Bâyezîd devri olayları üzerinde durma ktadır.Ayrıca bu yazmada bu devirde alınmış veya üzerine sefer açılmış olan kale ve şehirlerle Osmanlı donanmasını gösteren Nasûh'un bundan önce hakkında bilgi verdiğimiz minyatürlü eserlerindekilere çok benziyen 10 tane de minyatür bulunmaktadır. Fehmi Edhem Karatay'ın son zamanlarda yayınlanmış olan kataloğunda anonim bir eser olarak hakkında kısaca bilgi verilmiş olan bu yazma eser, Matrakçı Nasûh'un *Mecma' el-Tevârîh* adlı umumi tarihinin, Osmanlı tarihine tahsis edildiği anlaşılan son bölümünün, sadece II. Bayezid devri olayları üzerinde duran bir kısmıdır. Bu husus, Nasûh'un eserinin, II. Bayezid ve I. Selim devri tarihini anlatan British Museum yazmasının yardımı ile tesbit edilebilmiştir. Gerçekten minyatürlü olan bu Revan yazması, varak Ib'de tıpkı British Museum yazması gibi

"Çün hülâsâ-i selâtîn-i zevi'l-iktidâr ve güzîde-i havâkîn-i 'alî mikdâr Sultan Bâyezid Hân gerdûn iktidâr hazretleri ..."

sözleri ile başlamakta ve her iki yazma arasında olan adeta satır satır diyebileceğimiz bir ayniyet, II. Bâyezid devri boyunca devam etmektedir. Aynı şekilde anonim olan British Museum yazmasının, Nasûh'un eserine ait bir kısım olduğu ise, Nasûh'un eserinin Kanunî devrine ait TSMK'nin Revan kısmında 1286 numarada kayıtlı nüshanın yardımı ile anlaşılmış ve bu

husus, ilgili yerinde açıklanmıştı. Bilindiği üzere, tıpkı bu iki yazma gibi anonim olan 1286 numarada kayıtlı nüshanın, Nasûh'un eseri olduğu ise, içinde Nasûh'un adı da kaydedilmiş bulunana ünlü *Mecmu'-ı Menazil*'in yardımı ile mümkün olabilmişti.

Orta büyüklükte olan bu minyatürlü Revan yazmasının iç gömleğinde ortada *Târîh–i Sultân Bâyezid* yazısı, bunun yukarısında gene eserin mahiyeti ile ilgili olarak "Sultân Bâyezîd merhumun tarihi ve zamanında Mora'da ve sair yerlerde fetholunan kal'aların tasvîrleri" cümlesi görülmekte, ayrıca bu kitabın, Hasan Ağa-zade diye ünlü Abdullah'a ait olduğunu gösteren bir temellük mührü bulunmaktadır. Eserin söz başlıkları, Nasûh'un *Mecma' el-Tevârîh*'inin diğer bölümlerine ait yazmalarda olduğu üzere, onun üslûbuna özellik veren "Haber-i ..." kelimesi ile başlamaktadır ve Farsca'dır. Yazma 82 varak olup, 82a'da bulunan aşağıdaki sözlerle sona ermektedir:

"... Erbâb-ı basîrete mahfî değildür ki sa'âdet-i saltanat ki insana Cenâb-ı Hak'dan bir ulu vedi'atdür ki anun hıfz u hıraseti mahzâ muhafaza-i ahval-i ra'iyyetdür ve ri'âyet-i erbâb-ı istihkakdur; yohsa eşrâr-ı nâsın zuhuru ile edâninün halleri küşâde olmak hayâl-i bâtıldır. Vallahu a'lem bi's-sevâb".

II. Bâyezîd'in diğer oğlu Şehzade Ahmed'in tahta geçirilmek istenmesi meselesi ile ilgili olarak söylenmiş olan yukarıdaki sona eriş cümlelerinden ve ve daha eserin baş tarafında Sultan Cem'in, tahtı ele geçirmek için, II. Bâyezîd'e karşı harekete geçmiş olması vesilesi ile ifade edilmiş bulunan sözlerden, Nasûh'un saltanat hakkındaki fikirlerini de öğrenmek imkânını buluyoruz. Yukarıda aynen vermiş olduğumuz bu sona eriş cümlesinden de anlaşılabileceği üzere, Nasûh'a göre, "sa'âdet-i saltanat", insana Cenab-ı Hak tarafından verilen "ulu" bir "vedia"dır. Onun elde tutulması, ancak reayanın korunması, hak ve kabiliyet sahiplerinin haklarının tanınması ile mümkün olur. Yoksa bu, reaya ve sipahî ile, memleketin ve halkın şerîrlerinden "istimdat edinmek" ile olmaz. Saltanat ve ikbal gülü, ancak "rabbânî" bir "inayet" ile açılır. Diğer sebepler, "işbu meyanda behanedür".

V- NASÛH'UN ESERLERİNİN KENDİ ŞAHSİYETİ VE DÜŞÜNCELERİ İLE İLGİLİ KAYITLARI

Nasûh'un değişik konulardaki eserleri hakkında yukarıda yaptığımız bu açıklamalardan sonra, şimdi de onun eserlerinden edinilen bilgilere göre, şahsiyeti üzerinde durmak istiyoruz. Böylece bir taraftan onun kimliği biraz daha aydınlığa çıkmış olacak, diğer taraftan bu değişik konulardaki eserlerde görülen üslûp benzerliği, hatta ayniyeti bir defa daha ortaya konmuş olacaktır. Böyle hareket etmenin, şüphesiz, büyük faydaları olacaktır. Zira bilindiği üzere Prof. Gabriel, bir taraftan B. M. Tahir'in "divan-ı hümâyûn kaleminin o zamanki teşkilâtına göre, müstahdeminden bir kısmına Matrakçı denildiği mervidir" şeklindeki bir kaydına dayanarak "El-Matrakî" tabirinin, Nasûh'un da üyesi bulunduğu divan kâtiplerinin hepsinin taşıdığı bir ünvan olduğunu ileri sürmüş; diğer taraftan da B. M. Tahir'in eserinin tarihçiler bölümünde "Nasuh Efendi Matrakçı (Çepnüvis)" başlığı ile tarihe ait eserleri hakkında bilgi verdiğ Nasûh ile eserinin matemetikçiler bölümünde "Nasûh b. Abdullah (Nasûh el-Silâhî el-şehîr bi-Matrakî), Matrakçı Nasûh" başlığı altında matematik'e ait eserleri hakkında bilgi verdiği aynı şahsiyetin, ayrı kişiler olduğuna kani olarak B.M. Tahir'in, "Takvimî" adı ile de anılan astronom, hekim ve şair Nasûh b. Karagöz b. Abdullah ile Nasûh el-Silâhî'yi birbirine karıştırdığı zannında olduğunu ileri sürmüştür ([44]).

İlkin şunu belirtelim ki Nasûh'a verilen Matrakçı (Matrakî) lâkabı, onun, matrak oyunundaki meharetinden ve bu konuda kendisinin icadı olan oyunlar bulunmasından ötürüdür. Ünlü devlet adamı ve tarihçi Celâl-zade Mustafa'nın aynen nakletmiş olduğumuz onun hakkındaki sözleri, bu hususu doğruladığı gibi, zaten B. M. Tahir de, Prof. Gabriel'in üzerinde durduğu rivayeti bildirmeden önce kesin bir ifade ile "Matrakçı tabiri, Matrak oyunundaki meharetindendir" ([45]) demiştir. Bu hususun, böylece belirtilmesinden sonra yapılacak iş, Nasûh'un künyesini tam olarak tespit etmektir. Araştırmamızın bundan önceki kısmında açıkladığımız üzere, Nasûh'un ilk telifi olarak 923/1517 yılında Yavuz Selim adına yaz-

[44] Bak. Prof.A.Gabriel, *Les Étapes d'une Campagne dans les duex 'Irak d'apres un manuscrit Turc du XVIe siecle*, *Syria*, IX (1928), p.329, not 5.

[45] Bak. B. M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 151.

mış olduğu matematik'e ait *Cemal el-Kitab ve Kemal el-Hesab* adlı eseri görünmektedir. Bu esere ait olup bugün için tek nüsha durumunda olan İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi yazmasının iki yerinde Nasûh, adını vermektedir. Bu nüshanın varak 1b'sinde bulunan kayıt şöyledir: "... Bu dibâce-i ferah-fezânın muharriri ve bu risâle-i terih-zidânın mukarriri bende-i bi-destgâh Nasûh b. Abdullah ...". Aynı yazmanın varak 2a'sında ise Nasûh, biraz farklı olarak kendisini "... Nasûh b. Karagöz el-Bosnevî ..." şeklinde tanıtmaktadır. Böylece Prof. Gabriel'in görüşünün aksine olarak Nasûh b. Abdullah ile Nasûh b. Karagöz'ün aynı kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Nasûh'un Bosna ile ilgisine dair bu kayıt dışında maalesef başka herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Daha sonra belirtileceği üzere Nasûh, 940/1533 yılında bu eserini yeniden gözden geçirerek *Umdet el-Hesab* adı ile onu yeni bir kitap haline getirmiştir. Ancak 940/1533 yılında bu eseri ele almadan Nasûh'un daha başka işlerle meşgul olduğunu görüyoruz. Nasûh, 926/1520 yılında *Mecma' el-Tevârih* adı ile ünlü *Taberî tarihi*ni Arapça aslından Türkçeye çevirmeye başlamıştır. Bu husus, bu çevirinin birinci cildinin girişinde açıkça ifade edilmiş bulunmaktadır. Burada Nasûh, kendisini de "... Nasûh el-şehîr bi-Matrakî ..." şeklinde tanıtmaktadır. Böylece anlaşılıyor ki Nasûh, Yavuz Selim devrinde daha "Matrakî" adı ile ün kazanmamış bulunmaktadır. Kanunî'nin cülûs etmiş bulunduğu yıl başlamış olduğu *Mecma' el-Tevârih*'in girişinde baba adını kaydetmiyerek sadece "Matrakî diye ünlü Nasûh" demekle yetinmiştir. Daha önce üzerinde durduğumuz Kanunî'nin 936/1530 tarihli beratından öğrendiğimiz üzere Nasûh, Hayr Bey'in valiliği zamanında Mısır'a giderek orada türlü silâhşorluk oyunlarında akranına olan üstünlüğünü göstermiş bulunuyordu. İşte bunlar onun, o sıralarda artık Matrakî olarak tanınmaya başladığını gösteren işaretlerdir.

Nasûh'un eserlerinin kronolojik telif sırasında bundan sonraki yeri, 936/1529 yılında kaleme alınmış olan Silâhşorluk'a ait *Tuhfet el-Guzat* işgal etmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, 939/1532 yılında istinsah edilmiş bir nüshası bulunan bu eserin girişinde Nasûh, kendisini aşağıdaki şekilde tanıtmaktadır: "... Bu afkaru ibâd el-mütecennide ve ahkaru ecnâd el-müte'abbide Nasûh el-Silâhî el-Matrakî ..." (bak. varak 3a). Böylece görülüyorki Nasûh, silâhşorluk hakkındaki bu eserinde adları arasına bir de "Silâhî" eklemiş bulunmaktadır. Zaten Kanunî'nin bu yıl tarihini taşıyan beratında da adı "Nasûh-ı Silâhî" şeklinde kaydedilmiş bulunmaktadır. 940/1533'de, 923/1517 yılında Selim'e sunulmuş olan Matematik'e ait eserin gözden geçirilmesi suretiyle bunun *Umdet el-Hesab* adı ile yeni bir eser haline getirilmiş olduğuna işaret etmiş, bu esere ait muhtelif nüshalar bulunduğunu söylemiştik. Bunlardan Nuruosmaniye Kütüphanesi nüshasında Nasûh, kendisinden tıpkı Yavuz'a sunulan eserin ilk şeklinde olan sözlerle fakat bu defa baba adı yerine, ün kazanmış olduğu yeni lâkapları

ile "... Bu risâle-i ferah-fezânın muharriri ve bu ucâle-i terih-zidâ'nın mukarriri Nasûh el-Silâhî el-şehîr bi-Matrakî ..." (bak. varak 2a) olarak bahsetmektedir. *Umdet el-Hesab*'ın görebildiğimiz diğer nüshalarında da Nasûh, kendisi hakkında tıpkı Nuruosmaniye nüshasında olan lâkapları kullanmaktadır.

Şimdi sıra Nasûh'un 944/1537 yılında kaleme almış ve aynı zamanda resimlendirmiş bulunduğu *Mecmu'-ı Menazil* adlı eserine gelmiş bulunuyor. Nasûh, bu eserde de kendisini "Nasûh el-Silâhî el-Şehîr bi-Matrakî" olarak tanıtmaktadır. Telifi 23 Cumada el-Ahir 945/16 Kasım 1538 tarihinde tamam lanmış olan *Fetih-nâme-i Karabuğdan*'ın kaydı ise, "... derc-i beyana ve burc-ı iyana getüren afkaru ibâd el-mütecennide ve ahkaru ecnad el-müte 'abbide el-muhtac ilâ rahmetillah el-baki Nasûh el-şehîr bi - Matrakî ..." şeklindedir ([46]). Görüldüğü üzere bu ibare, daha çok Nasûh'un *Tuhfet el-Guzat*'ındaki, kısmen de *Mecma' el-Tevârîh*'in ilk cildine ait yazmadan aldığımız takdim tarzına benzemektedir. *Fetih-nâme-i Karabuğdan*'ı okumaya devam ettiğimiz zaman Nasûh'un şöyle dediği görülmektedir:

"... Nasûh el-şehîr bi-Matrakî'nün murâd-ı küllîsi ve maksûd-ı aslîsi budur ki min ba'd feres-i ferâsete râkip ve sefer-i sefarete tâlib olan eshâb-ı merâhile delîl ve erbâb-ı menâzile sebîl ola ...". Bu temenni cümlesi, Nasûh'un *Süleyman-nâme*sinde, hususiyle *Mecmu'-ı Menazil*'inde rastlanılan, onun üslûbuna özellik veren adeta bir kalıp durumundadır. Bunu takip eden "... Ve dahi bu çemenün pîrâyendesin ve bu encümün ârâyendesin hayr dua ile yad ve zikr-i cemil ile şâd ideler ..." cümlesi, hemen hemen aynı kelimelerle Nasûh'un Silâhşorluk'a ait eseri *Tuhfet el-Guzat* ile Matematik'e dair eseri *Umdet el-Hesab*'da da yer almış bulunmaktadır.

Nasûh'un Tarih'e ait büyük eserinin türlü bölümlerine ait olan yazmaların ifadeleri arasında yeri geldikçe kısmen işaret ettiğimiz bir çok benzerlikler, hatta aynılıklar bulunmaktadır. Bu husus, bu yazmaların ayrı ayrı kütüphanelerde bulunmalarına, birbirleri ile ilgisizmiş gibi görünmelerine rağmen, bunların, hepsinin de aynı kalemden çıkma bir eserin birbirini tamamlayan nüshaları olduklarını göstermektedir. Ancak yukarda işaret edildiği üzere *Silâhşorluk*, *Matematik* ve *Tarih* gibi üç ayrı konuya ait olan yazmalarda görülen açık üslûp benzerliği, hatta çoğu zaman aynı maksat için kullanılan aynı ibare ve cümleler, bütün bu eserlerin, bir tek kişinin, üzerinde durduğumuz yazarımız Nasûh el-Silâhî el-Matrâkî'nin kaleminden çıkmış bulunduğunu hiç bir şüpheye mahal kalmayacak bir şekilde ortaya koymaktadır. Bundan sonra üzerinde durulması gereken British Museum, Revan (1286), Arkeoloji ve Hazine kütüphaneleri yazmalarında yazarın adı geçmemektedir. Bu yazmaların Nasûh'un *Mecma' el-Tevârîh*'inin son bölümüne ait birbirini tamamlayan kısımlar oldukları, görüldüğü üzere, türlü delilleri ile ilgili yerlerinde

[46] Bak. *Fetih-nâme-i Karabuğdan*, Revan 1284/2, varak 121b.

açıklanmış bulunmaktadır. Burada bu vesile ile sadece, müstakil bir eser hüviyetinde olan ve Kanunî'nin cülûsundan 944/1537 yılına kadar gelen Revan nüshasının girişinde üzerinde durulan fikirleri işaret etmekle yetineceğiz. *Mecma' el-Tevârîh*'e ait bundan önceki yazmalar hakkında bilgi verirken yeri geldikçe belirttiğimiz üzere tıpkı onlar gibi Revan yazmasının girişinde de umumiyet itibariyle "*bekâ*" ve "*fenâ*" fikirleri işlenmektedir. Nasûh, burada eski İran hükümdarlarının "... rif'atden zemin-i zillete düşüb hâk ..." olduklarını, bunlardan sonra bir zaman da ünlü İskender'in batıdan doğuya dünyayı dolaştığını belirtmekte, "... Bu âdet muktezasınca her padişâh'ın bir zamanı ve her zamanın bir kâmuranı olur ..." demektedir. Bunu, bu fikirlerin "nazm" halinde ifadesi takip etmektedir.

"Hakîkat, bu cihan bir reh-güzerdür
Giden gitti, kalan da gidüserdür" (47).

Buna benzer diğer mısralara daha önce de işaret edilmişti. Bu fikirler ve mensur metin arasına serpiştirilmiş olarak bu fikirlerin nazım halinde ifadesi, *Mecma' el-Tevârîh*'in ilk ciltlerinde olduğu kadar, eserin son bölümlerine ait yazmalarda da kendisini göstermektedir. Nitekim bu meselelere *Fetih-nâme-i Karabuğdan*'da da temas edilmekte, dünyanın faniliği hakkındaki esas fikir, orada da "nazm" halinde

"Bir misafirhanedür âlem, bu halk ehl-i sefer
Çok ikamet kasdın itme bunda, ey dil, kıl hazer" (48)

şeklinde belirtilmiş bulunmaktadır. Böylece manevî dünyasını aydınlatmaya çalıştığımız Nasûh'un, bu bahsi tamamlarken biraz da kendisine özellik kazandıran onun diğer bilgilerinden bahsedeceğiz. Araştırmamızın bundan önceki kısmında açıkladığımız üzere aynı zamanda *Silâhşor* ve *Matematikçi* olan Nasûh, *Tarih*'e ait eserlerinde türlü vesilelerle iklimler, arz, tul, yıldızlar, ölçüler, fersah, zira, mil v.b. gibi konularda bilgiler vermekte ve böylece eseri, diğer tarihçilerin eserleri arasında bir özellik kazanmaktadır. Şimdi bir örnek olmak üzere, Nasûh'un *Mecma' el-Tevârîh*'inin birinci cildine Nasûh'un ilâvesi olduğunu tespit ettiğimiz yıldızlarla ilgili bir bahsi aynen alıyoruz. Böylece bir taraftan Nasûh'un bu konudaki bilgisini, diğer taraftan da XVI. yüzyıl bir Osmanlı münevverinin bu bakımdan olan seviyesini tespit etmiş olacağız:

"... Hak ... bu ay ve güneşi ve gerü kalan yıldızları ki yaratdu, her birin bir felekde kodu ve ol felekler dönmeğe ve yıldızlar hakkın emri ile yürümeğe başladı ve her bir feleği bir medar ve birbirine muhalif istidar üzere kıldı ... Eyle olsa bu zikr olunan eflâk küre şeklidir yani müdevver top gibi-

[47] Bak. *Süleyman-nâme*, Revan 1286, varak 3a. Karşıla *Mecma' el-Tevârîh*, I, Viyana, Nat. Bibl., Cod. Mixt. 1187, varak 4a, b.

(48) Bak. *Fetih-nâme-i Karabuğdan*, Revan 1284/2, varak 122a.

dür; bazıları muhitdür, en ednası anasıra yakınrakdur. Yakınrak olan felek, felek-i kamerdür ve felek-i kamerden yukarı olan felek-i utâriddür ve felek-i utâridden yukarı olan felek-i zühredür ve zühreden yukarı olan felek-i şemsdür ve felek-i şemsden yukarı olan felek-i merihdür ve felek-i merihden öte olan felek-i müşteridür ve felek-i müşteriden yukarı olan felek-i zuhâldür ve felek-i zuhâlden yukarı olan felek-i sevabitdür, anlardan öte felek-i a'zamdur ki her feleğin medarı vardır, anda müteharriklerdür. Andan sonra bilgil ki felek-i a'zam meşrikden mağribe ve felek-i sevabit mağribden meşrik'a seyr eyler ve hem kamerün istifadesi şemsdendür ve zâtının leyni daima karağulgadır, nuru güneşden alur, her bir burçda iki buçuk gün karar ider; dahi cemi' menâzili bir ayda kat' ider ve büyüklüğü yerün kırk bölüğünden bir bölüğü kadardur; iki yüzlü gözgüye benzer, bir yüzü şems'e ve bir yüzü zemine mukabildir. Kaçan-kim şems'e mukarin ola, nuru eksilür ve vaktaki zemîne mukabil olsa nuru ziyade olur. Bedr ve hilâl işbu itibar ile olur ve tutulmasına sebep oldur ki şems ile kamer arasında zeminün gölgesi vaki' olur, andan sonra rücû idüb görünür ..." (49).

Bundan sonra üzerinde durulması gereken önemli mesele, türlü hususiyetleri hakkında bilgi verdiğimiz bu Nasûh el-Silâhî el-Matrakî'nin Kanunî devrinde yaşadığını bildiğimiz Nasûhlardan hangisi olabileceği hususudur. İlkin şunu belirtmek gerekir ki açık bir şekilde Matrakçı Nasûh adı ile Kanunî devrinde yaşadığı bildirilen zâtın adı, işaret edildiği üzere, *hat* ile ilgili kaynaklarımızda geçmekte, bu zâtın, hattatlığı ve Matrak oyununun mucidi olduğu açıklanmakta, fakat ne zaman öldüğü hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir (50). Diğer taraftan işaret ettiğimiz üzere Kâtip Çelebi ise Nasûh el-Silâhî el-Matrakî adı ile Matematik'e ait eserlerinden bahsettiği zâtın, 940/1533 yılında ölmüş olduğunu yazmaktadır (51). Daha önce belirttiğimiz üzere bu zâtın tarihe ait olan eseri ise 958/1551 yılına kadarki olaylar üzerinde durmaktadır. Bu bakımdan Kâtip Çelebi'nin, yazarımız Nasûh ile 940/1533 yılında öldüğü bilinen Edirneli Attar-zâde Nasûh Çelebi'yi birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır (52). Böylece bu tarihten sonra kaynaklarımızda bu devirde yaşamış iki Nasûh'un adı geçmektedir. Bunlardan biri, 972/1564-65 tarihlerinde ölmüş olan Ankaralı Müderris Nasûh (53), diğeri de 16 Ramazan 971/28 Nisan 1564'de hayatı sona

(49) Bak. *Mecma' el-Tevârih*, I, Viyana, Nat. Bibl., Cod. Mixt. 1187, varak 12a, b.

(50) Bak. Âlî, *Menakıb-ı Hünerveran*, s.61 vd. ; Müstakim-zade, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 568; Habîb, *Hat ve Hattâtân*, s. 159.

(51) Bak. *Keşf el-Zunûn*, II, 1166.

(52) Bu şahıs hakkında bak. M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, İstanbul 1311, s. 555.

(53) Ankaralı Müderris Nasûh hakkında bak. Atâî, *Zeyl-i Şakayık*, I, 46; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 555.

ermiş bulunan "ümera"dan Kethüda Nasûh'dur (54). Yazarımız Nasûh ise, üzerinde durduğumuz türlü konulara ait eserlerinde kendisini umumiyetle "Matrâkî diye ünlü Nasûh" şeklinde takdim etmekte, ayrıca hükümdarın asker kullarından olduğunu bildirmektedir (55). Diğer taraftan Nasûh'un, *Süleyman-nâme*'nin bir yerinde (56) oğlu Mehmed hakkında kısa bir bilgi verirken ondan "Matrakçı Nasûh Bey oğlu Mehmed" şeklinde bahsetmesi, yazarımızın da ümera'dan olduğu hususunda şüphe bırakmamaktadır. Yazarımızın silâhşorluğu ve bu konudaki geniş bilgisi de bu düşünceleri desteklemektedir. İşte bütün bu sebeplerle Matrakçı Nasûh'un, M. Süreyya'nın "ümera"dan olduğunu ve 971/1564 yılında öldüğünü söylediği Kethüda Nasûh olması, bir ihtimal olarak zihnimizi kurcalamaktan geri kalmamaktadır.

(54) "Nasûh, Kethüda: Ümera'dan olub 971 Ramazanının on altısında fevt olmuştur" Bak. M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 555.

(55) Bak. *Fetih-nâme-i Karabuğdan*, Revan 1284/2, varak 121b.

(56) Bak. *Süleyman-nâme*, Revan 1286, varak 296 b.

II. BÖLÜM

NASÛH'UN *MECMA' EL-TEVÂRÎH* ADLI ESERİNİN KANUNÎ DEVRİ TARİHİ ÜZERİNDE DURAN *SÜLEYMAN-NÂME* BÖLÜMÜNÜN BAZI ÖNEMLİ KAYITLARI

I– Nasûh'un *Mecmu'-ı Menazil* Adlı Eserinin ve *Süleyman-nâme*'nin *Menazil*'e Tekabül Kısmının Menziller Bakımından Önemi Meselesi

Nasûh'un aynı zamanda kendisi tarafından resimlendirildiği anlaşılan *Mecmu'-ı Menazil* adlı eserinin, o zamanın yol ve menzilleri bakımından olan önemi bilinmektedir. Gerçekten Nasûh, gerek bu minyatürlü eserinde ve gerekse *Süleyman-nâme*'nin bu esere tekabül eden bölümünde, Kanunî'nin 1533-35 İran seferi sırasında ana hatları ile Üsküdar – Konya – Halep – Amid – Tebriz – Bağdad olmak üzere Bağdad'a varıncaya kadar ve daha sonra Bağdad'dan İstanbul'a dönüş sırasında geçilen menziller, her menzilde ne kadar kalındığı ve buralarda yapılan diğer işler hakkında bilgi vermekte, bu arada bilindiği üzere, *Menazil*'de bir çok konakların resimlerini de yapmış bulunmaktadır. Bu resimler yolu ile bir çok şehir ve kasabanın XVI. yüzyıldaki durumları hakkında bir fikir edinmek mümkün olmakta, işte bu özelliği ile *Mecmu'-ı Menazil*, ayrıca önem ve dolayısiyle ün kazanmış bulunmaktadır. Bununla beraber Nasûh'un bu eserinin, bu devrin yol ve menzillerinin tespiti işine yarayacak tek kaynak olmadığını, fazla olarak bazı eksiklerinin, hem de kendisi gibi çağdaş olan diğer bazı kaynaklarla tamamlanmasının mümkün olduğunu söylemek gerekmektedir. Nitekim Nasûh'un bu eserinin en çok ün kazanmış olduğu bu bakımdan yetersizliği, Nasûh ve eserleri konusunda oldukça yanlış ve karışık bilgiler vermiş olan Prof. A. Gabriel'in bile dikkatini çekmiş ve adı geçen araştırmasında "... bu eser, Süleyman'ın bu savaşı hakkında bildiklerimize bir şey eklememektedir ... Zaten Nasûh, geçilen şehirler hakkında hiç bir bilgi vermemektedir ..." (57) demekten kendini alamamıştır.

İlkin şunu işaret etmek yerinde olur ki Nasûh'un *Mecmu'-ı Menazil*'i, 944/1537 yılında ayrı bir eser halinde yazılmış olmasına rağmen, aslında Nasûh'un *Taberî tarihi*ni esas almak suretiyle meydana getirdiği umumi tarihin *Süleyman-nâme* bölümünün iki yıllık bir kısmından ibarettir. Bu bakım-

(57) Bak. Prof. A. Gabriel, *Adı geçen makale*, p.330.

dan Kanunî'nin türlü seferleri hakkında tutulmuş olan *rûznâme*'lerle karşılaştırılacak olursa, Nasûh'un eserinde menzil adlarının azlığı derhal kendisini gösterecektir. Nasûh'un aynı zamanda minyatürlü olan bu eserinin, o devrin yol ve menzilleri hakkında başlıca kaynak olarak ün kazanması, kısmen eserin adı, kısmen resimli olması, kısmen de bu konuda ciddî araştırmalar yapılmamış bulunması yüzünden olsa gerektir. Ancak *Mecmu'-ı Menazil*'in iki yıllık metninin daha sonra Nasûh'un eserinin *Süleyman-nâme* kısmında ilgili yere aynen alınmış olması da gösteriyor ki bu eser, hususiyle menziller hakkında kaleme alınmış olmaktan çok, esas itibariyle olayların tarihî bir tespiti durumundadır. Bu bakımdan Nasûh'un eserinin gerçek değeri, o devrin bu nitelikteki diğer eserleri ile karşılaştırıldığı zaman daha iyi anlaşılacaktır. Bu maksatla Nasûh'un eseri, meselâ bu devrin diğer çağdaş bir kaynağı olan Celâl-zâde Mustafa'nın eseri ile karşılaştırıldığı zaman, Celâl-zâde'de geçilmiş olan menzil, şehir ve kasabaların adlarının kaydedilmesine pek önem verilmediği görülmekte, buna karşılık Nasûh'un eserinin bu bakımdan olan üstünlüğü derhal kendisini hissettirmektedir. Diğer taraftan Nasûh'un eseri, devrin diğer çağdaş bir kaynağı olan Bostân Çelebi'nin *Süleyman-nâme*'si ile karşılaştırıldığı zaman, o devirde yapılan tayin, azil ve nakilleri yeri geldikçe topluca vermek gibi bir özelliği olan Bostân'ın eserinin, menzil, konak ve yollar bakımından da üzerinde önemle durulması gereken bir nitelikte olduğu ve hatta bazan Nasûh'un eserini tamamladığı görülmektedir.

Bilindiği üzere 1533–35 İran seferi için ilkin sadrazam İbrahim Paşa, harekete geçmiş, daha sonra yola çıkan Sultan Kanunî Süleyman doğuda Ucan yaylağında İbrahim Paşa ile buluşmuştur. Nasûh'un eserinde bu olaylar anlatılırken Üsküdar'dan sonra Akşehir'in adı geçmekte, "Akşehir canibine müteveccih olundu. Eyle olsa ... İstanbul'dan zikrolan Akşehir'e varınca menazil ve merahil ber-kenar bast olunub şerh olunur ..." dediği halde Nasûh, Üsküdar ile Akşehir arasındaki menzillerin adlarını vermemektedir. Buna karşılık Bostân Çelebi'nin eserinde Üsküdar'dan Akşehir'e kadar olan belli başlı konaklar, yeri geldikçe aşağıdaki şekilde kaydedilmiş bulunmaktadır: "İznikmud – Dil – Kazuklu Bel – Dikili Taş – İznik – Yenişehir Ovası – Sultan Önü – Kütahya – Karahisar – Akşehir". Böylece bu bakımdan Bostân Çelebi'nin eserinin üstünlüğü açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Bu konudaki karşılaştırmalar devam ettikçe bu, daha da açık bir şekilde görülecektir. Nasûh, Akşehir'den sonra Bağdad'a kadar geçilen konakları aşağıdaki şekilde sıralamaktadır:

"Kayser-i Rum – Sıvas – Erzincan – Erciş – Ucan – Sultaniye – Ebher – Akköy – Dergüzin – La'lin Çemen (Hemedan mukabelesinde) – Kal'a-i Şahin – Şemran (Dokuz Ölüm Nehri) – Bağdad" (58). Şimdi de Ak-

(58) Bak. *Süleyman-name*, Revan 1286, varak 214a vd.; *Mecmu'-ı Menazil*, varak 11a vdd.

şehir ile Bağdad arasında Bostan Çelebi tarafından kaydedilmiş olan konakların adını veriyoruz:

"Akşehir – Konya – Ereğli – Kayseri – Sıvas – Erzincan – Tercan – Fırat nehri – Erzurum sahrası– Pasin ovası – Çoban Köprüsü – Erciş – Ucan – Meyane – Kaplanbeli Derbendi – Yalkı Ağaç – Sultâniye – Ebher – Kargan Beli – Hemedan – Dinaver – Cibal–i Kürdistan – Kasr–ı Şirin – Dokuz Geçit-Bağdad" (59).

Şimdi de rahat bir karşılaştırma imkânı vermek üzere ilkin Nasûh'a, onun arkasından da Bostân'a göre sefer sonunda Bağdad'dan dönüşte İstanbul'a kadar konaklanmış ve geçilmiş olan menzillerin adlarını vereceğiz. Nasûh'un kaydetmiş olduğu konak adları şunlardır:

"Bağdad – Göktepe (Altun Köprü mukabelesinde) – Kal'a–i Hufyan Şah–ı Mârân sahrası – Şehrizor – Gülgûn – İki Su Ortası – Nahiye–i Lîlan Kasaba–i Meraga – Sadâbad – Dergüzîn – Tebriz – Ahlat – Güzelce Dere-Bitlis – Kefendir – Amid – Ruha – Birecik – Fırat nehri – Haleb – Adana-Konya – Üsküdar" (60). Bostân'ın verdiği adlar ise aynen şöyledir:

"Bağdad – Dahle – Altun Köprü – Gülgûn – Meraga – Es'adâbâd-Dergüzin – Tebriz – Hoy – Karangu Dere – Erciş – Bitlis – Amid – Birecik Halep – Adana – Gülek Derbendi – Karaman hududu – Anadolu – İstanbul" (61).

Böylece anlaşılıyor ki İstanbul'dan Bağdad'a kadar olan menzil adlarını kayıt hususuna pek önem vermemiş olan Nasûh, Bağdad'dan İstanbul'a dönerken uğranılan, konulan, geçilen menzilleri Bostân Çelebi'ye nazaran biraz daha teferruatlı olarak tespit etmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan bu iki eserin bu konuda birlikte dikkat nazarına alınması gerektiği kendiliğinden anlaşılmaktadır. Bundan başka bu iki eserde bazan alınmış olan kale ve yer adlarının toplu bir şekilde kaydedilmiş bulunduğu görülmektedir. Buna, belli yer adlarının, bu yerlerin ya bir beylerbeyi, ya da bir sancak beyi idaresine verilmiş oldukları bildirilirken gene topluca kaydedilmiş bulunduklarını da eklemek gerekir.

H– Nasûh'un *Süleyman–nâme*'sinin Sadrazam Makbûl İbrahim Paşa ile İlgili Kayıtları

Bilindiği üzere Rodos'un fethi sonunda İstanbul'a dönülünce Kanuni, sadrazam Pîrî Mehmed Paşa'yı azletmiş, yerine o zamana kadar câri olan usûllere aykırı olarak Hasoda Başı ve İç Şahinciler Ağası İbrahim Ağa'yı tayin etmiştir. İbrahim, Hasodabaşı ve İç Şahinciler Ağası (62) sıfatı

(59) Bak. Bostan Çelebi, *Süleyman-nâme*, TTKK Nüshası, varak 140a-146b.

(60) Bak. *Süleyman-nâme*, Revan 1286, varak 245a-281a.

(61) Bak. *Süleyman-nâme*, TTKK Nüshası, varak 150b-159b.

(62) İbrahim'in bu memuriyetinden sadece Bostan Çelebi bahsetmektedir. Bak. *Süleyman-nâme*, TTKK Nüshası, varak 54b vd.

ile Kanunî'nin Belgrad ve Rodos seferlerine katılmıştı. Kendisi, daima hükümdarın yanında bulunuyor, bir çok olaylar, Kanunî'nin ona olan itibarını göstermesine vesile oluyordu. Nasûh, eserinin Kanunî devri üzerinde duran bölümünde bir taraftan İbrahim'in hükümdara olan yakınlığı, diğer taraftan İbrahim'in bizzat hükümdar üzerindeki nüfuzu hakkında ilgi verici bilgiler vermektedir. Nasûh, Kanunî'nin Pîrî Paşa'nın memleket hizmetlerinde artık aczine kani olarak gereğince "oturak timar ile riayet idüb", onu "vezaretten giderdi"ğini ifade ettikten sonra, devamla şöyle demektedir:

"... Anun yerine pâdişâh-ı âlem-penahun harem-i saadetinde İbrahim nam ile müsemma bir bendesi vardı ki mevâzi'-i âfâtda ve evkât-ı muhafâtda ana itimâd-ı külli idüb terbiyeti bâbında avâtıf-ı hüsrevânîden bir dakika na-mer'i komazdı. Gayet sıdk u ıhlâsdan padişaha mahremiyeti ile ihtisas bulub her gece hançer-i pür-tab, katre-i sîmâb gibi elinde ve şem' gibi şâhın başı ucunda durub kevkeb gibi sabahadeğin gözün yummazdı, hizmet-i vezarete anı nasbeyledi ..." (63).

Diğer taraftan bu tayin vesilesile Celâl-zâde, umumi olarak İbrahim'in sarayda büyüdüğünü, saray terbiyesi aldığını, iyi huylu, cömert, azimli ve insaflı olduğunu söylemekte (64), onun hükümdar ile olan münasebetini Nasûh kadar açık bir şekilde ortaya koymamakta, sözleri resmî bir hüviyet taşımakta; mahsus tabiri ile söylemek gerekirse bu sözler "beylik" olmaktan ileri geçememektedir. Bostân ise, hiç teferruata girmiyerek Pîrî Paşa'nın yerine kısaca "... Harem-i Hass-ı pâdişâhî'de Odabaşı ve İç Şahinciler Ağası olan" İbrahim Paşa'nın sadrazam ve "beylerbeyi" olduğunu ifade etmekle (65) yetinmektedir. Bundan başka Nasûh'un eserinde İbrahim Ağa'nın padişah üzerindeki nüfuzunu gösteren diğer kaynaklarımızda bulunmayan şöyle bir olaydan da bahsedilmektedir:

Bilindiği üzere Makbûl İbrahim Paşa'nın 22 Ramazan 942/16 Mart 1536 yılında öldürülmesinden sonra sadrazamlığa getirilmiş olan Ayas Paşa, Rodos seferi sırasında Rumeli Beylerbeyi, "Hain" lâkabı ile daha sonra ün kazanmış olan Ahmed Paşa da ikinci vezir bulunuyordu. Bu sefer sırasında Ahmed Paşa, oldukça gayret göstermiş fakat aralarında görüş farkı olan Pîrî Paşa'nın da ifade ettiği üzere, top ile fethin imkânsızlığı anlaşılmıştı. Fakat başında olan "tuğ" sebebiyle gururlu olan Ahmed Paşa, bir gün divan toplantısında hükümdarın huzurunda savaşın niçin bu kadar uzadığı meselesi tartışılırken, kendisi gibi düşünmediği, dolayısiyle Pîrî Paşa'yı tuttuğu anlaşılan Ayas Paşa için "Rumeli Beylerbeyi Ayas Paşa, ahenk-i cenkde bi-

(63) Bak. *Süleyman-nâme*, Revan 1286, varak 88b, 89a.

(64) Bak. Celâl-zâde, *Tabakat el-Memalik ve Derecat el-Mesalik*, S. Tokdemir neşri, s. 55.

(65) Bak. Bostan Çelebi, *Süleyman-name*, TTKK Nüshası, Varak 54a vd.

zimle demsâz olmaz, anınçün savaş işi başavarmadı" demekten çekinmemiştir. Bu sözler üzerine Ayas Paşa'ya kızmış olan padişah, onu hapsettirmiştir. Ancak "nice gün" sonra padişahın yanından hiç eksik etmediği İbrahim, araya girmiş, Ayas Paşa'yı hem hapisten çıkartmış, hem de alınmış olan beylerbeyliğini kendisine tekrar verdirtmiştir (66).

Makbûl İbrahim Paşa'nın hayatının ilk devreleri hakkında bu bilgileri veren Nasûh, daha sonra onun hayatında meydana gelen değişiklikler ile ilgili olarak da önemli sayılabilecek bilgiler vermektedir. Nasûh'un söylediğine göre, "... Bilcümle umûr-ı azl ve nasb ..." İbrahim'e bırakılmıştı. İbrahim "... kiminden alırdı ve kimine verirdi ...". Ancak İbrahim, ziynet düşkünü ve şöhret esiri idi. Gururlandı, elbiselerini incilere garketti. Padişah'ın inayeti ile yükselip "makbûl-ı padişah" ve "mukarreb-i dergâh-ı zıllullah iken", padişah'ın ahvalindeki değişiklikten gafil idi. "... Bânûy-ı dehrin züyûr-ı tezvîrine mâyil olub ... fikr-i muhal ve kibr u dalâl ile nice sevday-ı bi-sûdî maksûd u murâd ve fikr-i beyhûde matlûb-ı fûâd idinüb efkâr-ı fâside aklını akîm ve hayâl-i kâsıre reyini sakîm idüb *memleket-gîrlik sevdası* ekl-ı muhal-endişi teshir etmişti". Fakat "... Sayyad-ı kaza ... ara nâzir ve cellâd-ı ecel, kafasında bir işarete muntazır olub durduğundan gafil idi. Hazret-i hilâfetpenâh-ı sa'adet dest-gâh ol nâkıs el-efkârın fikr-i muhâlin ve tedbir-i bi-meâlin malûm idünüb ... katleyledi ..." (67).

Görülüyorki Nasûh'a göre, İbrahim Paşa, gururlanmakla kalmamış, aynı zamanda bazı boş fikirlere ve gereksiz sevdalara kapılmıştır. Fâsid fikirler aklını işlemez hale getirmiş; kısa görüşler, düşüncesini sakîmleştirmiştir. Sonuç olarak da *memleket-gîrlik* yani memlekete sahip olma sevdasına kapılmıştır. Halbuki görebildiğimiz çağdaş diğer iki kaynakta yani Celâl-zâde ve Bostân Çelebi'de açık olarak bu husustan bahsedilmemektedir. Onlar, hususiyle Celâl-zâde, İbrahim Paşa'nın gururlandığı, şer'-i şerîfe riayet etmez, danışmaya önem vermez hale geldiğini anlatmakta; Bostân ise gururunun sonucu olarak "daire-i edebden huruc" ettiğini ifade etmektedir. İbrahim Paşa'nın Bostan'ın ifadesi ile "südde-i saadetde yazılan menaşir u ahkâmda kendi namın Serleşker Sultan ünvanı ile yadeylemeğe şürû" (68) ettiği hususunda her iki yazarımız birleşmektedirler. Peçevî ve Solak-zâde'nin bu konuda verdikleri bilgiler, umumiyetle Celâl-zade'den nakledilmiş olmasına rağmen, Solak-zâde, İbrahim Paşa'nın bu "*kasd-ı saltanata cür'et*" veya "*mülke kasd*" etme meselesinin tartışmasını yapmakta ve bunun, halk arasında dolaşan "ham" bir "kelâm" olduğunu ifade ile bu mânâsız tedbirin doğru olmadığı "ukalâ katında müsellemdir"

(66) Bak. Matrakçı Nasûh, *Süleyman-nâme*, Revan 1286, varak 71b, 72a.

(67) Bak. *Süleyman-nâme*, aynı nüsha, varak 289a, b.

(68) Bak. Bostan Çelebi, *Süleyman-nâme*, TTKK Nüshası,varak 161a, b.

demektedir (69). Bizim bu konuda şimdilik söyliyeceğimiz, Nasûh'un sözlerinin, ne derecede halkın "ham" bir "kelâm"ının ifadesi olduğunun araştırılmaya muhtaç bir mesele olduğudur.

III- Nasûh'un 1533-35 İran Seferi İle İlgili Olarak Diğer Kaynaklarımızda Bulunmayan Bazı Kayıtları

Nasûh'un eserinin üzerinde durduğumuz bölümünde ele alınmış olan konular, ifade edildiği üzere, bu devrin diğer kaynakları tarafından da kısmen veya tamamen anlatılmışlardır. Ancak belli olaylara karşı duyulan alâka ve verilen önem bakımından bu kaynaklar arasında bazı farklar da bulunmaktadır. Nasûh'un eserinden naklen aşağıda vereceğimiz bilgiler, 1533-35 İran seferi hakkında oldukça geniş açıklamalarda bulunan devrin iki önemli kaynağı durumunda olan Celâl-zâde ve Bostan Çelebi'nin eserlerinde bulunmamaktadır.

Bu sefer sırasında Kanunî, Hemedan istikametine hareketle Ebher kasabası ile Akköyü geçmiş, Dergüzin sahrasında konaklamıştı. Nasûh'un verdiği bilgilere göre, işte o sırada İran şahının ileri gelenleri toplanmışlar, her zilletin kendi gurur ve gafletlerinden geldiğini ifade ile "... tac u havaya tapduk ve hakkı koyub tarîk-i tuğyana sapduk, sipah ve raiyyetten istimdad itmek fayda yok ki devlet bizden yüz döndürdü ... mukabele itmek bize fâsid-i hayal ve fikr-i muhaldir ..." diyerek, "efdal" olanın, itaat olduğunu, bununla beraber son karar ve emrin kendisine ait bulunduğunu şahın yüzüne karşı söylemişlerdir. Şah, bu sözlerden endişelenmekle beraber şahlık ve padişahlık gayreti ile karşısında bulunan Turan ve İran dilâverlerine hitap ederek onlara, hükümdarlıkların bazan "terakki" bazan da "tenezzül" halinde olduğunu, bunun her saat değiştiğini ifade ile "... Sahib-kıranlık düşüb durmağla ve cihan-banlık, verüb almağla olur ..." demiş, sözlerine devamla Allah'ın ibret verici işlerine dikkati çekmiş, O'nun zafere ulaştıracağı kullarını ilkin bu şekilde bir mihnet imtihanına tabi tuttuğunu belirtmiş, daha sonra kendi üzerlerine gelen Sultan'ın cedlerinin 787/1385 yılından beri Allah yolunda mücahid olduklarını, zamanlarında ulu bir gaza ile geçmemiş bir yıl bulunmadığını, bu Sultan'ın da "ihya-i sünnet-i Resulullah" için çalıştığını anlatmıştır. Bundan sonra Şah, İmam Süheyl-i Ali tarafına çekilmeyi tavsiye ile bütün bu olayların sebebi olan Ulama'nın hakkından geleceğini söylemiş ve "şimdiki halde bir kaç gün esüb savursunlar ve ibadullaha dest-i dirâz idüb çeküb çevirsünler" diyerek adı geçen istikametde Nasûh'un ifadesi ile "kaçıb" gitmiştir (70).

Diğer taraftan Nasûh, Kanunî'nin Cumada el-Ahir gurresi/Aralık 1534'de Bağdad'a girdikten sonra "Basra canibinden" Reşid b. Megamiz'in aman dilemek üzere elçi olarak gönderdiği oğlu Megamiz b. Reşid'i ve

(69) Bak. Solak-zâde, *Tarih*, İstanbul 1297, s. 490 vdd.

(70) Bak. *Süleyman-nâme*, Revan 1286, varak 220b-223b.

Horasan Beylerbeyi Kadi-Han'ı kabul ederek elçiye "in'am ve ihsan ile icazet" verildiğini, Kadi-Han'a da "şanına lâyık sancak ile riayet" olunduğunu yazmaktadır ki, bu bilgiler de, görebildiğimiz diğer çağdaş kaynaklarımızda bulunmamaktadır.

IV- Nasûh'a Göre Mohaç Seferinin Sebepleri

Nasûh'un Mohaç seferinin sebepleri hakkındaki sözleri de diğer çağdaş kaynaklarımızda bulunmamaktadır. Mohaç seferinin sebebi olarak Celâl-zâde'nin Macaristan'a sefer açılması fikrinin padişahın zihnini kurcaladığından; Bostan Çelebi'nin din düşmanları ile savaşın işlerin en hayırlısı olduğuna dair bir ayet naklederek Süleyman'ın Macaristan'a karşı gaza ve o güne kadar müslüman ayağı basmamış olan Budin'i fethetmek kararını vermiş olduğundan bahsetmesine karşılık Nasûh, bu meselenin açıklanmasına V. Karl'a esir düşmüş olan "Efrence vilâyetinün kıralı"nın, "izhâr-ı ubûdiyyet ile" gönderdiği elçisi hakkında bilgi vermekle başlamaktadır. Nasûh'un bu konuda verdiği bilgiler, hulâsa olarak şöyledir:

"Efrence vilâyeti kıralı", "İspanya vilâyetinün" kıralına esir düşmüştür. Bu meselenin iç yüzü şöyledir: Her iki kıral, birbirlerinin memleketlerini alıp kendi memleketlerine eklemeğe gayret etmektedirler. Her biri "*krona*" dedikleri muteber tacı "urunub", "çasarlığa" talip olmakta, bu sebeple de aralarında yıllardan beri savaşlar ceryan etmektedir. Nihayet Ungurus kıralı, İspanya kıralına yardım etmiş, böylece o da, "Françe" kıralını yenerek kendisini esir etmiş, kale ve köylerinin çoğunu almıştır. Bu durumda "Françe" kıralı makûl olan işin, Sultan Süleyman'ın dergâhına iltica olduğunu ifade etmekte, "... inayet olursa ol hasm-ı gaddar ... dan ... intikam'a iktidar buluruz ... deyü ... elçi gönderüb, ol mu'in olan Ungurus kıralının ... def'ine ... himmet olursa, İspanya kıralı ile mukabele etmeğe kadir oluruz. Şöyle ki bu hususta fi'l-cümle muavenet olunursa şevkle tavk-ı itaate boyun verüb serefkendelerinden oluruz ..." diye yalvarmaktadır. Bu durum karşısında adı geçen kırala merhamet edilerek isteği kabul edilmiş, bu hususta gerekli olanın yapılması "farz" ve "lâzım" addedilmiştir (71).

İşaret ettiğimiz üzere Nasûh'un bu gerçekten ilgi verici ve doğru sözleri diğer çağdaş kaynaklarımızda bulunmamaktadır. Buna benziyen bilgilere daha sonraki zamanlara ait kaynaklarımızdan Solak-zâde'de rastlanmaktadır. Yalnız Solak-zade, şayet Nasûh'un eserini görmüşse, onu aynen tekrar dahi edememiş, kıralları birbirine karıştırmıştır. Verdiği bilgiler Nasûh'un verdiklerine benzemekle beraber, Solak-zâde'ye göre, "çasarlık" sevdasına düşen Fransa kıralı, "krona" denen tacı Ungurus kıralının elinden almak istemiş, aralarında savaşlar olmuş, nihayet İspanya kıra-

(71) Bak. *Süleyman-nâme*, Revan 1286, varak 93a-99b.

lının yardımı ile Fransa yenilmiştir (72). Solak-zade'nin bu karıştırmalarına rağmen kendisinin, Nasûh'dan faydalanmış olması ihtimali yok değildir. Zira daha önce işaret ettiğimiz üzere, Nasûh'un Makbûl İbrahim Paşa'nın "*memleket-gîrlik sevdası*"na düşmüş olduğu yolunda verdiği bilgileri, "*kasd-ı saltanata cüret*" veya "*mülke kasd*" şeklinde kaydetmek suretiyle bunların halk arasında dolaşan "ham kelâm" olduğunu, bu meselenin doğru olmadığına "ukalâ"nın kanaat getirmiş bulunduğunu yalnız Solak-zâde söylemektedir. Bütün bu hususlar, Solak-zâde'nin kaynakları arasında Nasûh'un eserinin de bulunduğu hususunun düşünülebileceğini telkin etmektedir.

V- Nasûh'un Şehzade Mustafa İle İlgili Bazı Kayıtları

Nasûh'un ilgi verici olan bir kaydı da, Kanunî'nin 960/1553 yılında öldürtmüş olduğu oğlu Şehzade Mustafa hakkındadır. Bilindiği üzere Kanunî'nin daha şehzadeliğinde 1516 yılında Gülbahar Hatûn'dan doğan oğlu Mustafa, Hürrem'den doğmuş olan üvey kardeşleri Mehmed ve Selim ile birlikte 936/1530 tarihinde sünnet ettirilmiş, 940/1533'de de merkeze en yakın olan Saruhan Sancak Beyliğine tayin edilmişti. Bu tayin, Mustafa'ya veliahd gözü ile bakılmakta olduğunun bir işareti sayılabilirdi. Nitekim bu yıl açılmış olan İran seferi için Kanunî yola çıkmadan Bostan'ın ifadesi ile "diyar-ı Anadolu'nun hıfz u hıraseti", "... nur-ı hadaka-i saltanat ve nevr-i hadika-i hilâfet Şehzade Sultan Mustafa talebekauhu'nun uhde-i şehametine emr ..." olunmuştu (73). Bu olayı Nasûh ise şöyle anlatmaktadır: "... nizâm-ı intizâm-ı âlem ve ıslâh-ı ahvâl-ı kâffe-i ümem mesalihiçün Şehzâde-i cuvan-baht ve sezavâr-ı tac u taht nihal-i âmâl-i letâfet ve şehriyâr-ı şemere-i şecere-i hilâfet-i kâmkar, menşur-ı sahife-i saltanat ve ünvan-nâme-i dibâce-i mekrûmet, vasıta-i 'akd-i padişâhî, netice-i 'akd-i şehinşahî bâni-i bina-i sâfâ, hazret-i Şehzâde-i Sultan Mustafa tale bekauhu ve nale munahu hazretleri ki akl u kıyâseti miftâh-ı ebvâb-ı memleket ve fehm u ferâseti misbâh-ı sabâh-ı devletdür, sayebân-ı hilâfetde asûde-hal olan müslimîn-i ahbâr ve müminîn-i bahtiyâr, fukara-i bi-iktidar ve reaya-i haraç-güzâr zıll-i zalil-i adaletinde istirahat ve huzur ve saadet payesinde refahiyyet ve surûrda olmaların murad idünüb memalik-i mahmiyenin bast-ı kabzı ve akd u halli bilkülliye rey-i savab ârâsına ve hurz-ı sa'adet ihtivasına tevfiz olundu ve tahsil-i mal u menal ... Defterdar Mahmud Çelebi'ye ısmarlanub İstanbulda konulduktan padişah ... 27 Zilkade 940/9 Haziran 1934 mahruse-i İstanbul'dan ... diyar-ı şark ve arazi-i Tebriz ... ve ekâlim-i Gürc ve Şirvan belki cümle-i memalik-i İran ve Turan ve sair vilâyet-i Bağdad ve Semerkand ve Horasan canibine ... müteveccih olundu ..." (74).

(72) Bak. Solak-zâde, *Tarih*, s. 451 vd.
(73) Bak. Bostan Çelebi, *Süleyman-nâme*, TTKK Nüshası, varak 139a.
(74) Bak. *Süleyman-nâme*, Revan 1286, varak 209a; *Mecmu'-ı Menazil*, varak 3b, 4a.

Şehzade Mustafa hem en büyük şehzade olması ve hem de türlü üstün vasıfları dolayısiyle saltanat için en kuvvetli aday olarak kabul edildiği bir sırada, 949/1542 yılında 8 yıldanberi bulunduğu Saruhan valiliğinden alınarak Amasya'ya gönderilmiş bulunuyordu. Yerine Kanunî'nin Hürrem'den doğmuş olan oğlu Şehzade Mehmed tayin edilerek Manisa'ya gönderilmişti. İşte bu değişiklikler, sarayda Mustafa aleyhine olarak çoktan başladığı anlaşılan tertibin bir başarısı sayılabilirdi. Kanunî'nin de şahsen Mehmed'i çok sevmesi yüzünden bu sırada artık Şehzade Mehmed'e veliahd gözü ile bakıldığı anlaşılmaktadır. Ancak tayininden kısa bir müddet sonra 950/1543'de Şehzade Mehmed ölünce, Mustafa, Amasya'da yerinde bırakılmış, Manisa'ya ise Kanunî'nin Hürrem'den olma diğer oğlu Selim gönderilmiştir (75). Bu şekilde Şehzade Selim'in merkeze en yakın olan Manisa valiliğine tayini, sarayda Mustafa aleyhine olarak faaliyette bulunan gurubun yeni bir başarısı olarak kabul edilebilir. Böylece anlaşılmaktadır ki başlangıç'ta tahtın varisi sayılan Mustafa, 949/1542 yılında Amasya valiliğine gönderilmek suretiyle yerini Şehzade Mehmed'e bırakmış, Mehmed'in ani olarak ölümü, onun bu kaderini değiştirmemiş, Mehmed'in yerine Manisa'ya Hürrem'in diğer oğlu Selim gönderilmek suretiyle, daha o zamandan itibaren zımnen de olsa Selim'in veliahdlığı ilân edilmişti. Zira Vusûlî'nin kaydına göre, 949/1542 yılında Şehzade Mehmed Manisa valiliğine tayin edildiği zaman Evahir-i Recep 949/ Kasım başları 1542'de Selim de Konya valiliğine gönderilmiş bulunuyordu. Fakat Mehmed ölünce yerine Amasya'da bulunan Mustafa değil, Konyada vali olan Selim tayin edilmiştir. Manisa'ya gitmek üzere hemen yola çıkan Selim, bu sırada Manisa'da hastalık olduğu için, bir müddet Uşak'da kalmaya karar vermiş, kızı İsmihan Sultan da, Uşak'da doğmuştur. O sırada Bursa'ya gelmiş olan annesi Hurrem Sultan, o zaman Çaşnigir başı olan Kaptan Sinan Paşa'yı Selim'i Bursa'ya davet için Uşak'a göndermiştir. Selim, bu davete icabetle Bursa'ya gitmiştir. Kaplıca mevkiinde Hürrem ile Selim buluşarak Vüsûlî'nin ifadesi ile "ay'ı güne kavuştur"muşlar, "sâfâ ve sohbete ağaz" etmişlerdir. (76). Öyle görünüyor ki işte bu sıralarda Şehzade Bayezid de vali olarak

---

Defterdar Mahmud Çelebi için *Mecmu'-ı Menazil*'de onun yaşamakta olduğunu gösteren temennilerle bahsedilmesi, Revan nüshasının, *Mecmu'-ı Menazil*'in yazılmış bulunduğu 944/1537 yılından sonra kaleme alınmış olabileceğini göstermektedir.

(75) Bak. H.G.Yurdaydın, *Bostan'ın Süleyman-nâmesi*, Belleten, XIX (1955), sayı 74, s. 143, not 26. Bizim bu not'da Celâl-zade'den naklen vermiş olduğumuz kısa bilgiden faydalanmış olan kıymetli arkadaşımız Doç. Dr. Şerafettin Turan bu konu ile ilgili notunda sadece Celâl-zâde'nin ünlü eserini zikretmekle yetinmiştir. Bak. ve karşıla: *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961, s. 30, not 5.

(76) Bak. Vusûlî, *Tevârih-i Sultan Selim Han*, (*Selim-nâme*), Viyana, Nat. Bibl., H.O.60, varak 13a-15a. Vusûlî'nin eserinin diğer bir nüshası da İstanbul'da Millet (Emirî Tarih 321) Kütüphanesinde bulunmaktadır. Şehzade Mehmed'in ölümü üzerine yerine Selim'in gön-

Konya'ya tayin edilmiştir. Bayezid'in Konyadan Kütahya'ya nakli çok daha sonradır.

Böylece Şehzade Mustafa'nın, daha Şehzade Mehmed'in Manisa'ya tayin edilmesinden ve nihayet onun ölümünden itibaren Amasya'da terkedilmiş bir durumda bırakıldığı anlaşılmaktadır. Ancak kendisinin, bir çok üstün vasıfları dolayısiyle ordu ve halk tarafından sevildiği, hatta saltanatının istendiği de bir gerçektir. Bu gün Mustafa'nın 956/1549 yılından çok sonra Erzurum'a tayin edildiği anlaşılan Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'ya hitaben yazılmış ülema, meşâyih ve ordu mensupları kendisinin hükümdarlığını isterlerken, Mustafa'nın da babasından sonra onun yerine geçebilmek için harekete geçtiğini gösteren tarihsiz bir mektupdan bahsedilmesine rağmen (77), Nasûh'un 954–56/1547–49 İran seferi sırasında Şehzade Mustafa ile babasının 955/1548'de Sıvas'da buluşmaları ile ilgili bir kaydı, bu meselenin daha bilinmiyen bir çok tarafları olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer kaynaklarımızda, hususiyle Celâl-zâde'de Kanuni'nin bu sefer için harekete geçmesinden sonra yolda ilkin Manisa valisi oğlu Şehzade Selim tarafından karşılandığı, Selim'in Seyitgazi'ye kadar babası ile beraber gittiği, daha sonra geniş selâhiyetlerle Edirne'yi merkez edinmesi emrini alarak babasının yanından ayrıldığı anlatılmaktadır. Bu açıklamalar, Selim'e artık veliahd gözü ile bakıldığı hususunda şüphe bırakmamaktadır. Yoluna devam eden hükümdar, Karaman'da da Şehzade Bayezid ile buluşmuştur. Kayseri'ye kadar babası ile birlikte gelen Bayezid'e daha sonra izin verilmiştir. Celâl-zade'nin ifade ettiğine göre, ordu Sıvas'a gelince de Kanuni'yi Amasya valisi Şehzade Mustafa karşılamış, babasının elini öpen Şehzade, onun yüksek iltifatlarına nail olmuştur (78). Celâl-zâde'nin kısaca temas ettiği bu buluşma, Nasûh tarafından biraz daha teferruatlı anlatılmakta, Nasûh'un yazdıkları baba-oğul arasında geçtiği söylenilen olaylara, daha doğru bir ifade ile Şehzade hakkında yapılan dedikodulara ışık tutacak bir mahiyet taşımaktadır. Ancak bu bilgilerin verildiği satırların çoğu, maalesef Nasûh'un eserinin Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi nüshasında karalanmış bir durumdadır. Zaten Nasûh'un bir müsveddesi kabul ettiğimiz bu nüshadaki bu karalamaları, Mustafa'nın öldürülmesinden sonra, bizzat Nasûh'un yapmış olması ihtimali kuvvetlidir. Şimdi bu karalanmış satırlardan okunabilenleri aynen veriyoruz: –

derilmesini, biz, daha o zamandan itibaren zımnen de olsa Selim'in veliahd kabul edilmek istendiğini gösteren bir işaret sayıyoruz. Çağdaş bir yazar olan Vusûlî'nin sözleri, o sırada Selim'in annesi ile arasının da çok iyi olduğunu görterdiği için bizim bu görüşümüzü desteklemektedir. Bu bakımdan Ord. Prof. Uzunçarşılı, Prof. T. Gökbilgin ve Doç. Dr. Ş. Turan'ın bu konudaki görüşlerinin ünlü Tarihci Âlî'nin dışında kalan diğer çağdaş kaynaklara göre gözden geçirilmesi gerektiği kanaatındayız. Yanlış olduğunu sandığımız bu görüşler için bak. Doç. Dr. Ş. Turan, *aynı eser*, s. 20, not 5.

(77) Bak. Doç. Dr. Ş. Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, s. 23 vdd.

(78) Bak. Celâl-zâde, *Tabakat el-Memalik ve Derecat el-Mesalik*, S.Tokdemir neşri, s. 188 vd.

"... Badehu Şehzâde-i sa'adet iktidar pâdişâh-ı kâmiyab nisâb'ın otağ-ı hümayûnuna karib ârâm itmesi emr olunub vech-i me'mur üzere hıyâm-ı gerdûn kıyamı mahall-i ma'hûde gelüb kıyam gösterdikde kendüleri ... atası hüdavendigârın şeref-i huzûru ile müstes'ad olub dest-i bûs-i şerîfleri ile müşerref oldukda fermân-ı kaza ceryanına hüsn-i telâkki gösterüb sadakat ve ihlâsının sübûtu beyyine-i ihtiyacdan beri' olub durdu. Pâdişâh-ı âfitâb kaderin, oğlu Şehzade-i mâh-tab bedr'in edebinden riyâz-ı hâtır-ı cennet measirine taravet hasıl olub hulûs-ı niyyet ve safây-ı taviyyet ile hırz u meani el götürüb vallahu ... dualar ... dı. Ve Şehzade-i gerdûn vekar afitab ... medar, atası hüdavendigâr azze nasruhu hazretlerinün huzûrunda şukûfe-i murâdâtı, sûr'a elem-i teşrih birle meftûh olub nakd-ı sürûrunu kef-i sa'adetinde makbuz göricek inşirâh-ı hâtır ile çıkub yine semend-bad-ı pâyına suvar olub makamına avdet eyledi ..." (79).

Bu sözlerden açık bir şekilde anlaşılan, Şehzâde Mustafa hakkında bir takım dedikoduların daha bu sıralarda çıkmış olduğu, Kanunî'nin bu konuda oğlu ile konuştuğu ve nihayet her iki tarafın adetâ bir dertleşme havası içinde geçtiği intibaını veren bu konuşmadan memnûn ve mütmain ayrılmış bulunduklarıdır. Daha sonra olayların başka bir istikamette gelişmiş bulunması yüzünden, Şehzâde Mustafa lehine olan bu satırların ve okunamıyan diğerlerinin, muhtemelen bizzat yazar tarafından karalanmasına lüzûm görülmüş olsa gerektir.

VI- Nasûh'un Bostân Çelebi İle İlgili Bir Kaydı

Nasûh'un eserinin burada işaret edilmesi gereken önemli bir kaydı da, Kanunî devri kazaskerlerinden olup, aynı zamanda Kanunî'nin cülûsundan 949/1542 yılına kadar gelen *Tarih-i Sultan Süleyman (Süleyman-nâme)* adı ile önemli bir tarihî eser yazmış olan Bostân Çelebi (904/1498-977/1570) ile ilgilidir. Bilindiği üzere Bostân Çelebi, müderrislik, bir ara kadılık yapmış, daha sonra yaptığı bir müddet müderrislikten sonra da 952/1545 yılında Karasi'li Hasan Efendi yerine İstanbul kadılığına, 954/1547'de zarûri olarak emekliye sevkedilen malûl Emir Efendi yerine Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiş, bu tayinden on gün sonra da Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. Bostân Çelebi, bu görevde 958/1551 yılına kadar bulunmuş, bu yıl, azledilip emekliye sevkedilmek suretiyle yerine Abdurrahman Efendi tayin edilmiştir. Bilindiğine göre bu şekilde Bostân'ın görevinden uzaklaştırılmasına sebep, vezir Haydar Paşa ile sadrazam Rüstem Paşa'dır. Bostân, bu kuvvetli muhaliflerinin iddialarına aykırı hareket ettiği için, ayrıca teftişine de lüzûm görülmüştür. Teftiş sonunda hakkında yapılan dedikoduların tamamiyle iftiradan ibaret olduğu anlaşılmasına rağmen, Bostân, görevini tekrar alabilmek için sadrazam Rüstem Paşa'-

(79) Bak. Matrakçı Nasûh, *Süleyman-nâme*, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi Nüshası, Nu. 379, varak 87a-88a.

nın azledilerek yerine Ahmed Paşa'nın tayin edildiği 960/1553 yılına kadar beklemek mecburiyetinde kalmıştır. Yeni sadrazam Ahmed Paşa, onun vazifelerini "itmam" ve iki yıllık parasını teslim etmiştir ([80]). Nasûh, işte Bostân Çelebi'nin 958/1551 yılındaki bu azli olayını, eserinde müstakil bir başlık altında ele almış, çağdaş bir yazar olarak aynı zamanda meslekdaşı olan Bostân ve onunla birlikte azledilen Anadolu kazaskeri Sinan Çelebi ve İstanbul kadısı hakkında bilgi vermiştir. Nasûh'un bu olay hakkındaki başlığı aynen şöyledir:

"Haber–i 'azl şuden Kadi'askeran ba–Kadî–i mahruse–i İstanbul ve teftiş şudend fi sitte 'aşer şehr–i Şevval el–mükerrem sene semân ve hamsîn ve tıs'ami'e"

Bu başlık altında Nasûh'un verdiği bilgilere göre, Rumeli kazaskeri Bostan Çelebi, Anadolu kazaskeri Sinan Çelebi ve İstanbul kadısını, gözleri garaz hastalığına tutulmuş olan bazı kimseler, "hakk–ı sarîhe mâni ve garaz–ı nispete tâbi olub hakkı, müstehakkine icra itmezler" diye bir çok defalar padişaha şikâyet etmişler, ayrıca bu hususta ona "kâğıdlar" sunmuşlardır. Bunun üzerine padişah, adaletle hüküm verilebilmesi için adı geçenleri azletmiş, "hak" ve "batıl"ı keskin bir kılıç gibi "kat' ider kadılardan tayin olunub teftiş olunsunlar" diye emretmiştir. Bu emir üzerine tayin olunan kadılar, camilerde "nice defa" toplanıp teftişlerine başlamışlar, sanık durumunda olanlar ise "emr–i şer'e ittiba idüb" Yunus balığı gibi dilsizleşerek ağızlarına sükût mührünü vurmuşlardır. Müfettişler teftiş hususunda tam bir gayret göstermişler, bir çok defalar toplanmışlardır. Kazaskerler ve İstanbul kadısı, nihayet, iddia sahiplerinden herkes huzurunda "şehadet talep" eylemişlerdir. Ancak Nasûh'un ifadesi ile söylemek gerekirse "bir kimesne gelüb şehadet eyleme"miş, "hayr ve şerden dahi bir nükte dermeyan idüb söyleme"miştir. Bu durum karşısında müfettişler, kazaskerler tarafına dönerek şöyle demişlerdir: Bunların hali, sizlerin "istikamet" üzere olduğunuzu göstermektedir. Ancak onların hepsi de "batınen" şehadet etmek

(80) Bu Bostân Çelebi'den Sayın Prof. T. Gökbilgin, Atâî'nin *Zeyl-i Şakayik*'inden naklen "Bostanzâde Mustafa b. Âli" şeklinde bahsetmektedir. Bak. *Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar*, İÜEF Tarih Dergisi, VIII (Eylül 1955), sayı II-12, s. 19, not 14. Bir defa adı geçen zât, Bostan-zâde'lerin ilkidir ve lâkabı Bostan-zâde değil sadece Bostan'dır. Sonra bu Bostân Çelebi'nin künyesi "Mustafa b. Ali" değil, "Musfafa b. Mehmed"dir. Bu husus, Bostân'ının İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde bulunan mezar taşından anlaşılmaktadır. Zaten Bostân'ın adı, *Zeyl-i Şakayık*'ın sadece başlığında "Mustafa b. Ali" olarak kaydedilmiş bulunmakta, metin içinde "Mustafa b. Mehmed eş-şehîr bi-Bostân" şeklinde geçmektedir. Bak. Atâî, *Zeyl-i Şakayık*, s. 129 vd. Diğer taraftan Sayın Fehmi Edhem Karatay, B.M.Tahir'e dayanarak bu Bostân'ın 968/1560-61 yıllarında öldüğünü söylemektedir. Bak. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I, İstanbul 1961, s. 211. Bahis konusu mezar taşı, bu tarihin de doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Mezar taşındaki kayda göre, Bostân, 25 Ramazan 977/3 Mart 1570 tarihinde ölmüştür. Bu konuda ve Bostân'ın eserinin diğer nüshaları hakkında bak. H. G. Yurdaydın, *Bostan'ın Süleymannâmesi (Ferdî'ye Atfedilen Eser)*, Belleten, XIX (1955), sayı 74, ss. 189, 190, not 136 ve 139.

hususunda müttefiktirler. Şimdi sizin yapacağınız en uygun iş, iddia edilen hususları ikrar ve itiraf ile tövbe edip hakka rücû ederek "nefsinizi" ahiret cezasından kurtarmaktır. Bunun üzerine kazaskerler, şu cevabı vermişlerdir: Şeri'at mihrabının kadıları olanlar, zan yayı ile tasdik hedefinin ifa okunu çekmezler ve "*zannın bazısı günahdır*" (bak. *Kur'an*, XLIX, 12) mezmunundan gafil olarak açık bir hüccet ve isabetli bir delîl bulunmaksızın müessir bir hüküm vermezler. Sizlerin dediğiniz üzere doğru delîl bulunabilse ve bununla, doğruyu yalandan; isabetli olanı, yanlıştan; gerçek olanı, batıldan ayırdetmek düşünülebilseydi insanlar, gerçeği ortaya koymak için, şahide ve delîle muhtaç olmazlardı. Bu sözlerimize cevap vermeleri ve iddialarına göre delîl getirmeleri lâzımdır. Zira delîlsiz "kelâm", mânâsızdır ve mücerred iddiaların çoğu, yalandır. Kazaskerlerin bu sözlerine karşılık, Nasûh'un da dediği gibi, şikâyet edenlerden hiç bir kimse, bir delîl ortaya koyamamış, bu konuda tek bir söz söyliyememiştir. Böylece teftişten bir sonuç elde edilememiş ve nihayet kazaskerler ile İstanbul kadısının temiz olduklarına hükmolunmuştur (81).

Görülüyor ki Nasûh, bu azil ve teftiş meselesinde Rüstem ve Haydar Paşa'ların rolü olup olmadığı meselesine dokunmamış, ancak bu konuda ilgi verici bilgiler vermiştir. Olayın açıklanış tarzından, Nasûh'un, başından itibaren kazaskerleri tuttuğu anlaşılmaktadır. Zaten Nasûh'un, çağdaşı tarihçilerle karşılaştırıldığı zaman umûmiyetle serbest düşünceli olduğu, geniş bir kültüre sahip bulunduğu derhal dikkati çekmektedir. Bazı tarihçilerin resmî görüşler dışına çıkmama arzu ve gayretine Nasûh da pek rastlanmamaktadır. Bundan başka diğer tarihçilerin süslü ve dolambaçlı sözlerle teveccüh kazanmak için bazı muayyen görüşleri ifade eğilimine veya gene bu maksatla bazı meselelere hiç dokunmama arzusuna karşılık Nasûh'un eserinde belli bir ölçüde de olsa bir silâhşorun açıklık ve netliği, hatta bir bakıma korkusuzluk ve kendine güveni hissedilmektedir.

VII- Nasûh'un 957/1550 Yılında Katledilmiş Olan Şeyh Karamanî'nin Katli İle İlgili Kayıtları

Nasûh'un üzerinde durulması gereken önemli bir kaydı da Şeyh Karamanî'nin katli hakkındadır. Diğer kaynaklarımızda gerek Şeyh Karamanî ve gerekse öldürülmesi hakkında her hangi bir bilgiye rastlamamış olmamız yüzünden Nasûh'un bu konudaki sözlerini buraya aynen almayı uygun bulduk. Bu konuda verilen bilgilerin, şüphesiz Türk Tasavvuf tarihi bakımından da büyük önemi bulunmaktadır. Bu vesile ile Nasûh'un oldukça geniş bir Tasavvuf kültürüne sahip olduğu da ortaya çıkmaktadır. Şimdi Nasûh'un Şeyh Karamanî'nin katli ile ilgili olarak söylediklerini aynen veriyoruz:

(81) Bak. Matrâkçı Nasûh, *Süleyman-nâme*, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, 379, varak 182a - 183a.

"Haber–i ahvâl–i Şeyh Karamanî ve katl şuden zındık–ı bi–emanî fi salisi Şaban sene seb'a ve hamsîn ve tıs'ami'e:

Şeyh İbrahim mürîdlerinden Şeyh Karamanî dimekle meşhur zındık–ı bi–tahkik, şeyhlik makamını ve anın şartların ve sıfatların Hak buyurduğu üzere bilmeyüb *Fe–veceda 'abden min 'ibadina ateynahu rahmeten 'indina ve 'allemnahu min ledunna 'ilmen* (bak. *Kur'an*, XVIII, 65). Ve Resulullah hazret–i sallallahu 'aleyhi ve sellem buyurmuştur ki "*La tezalu tâifetun min ümmeti kaimine ale'l–hak lâ yazurruhum men hazelehum*" Hızır Peygambere şeyhlik mertebesini ve müktedalık menziletini Hak Suphanehu ve ta'alâ isbat idüb Musa Peygamberi ana mürîd ve 'ilm–i Ledünni ana öğretmeğe verdi. Hızır 'aleyhi's–selâm beş mertebe ispat eyledi: Evvel 'abdiyet ki *min ibadina* dedi. İkinci hakayıkı kabul itmeğe istihkakını bi–vasıta Hak vermesinden ki *ateynahu* dedi. Üçüncü rahmet–i hâs bulmaklık hususiyetini 'indiyet makamındaki *min 'indina* dedi. Dördüncü 'ulûm öğrenmeklik şerefini ki *'allemnahu* dedi. Beşinci ilm–i Ledünni bilmeklik devletini vasıtasız ki *min Ledünna 'ilmen* dedi.

İmdi bu zikr olan beş rüknde ki Şeyhliğe ehil olmağın bünyadı bunun üzerinedir. Pes Şeyh olan kimesne gerekdür ki bu hassiyetler birle mevsûf ola; dahi vekayi–i gaybden rüyâda görünenleri fark idüb beyan ide ki *El–Rüya el–saliha cüz min sitte ve erba'în cüz'en min el–nübüvve*. Çün sâlik, mücahedeye ve riyazet–i nefse ve tasfiye–i kalbe şüru' itse, anın milk–i melekût üzere sülûk ve 'ubûru zahir olur ve hem makamda ol hal münasip vakıalar keşf olmağa başlar. Vakt olur ki rüyâ–i salih suretinde olur ve gâh olur ki gaybî vakı'alar olur amma fark, bu ikisinin arasında, bu taife içinde iki vech iledir. Birisi suret yüzünden, birî mânâ yolundan. Amma suret yüzünden vâki ol olur ki hayal–i hicabından taşra çıkmak ola ve sırf gaybî ola. Şöyle ki ruh, makam–ı tecrîd'de yani beşeriyet sıfatlarından mücerred olduğu vakt, anı idrak ider. Pes ol nesne, ruhanî mutlak olur. Ve gâh olur ki ruhun nazarı müeyyed olur, nur–ı ilâhi ile ol vakt sırf vakı'a–i rabbanî olur ki *el–mümin yanzur bi–nurillahi* ve rüya ol olur ki havas, bi–küllî işden kalmış ola ve hayal, ol vakt işe şüru' itmiş ola. Pes havas, mağlûb olduğu halde, bir nesne hayalin nazarına gelür. Ol dahi iki türlü olur. Biri oldur ki *ezgasu ahlâm*'da ol şol düşdür. İlka'–i nefs vasıtası ile hayal idrak ider. Şeytanî vesveseleri ve nefsanî dağdağaları ki asl–ı hamîr–i mayesi, nefs–i şeytan olmuştur. Ve hayal anı bir münasip nakş ile nakışlayub nefsinin nazarına getürür; anın tabiri olmaz ve kimseye dimek dahi yaramaz.

Şeyh–i zındık dahi bu asl vesavis–i şeytanîyeye ve hevacis–i nefsanîyeye düşüb dinden çıkduğun ve ilhada düşüb müslümanlara ne olursa söyledüğin 'ulema–i 'izâma ve fuzela–i kirâma malûm olub bi–hasebi el–şer'î–i nebevî katl olması farz–ı lâzım el–eda hükmîn bulmağın Sultan Bayezid

cum'asında teftiş olunub sene dokuz yüz elli yedi Şabanının üçünde katlolunub ata sürüttüler" (82).

Nasûh'un *Mecma' el-Tevârih* adlı eserinin Kanunî devri üzerinde duran son bölümü durumundaki *Süleyman – nâme*'ye ait olan Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi yazmasından aynen aldığımız bu bilgiler, ifade ettiğimiz üzere görebildiğimiz diğer kaynaklarda bulunmamaktadır. Burada şeytanî vesveselere ve nefsanî kuruntulara düşerek dinden çıkan ve sapıtarak "müslümanlara ne olursa" söyliyen ve bunun sonucu olarak da öldürülen Şeyh Karamanî hakkında da maalesef biz, başka bir bilgiye sahip değiliz. Nasûh'un onun mürşidi olduğunu söylediği Şeyh İbrahim'in, Halvetiyye tarikatının Gülşenî kolunun kurucusu Diyarbakırlı İbrahim Gülşenî olması ihtimali vardır. Diyarbakır'dan tahsil için Tebriz'e, daha sonra da Mısır'a giden İbrahim Gülşenî, Kanunî'nin daveti üzerine İstanbul'a gelmiş, sonra gene Mısır'a dönmüştür. Ünlü Kemal Paşa–zâde ile de "musahebeleri" olan bu zât, 940/1533 yılında ölmüştür (83). Yukarda anlatılan sebeplerden ötürü 3 Şaban 957/17 Ağustos 1550 tarihinde öldürülerek ata sürütülen Şeyh Karamanî diye şöhret kazanmış olan zâtın, bu Şeyh İbrahim Gülşenî'nin müridi olduğu tahmin edilebilir. Bu olay hakkında başka bir bilgi tespit edememiş olmamız, Nasûh'un kaydının değerini artırmakta, Nasûh'un bu vesile ile Tasavvuf hakkında verdiği bilgiler, onun bu konunun da yabancısı olmadığını göstermektedir.

Matrakçı Nasûh hakkındaki araştırmamız burada sona ermektedir. Öyle ümid ediyoruz ki bu araştırmamızla, Arapça bilen, *Tarih*, *Matematik*, *Silâhşorluk* ve kısmen de *Coğrafya* (84) alanında son derece bilgili olduğu, bu değişik konulara ait yazmış olduğu eserlerden anlaşılan, ayrıca elinden *Hattatlık*, *Ressamlık*, *Matrakçılık* ve türlü *Silâhşorluk oyunları* gelen Nasûh'un, her konuda kendisini yetiştirmek için adetâ dünya durdukça yaşayacakmış gibi çalıştığı, büyük gayretler sarfederek hem kendisini yetiştirmiş, hem de kendisinden sonra gelenlerin ders ve ibret alacağı bir çok eserler bırakmış olduğu açık bir şekilde anlaşılmış bulunmaktadır.

---

(82) Bak. Matrakçı Nasûh, *Süleyman-nâme*, İAMK Nüshası, Nu. 379, varak 171a - 172a.

(83) Bak. B. M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, İstanbul 1333, s.19 vd. Aynı zamanda bak. Kasım Kufralı, İslâm Ansiklopedisi, *İbrahim Gülşenî* maddesi.

(84) Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya* adlı eserinde Nasûh'u devrin kıymetli bir kara coğrafyacısı olarak tanıtmakta, içinde menazırî krokiler bulunduğunu söylediği *Mecmu'-ı Menazil*'i, Pîrî Reis'in *Kitab-ı Bahriyesi* ile mukayese etmektedir. Ona göre, Pîrî Reis'in eseri denizler için ne ise, Nasûh'un eseri de karalar için aynı derecede önemli bir coğrafya eseridir. Bak. *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, İstanbul 1959, s. 20. Nasûh'un bu eseri üzerinde gerekli bilgileri vermiş olduğumuz için burada ayrıca bir şey söyliyecek değiliz. Yalnız *Mecmu'-ı Menazil*'in telif tarihinin C. Türkay'ın yazdığı gibi 1535 değil, H. 944/M.1537 olduğunu bu vesile ile bir defa daha kaydederek bu konudaki sözlerimizi sona erdiriyoruz.

EKLER

I

Nasûh'un Türlü Silâh ve Mızrak Oyunlarındaki Mehareti ve Onun Osmanlı Ülkelerinde "Üstad" ve "Reis" Tanınması Hakkında K a n u n î Tarafından 936/1930 Tarihinde Verilmiş Olan Berat'ın Sureti

(Bu Suret'in Aslı *Umdet el-Hesab*'ın Nuruosmaniye Nüshasının Sonunda Bulunmaktadır. Bak Varak 173a–174b)

Nişân–ı şerîf–i ʿâlî şân–ı Sultânî ve tuğrây–i gıtî sitân–i hâkânî nufize bi'l ʿavn el–rabbânî hükmi oldur ki çün hazret–i kadir–i müteʿal ve kayyûm–ı la–yezal cellet kudretuhu ve tabet hikmetuhu vufûr–ı ʿinayet–i şâmile ve kemal–i kudret–i kâmilesinden benüm zât–ı gazanfer savlet ve şân–ı tuvanâ himmeti cihet–i katʿ–ı mevâd–i küfr u dalâl ve defʿ–i refʿ–i dâire–i fesad u cidal içün kutibe ʿaleykum el–kıtâl mefhûmuna imtisal müyesser ve mukadder kılmağın âyet–i kerîme–i nusret zamime *Ve câhedû fi Allah hakka cihadihi* muktezasınca rikâb–ı kâmiyabımda olan ʿasâkir–i İslâm–ı zafer encâmdan mucâhidân–ı hasm şikâr ve mübârizân–ı tâzî–süvar ile dâima ʿinân–ı ʿazimet–i sâdık el–niyyet ve zımâm–ı himmet–i hâlis el–tavîyyetim mûvâzebet–i cihâd–ı hümâyûn ve müdavemet–i gazây–ı meymûnuma munsarif ve munʿatıf kılınmışdır. Lâkin mücâhidîn–i müslimînden delîrân–ı cenk–cuy ve dilâverân–ı saʿika–hûy olan ricâl–i tevânâ mecâle münâsib, bel vâcibdür ki ber–vefk–i kelâm–ı kadîm el–esâs ve tıbk–ı nass–ı hidâyet istînâs–i "*Ve–enzelna el–hadide fihi be'sün şedîdun ve menafiʿu li'n–nâsi*" kahren ve zecren ʿada ve düşmana galebe ve istiʿlâ içün belki tîğ–i berk–niyâm ve sinan–ı hûn–aşâm ve sair esbâb–ı intikâm ile ʿaduy–ı liâmı ifnâ ve iʿdam eylemek içün bezl–i cüll–i ikdâm ve sarf–ı küll–i ihtimâm idüb esbâb–ı ceng u harbe mübaşeret ve âlât–ı neberd u darbe mübâderet eyleyeler. Tâki hîyn–i mukâbele ve mukâtele ve zaman–ı mudârebe ve muhârebede tarîka–i müdafaa ve mukâraʿaya zahib ve sâlik olub hengâm–ı harb u dar u gîr ve eyyam–ı darb–ı şemşîrde tehyie–i edevât–ı cenk u harb'e, mühimmat–ı neberd u darbe kâdir ve hâlik olûb darbe–i şemşîr–i dilâverân–ı muʿareke gîrden ʿadûy–ı bî–habîr giriftar–ı dâm–ı belâ ve esîr u mubtelây–ı selâsil–i kayd u zincîr vâkiʿ ola. Bina'en ʿâlâ hazâ südde–i senîyye–i gerdûn iktidar ve ʿatebe–i ʿaliyye–i saʿâdet medarım kullarından rafiʿ–i tevkîʿ–i vâcib el–imtisâl ve nâkil–i yarlıg–ı belîğ–i ferhunde fâl, fahr–i erbâb–ı şecâʿat ve zuhr–ı eshab–ı celâlet pe-

lenk–i bîşe–i salâbet u merdânegî, nehenk–i deryây–ı mehabet u ferzanegî Nasûh–ı Silâhî zîdet kuvvetuhu ve dâmet kudretuhu ki faris–i meydan–ı şeca'at ve mubâriz–i mu'areke–i şehâmet olub üslûb–ı hurub–ı silâh ve lu'ub–ı durûb–ı rimâhda üstad–ı hüner–perver ve delîr–i mehâbet güster olub beyn el–akrân müşarünileyh bi'l–benam olmuşdur. Hatta bundan sabık vilâyet–i mahmiye–i Mısır'da nâib el–Saltanat el–'alîyye olan Hayr Bey zamanında ol canibe varûb nidây–ı 'âm ve salây–ı tâm idüb tâife–i meşhûre–i Cundîyîn ve zümre–i mezbure–i murâfıkînden meydân–ı dar u gîr'de da'vay–ı cihangîrî itdiler. Eyle müsâdeme ve muhâsama eyledikde mükemmel ve müretteb saz u selb ile mânend–i Rüstem–i destân, tığ–ı bürrân ve gürz–i giran ve sinan–ı sâ'ika nişân ve keman u tîr–i berk peykân ile bir dest–bürd peyda ve 'iyân eylemiş ki lu'ubet–i esliha ve istihdam–ı ermiha fenninde ızhâr–ı mehâret idenlerden bir ferd, bununla husûmete tâkat ve mukavemete istitâ'at itmedüklerine cümlesi i'tiraf ve insâf eylediler deyu merhum Hayr Bey eline temessük vîrüb delîr–i saf–şiken ve dilâver–i merd efkendir deyu şehadet eylemeğin merreten ba'de uhra ve saniyen bade ûlâ benum dahi pâye–i serîr–i sa'adet masîrimde nice zaman tecrübe ve imtihân olunub husûmet murad îdenlere tefevvukı ve mukâvemet kasd idenlere galebesi müşâhede olûb nice müddetdür ki meydan–ı şeca'atde hengâme–gîrî ve cesaret gösterüb bu fende reis ve kayyim olması muhakkak ve mukarrer olmağın mukaddema mezkûrun eline lisân–ı fasîh–i 'arabiyye üzere kitab–ı 'âlîşân ve hitâb–ı münif–i lâzım el–iz'ân ihsan buyurulmuş idi. Şimdiki halde südde–i seniyye–i sidre esas ve ebvâb–ı serâperde–i devlet iktibâsımdan Türkî hükm–i hümâyûn taleb eylemeğin eline işbu hükm–i hümayûnû virdüm ve buyurdum ki müşârünileyh mâdâm ki akrânınun ferîdi ve emsâlinün vahîdi olub cümlesinden galib–i mutlak idüğü ma'lûm ve muhakkak ola; memalik–i mahmiye–i hâkânî ve ekâlîm–i mevkiye–i Sultanî'de bi'l–cümle vilâyet–i Rûm ve Mısır ve Şam ve sair diyar–ı İslâm'da olan fenn–i mezbûrun tâlibi ve tarîk–i mesfûrun râgıbı, sıgârı ve kibârı müşarünileyhi kendülere Üstad–ı Ser–amed ve Reis–i hünermend bilüb ri'ayet ve ihtiram ve tevkîr ve ikramından dakîka fevt itmeyeler ve mezkûrun dahi şol ki şerâyit–i ahvâl–i mühimmat–ı kârzâr ve tevhîm–i muktezâyat–ı âlât–ı neberd ve peykârdur; bezl–i istita'at u ikdâm ve sarf–ı makdûr–ı ihtimam eyliye. Şöyle bilesiz, 'alâmet–i şerîf–i 'âlem–ârâya i'timad ve i'tikad kılasuz. Kütibe fi evahir–i Zi'l–kade el–mübâreke sene sitte ve selâsin ve tıs' ami'e".

II

N a s û h'un *Mecma' el-Tevârîh* Adlı Eserinin *Süleyman-nâme* Bölümünün İlk Kısmına Ait Olan Revan Yazması (Nu. 1286)'nın Eserin Telifi İle İlgili Sözlerinin, *Mecmu'-ı Menazil*'in Bu Konudaki Sözleri İle Karşılaştırılması

"... Altun Köprü ... ve kal'a-i Gülgûn ... Bitlis ... ve Erzin nam feth olan kal'alar ve vilâyetler ve şehirler ve kasabalar ve mabeynlerinde vaki' olan kendler ve ülkeler ve menzilgâh içün konulan hanlar ve köhne kal'alar ve harab olmuş yerler ve meşhur dağlar ve sa'b derbendler ve benam âb-revanlar ve şûre yerler ve çemen-zarlarında lâleler jaleden gark-ı 'arak ve gülşen-i bûstânda gülleri dürre müstağrak olan yerlerin isim ve resimleri ve asıl ve fasılları ve her biri sabıka tahrîr ve tasvîr olan (1) ekalîm-i seb'anın kangısında vaki' olmuşdur (2). Eshab-ı güzîn ve hülefa-i raşîdîn ve eimme-i müctehidîn ve meşayih-i salikîn ve suleha-i salihîn rıdvanullahu 'aleyhim ecma'inün makam-ı şerîfleri ve merâkıd-ı münîfleri ki kütüb-i mu'teberatda mezkûr ve mestûrdur *iza tahayyartum fi'l-umur fe'ste'iynu min ehl el-kubur* kavlince (3) varub huzu' u iftikarla bab-ı siyadet iyablarına çehre-i 'ubûdiyeti ve hak-ı râh-ı sa'âdet nisablarına cephe-i hizmeti sürüb her birünün hizmetlerinden müstefîd ve bereket-i ziyaretlerinden lezzet cedîd cezb eyledikleri (4) 'ale'l-infirad yerlü yerinde müretteb ve mücedvel ve müzeheb ve mufassal derc-i tasvîr'e ve burc-ı tahrîr'e lisân-ı kalem ve beyan-ı rakamla beyana getürildi (5). Ta-kim ba'de zaman ma'lûm olub müfîdlerin ifadelerine delîl ve müstefîdlerin istifadelerine sebîl ola. İnşa'llahu ta'alâ..."

(1) Sabıka tahrîr ve tasvîr olan: – *Menazil.*

(2) olmuştur + ve kaç mildir ve mil tarifinde olan âsah-ı akval ve şer'-i şerîfde mu'teber olan nedür, her şehrin etval-ı niharı ve kasr-ı enhârı ki ... şems nihayetine çıkub ve yine intihasına inüb gerü döndüğü yerdür ... vaz'idüb beyan kılmışlardır. Mahall-i iştibah değül ...: *Menazil.*

(3) kavlince = mefhumunca: *Menazil.*

(4) cezb eyledikleri = ahz eyledüklerim: *Menazil.*

(5) beyana getürildi. Ta-kim ba'de zaman ma'lûm olub müfîdlerin ifadelerine delîl ve müstefîdlerin istifadelerine sebîl ola. İnşa'llahu ta'alâ = ... beyana getürem. Ta-kim zaman-ı bâ'de zaman padişah-ı 'adalet penah-ı melâ'ik intibah hâfız-ı sügûr el-İslâm ve'l-müslimîn ... hazretlerinün kuvvet-i kahire-i cihan-bânî ve şevk-i şevket-i bâhire-i sâhib-kırânî birle feth u fütuh olan yerler ma'lûm olub ilâ ahir el-zaman tarih ola.Dahi sevadı rıh-ı zamanîye hâl ve beyazı sâk-ı 'arûs-ı dehre halhâl ve nokta-i hüveyda-i bâl ve merkez-i daire-i hüsn ü cemal bundan sonra feres-i ferasete râkip olan erbab-ı menazil'e tabsıra ve sefer-i sefarete talip olan eshab-ı merahil'e tezkire olub müfidlerin ifadelerine delîl ve müstefidlerin istifadelerine sebîl ola. İnşallahu ta'alâ: *Menazil.*

BİBLİYOĞRAFYA

Âlî, *Menâkıb-ı Hünerveran*, İbnülemin Mahmud Kemâl neşri, İstanbul 1926.

Atâî, *Zeyl-i Şakayık*, I, İstanbul 1268.

Babinger, Ord. Praf. Franz, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927.

Blochet, E., *Catalogue des Manuscrits Turcs*, Paris 1932–33.

Bostan Çelebi, *Süleyman-nâme*, Ankara, TTKK Nüshası, Nu. 18.

Bursalı M. Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1933.

Celâl-Zâde Mustafa, *Tabakât el-Memâlik ve Dereât el-Mesâlik*, Viyana Nüshası, Nat. Bibl., Nu. H.O. 41 ve aynı eserin S. Tokdemir neşri, İstanbul 1937.

Decei, Dr. Aurel, *Un "Fetih-nâme-i Karaboğdan" (1538)* de *Nasuh Matrakçı*, Fuad Köprülü Armağanı (Melanges Fuad Köprülü), İstanbul 1953.

Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, Dersaadet 1314.

Gabriel, Prof. Albert, *Les Èlapes d'une Campagne dans les deux 'Iraq d'apres un Manuscrit Turc du XVIe Siecle*, S y r i a, IX (1928).

Gökbilgin, Prof. T., *Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar*, İÜEF Tarih Dergisi, VIII (Eylül 1955), Sayı 11–12.

Habib, *Hat ve Hattâtân*, Konstantiniyye 1305.

İpşiroğlu, Prof. M.Ş. – S. Eyuboğlu, *Turkey, Ancient Miniatures*, published by the New York Graphic Society by arrangement with Unesco, Italy 1961.

İpşiroğlu, Prof. M.Ş. – S. Eyuboğlu, *Sur l'Album du Conquerant*, İstanbul 1956.

Karatay, F.E., *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 2 cilt, İstanbul 1961.

Kâtip Çelebi, *Keşf el-Zunûn*, Ş. Yaltkaya neşri, 2 cilt, İstanbul 1941.

Kuralı, Dr. Kasım, İslâm Ansiklopedisi, *İbrahim Gülşenî* maddesi.

Matrakçı Nasûh, *Tuhfet el-Guzat*, Süleymaniye (Esad Efendi, Nu. 2206) Kütüphanesi Nüshası.

Matrakçı Nasûh, *Cemâl el-Kitâb ve Kemâl el-Hisâb*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yazmaları, T 2719.

MATRAKÇI NASÛH, *Umdet el-Hisâb*, İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nu. 2984; Süleymaniye (Şehid Ali Paşa, Nu. 1987 ve 1988) Nüshaları; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası (T 2755).

MATRAKÇI NASÛH, *Mecmâ' el-Tevârîh*, I, Viyana, Nat. Bibl., Cod. Mixt. 999 ve 1187.

MATRAKÇI NASÛH, *Mecma' el-Tevârîh*, II, Paris, Bibl. Nat. 50.

MATRAKÇI NASÛH, *Mecma' el-Tevârîh*, III, Süleymaniye (Fâtih 4278).

MATRAKÇI NASÛH, *Târih-i Sultan Bayezid ve Sultan Selim*, British Museum, Nu. ADD. 23.586.

MATRAKÇI NASÛH, *Süleyman-nâme*, 926/1520–944/1537 Yılları Olayları, TSMK, Revan 1286.

MATRAKÇI NASÛH, *Süleyman-nâme*, 950/1543-958/1551 Yılları Olayları, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, Nu. 379.

MATRAKÇI NASÛH, *Süleyman-nâme*, 949/1542–950/1543 Yılları Olayları Üzerinde Duran Minyatürlü Nüsha, TSMK, Hazine 1608.

MATRAKÇI NASÛH, *Mecmû'-ı Menâzil*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T 5964.

MATRAKÇI NASÛH, *Fetih-nâme-i Karabuğdan*, TSMK, Revan Nu. 1284/2.

MATRAKÇI NASÛH, *Tarih-i Sultan Bayezid*, TSMK, Revan 1272 (Minyatürlü).

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmânî*, 4 cilt, İstanbul 1311.

MORDTMANN, A.D., *Nachrichten über Taberistan aus dem Geschichtswerke Taberî's*, ZDMG, II, 285-314.

III. Murad Sûr-nâmesi, TSMK, Hazine Kısmı 1344.

MÜSTAKIM-ZÂDE SÜLEYMAN SADETTİN, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928.

RIEU, CHARLES, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London 1888.

ROSEN, *Über die in Constantinopel gedruckte türkische Uebersetzung von Taberî's Geschichtswerke*, ZDMG, II, 159-187.

SELEN, PROF. HAMİD SADİ, *XVI. Asırda Yapılmış Anadolu Atlası: Nasûh Salâhînin "Menâzil"i*, II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, İstanbul 1937.

SERTOĞLU, MİTHAT, *Türklerde Spor*, Resimli Tarih Mecmuası, Sayı 53 (Mayıs 1954).

SOLAK-ZÂDE, *Tarih*, İstanbul 1297.

ŞEMSEDDİN SÂMI, *Kamûs-ı Türkî*, Dersader 1318.

TAESCHNER, ORD. PROF. FRANZ, *The Itinerary of the First Persian Campaign of Sultan Süleyman, 1534-1536, according to Nasûh el-Matrakî*, *Imago Mundi*, XII (MCMLVI).

TURAN, DOÇ. DR. ŞERAFETTİN, *Kanûnî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961.

TÜRKAY, CEVDET, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, İstanbul 1959.

UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ.H., *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1949.

VUSÛLÎ, *Tevârîh-i Sultan Selim Han (Selim-nâme)*, Viyana, Nat. Bibl., H.O. 60.

YURDAYDIN, HÜSEYİN G., *Bostan'ın Süleyman-nâmesi (Ferdî'ye Atfedilen Eser)*, Belleten XIX (1955), sayı 74.

YURDAYDIN, HÜSEYİN G., *Matrakçı Nasûh'un Süleyman-nâmesi*, V.Türk Tarih Kongresi, Ankara 12–17 Nisan 1956, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1960.

İNDEKS

A

Abdullah, Hasan Ağa-zâde: 48.
Abdurrahman Efendi, Rumeli Kazaskeri: 65.
Adana: 57.
Ahlat: 57.
Ahmed Fasîh Dede: 13 not 14.
Ahmet Paşa, Kara: 58; 66.
Ahmet, Şehzade: 37.
Akkerman: 15.
Akköy: 56.
Akşehir: 56; 57.
Âli, Tarihçi: 2, not 1; 12; 53 not 50; 63, not 76.
Altun Köprü: 44; 57; 72.
Amid (Diyarbakır): 39; 40; 57.
Anadolu: 57.
Anadolu Selçukluları: 33.
Andrea Doria: 42; 45.
Atâî: 53, not; 66 not 80.
At Meydanı (Sultanahmet Meydanı): 3; 4; 6.
Ayas Paşa: 58; 59.
Ayas Paşa, Erzurum Beylerbeyi: 64.
Âzerbaycan: 40.

B

Babinger, Prof. Dr. F.: 21;24.
Bağdad: 40; 55; 56; 47; 60; 62.
Barbaros Hayreddin Paşa: 14; 42; 43; 44; 45.
Basra: 60.
Batlamyus: 30.
II. Bâyezid: 15; 34; 35; 36; 37; 47; 48; 64.
el-Bel'amî; Ebû Ali Muhammed: 25; 30.
Beldicenau, Dr. Irène: 26; 27.
Belediye Kütüphanesi: 7; 8.
Belgrad: 58.
Belleten: 66 not 80.
Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultan Süleyman Hân (Mecmû'-ı Menâzil): 21; 55; 56.
Bibl. Nat. (Paris Millî Kütüphanesi): 26; 27 not 31; 31 not 35.
Birecik: 57.
Bîrûnî, Ebû Reyhan: 30.
Bitlis: 44; 57; 72.
Blochet, E.: 26, not 30; 29 not 33.
British Museum: 23; 24; 26; 36; 51.
British Museum yazması: 36; 37; 47.
Bostan Çelebi (Mustafa b. Mehmet eş-şehîr bi-Bostan): 56; 57; 59; 60; 61; 65; 66, not 80.
Bostan'ın Süleyman-nâme'si: 66 not 80.
Bosna: 50.
Bursa: 63.
Bursalı M. Tâhir: 16; 20; 21; 22; 23; 24; 41 not 40; 49; 66 not 80.

C, Ç

Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum: 36 not 38.
Celâl-zâde Mustafa: 3; 6; 48; 56; 59; 60; 61; 63 not 75; 64, not 77.
Cemâl el-Kitâb ve Kemâl el-Hisâb; 16; 17; 50.
Cibâl-i Çürdistan: 57.
Ciniviz (Ceneviz): 45; 46.
Çakır Ağa Değirmenleri: 46.
Çermen: 46.
Çoban Köprüsü: 57.

D

Dahle: 57.
Decei, Dr. Aurel: 7; not 8;39 not 39.
Dergüzin: 57.
Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke: 21 not 21.
Dikili Taş 56.
Dil: 56.
Dinaver: 57.
Dokuz Geçit: 57.
Dramalı Mehmet b. Halil: 20.

E

Ebher: 56; 57; 60.
Edirne: 64.

Emîr Efendi, Anadolu Kazaskeri: 65.
Erciş: 56; 57.
Ereğli: 57.
Ertuğrul: 33; 35.
Erzurum: 56; 57.
Erzurum Sahrası: 57.
Es'adâbâd: 57.
Es'ad Efendi (Süleymaniye) Kütüphanesi: 31 not 34.
Eski Hisarlık: 46.
Evliya Çelebi: 2; 3, not 4.
Eyüboğlu, S. : 13 not 14.

F

Fâtih (Süleymaniye) Kütüphanesi: 32;33.
Fâtih Yazması: 33.
Fetih-nâme-i Karabuğdan: 7 not 8; 18; 21; 38; 39; 40; 51 not 46; 52, not 48; 54 not 55.
Fırat Nehri: 57.
Filibe: 46.
Firdevsî: 28.
Flügel, G.: 24 not 28.
Fraehn, Ch. M. v.: 25.
Fransa Kıralı: 61.

G

Gabriel, Prof. A.: 13 not 14; 22; 49 not 44; 50; 55, not 57.
Gazneliler: 1;33.
Gerşasb: 6.
Geylan: 40.
Gökbilgin, Prof. T.: 63 not 76; 66 not 80.
Göktepe: 57.
Gönder: 5;6; 9.
Gülbahar Hatun: 62.
Gülek Derbendi: 57,
Gülek: 15.
Gülgûn: 57.
Güzelce Dere: 57.

H

Habîb: 2, not 1; 12; 53 not 50.
Halep: 39; 40 55; 57.
Halvetiyye Tarîkatı: 69.
Hammer: 24 not 28.
Hasan Cuvan: 43.
Hasan Efendi, Karasi'li: 65.
Hat ve Hattâtân: 2, not 1; 53 not 50.
Haydar Paşa: 65; 67.
Hayr Bey: 50; 71.
Hazine Yazması: 42; 43; 46.
Hemedan: 57.
Hızır Peygamber: 68.
Horasan: 62.
Hoy: 57.
Hürrem (Sultan) : 62; 63.
Hüseyin b. Sultan Ahmed: 25; 26; 33.
Hüsrev el-Silâhî: 5 not 7.

I

Irâk-ı Acem: 40.

İ

İbnülemin Mahmud Kemâl: 2, not 1.
İbrâhîm Gülşenî: 69.
İbrâhîm Paşa, Makbûl: 6; 21; 56; 57; 58; 59; 62.
İki Su Ortası: 57.
İmam Süheyl–i Alî : 60.
İnebahtı: 15.
İşpiroğlu, M.Ş. : 13 not 14.
İran Dilâverleri: 60.
İshakçı: 39 not 39.
İskender: 28; 52.
İstanbul: 39; 46; 56; 57; 66.
İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi: 32; 41; 42; 43; 46; 47; 51; 67 not 81; 69.
İÜEF Tarih Dergisi: 66 not 80.
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi: 12; 17; 20; 50.
İznikmud: 56.

K

Kadi-han: 61.
Kamûs-ı Türkî: 2.
Kal'a-i Belgrad: 45.
Kal'a-i Gülgûn : 44; 72.
Kal'a-i Hufyan: 57.
Kal'a-i İnteb : 45.
Kal'a-i Şâhin: 56.
Kal'a-i Tunus: 43.
Kanûnî: 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 26; 27; 50; 52; 53; 55; 56; 57; 58; 70.
Kanûnî'nin *Oğlu Şehzâde Bâyezid Vak*'ası: 63 not 75; 64 not 77.
Kaplanbeli Derbendi: 57.
Karahanlılar: 1.
Karahisar: 56.
Karaman: 64.
Karaman Hududu: 57.
Karangu Dere: 57.
Kargan Beli: 57.
Karatay, F. E.: 14; 66 not 80.
V. Karl: 45; 61.
Kasaba-i Meraga: 57.
Kasr-ı Şîrîn: 57.

Kâtip Çelebi: 5, not 7; 10, not 9; 16; 23; 24; 25; 26; 53.
Kayseri: 57; 64
Kayser-i Rûm: 56.
Kazuklu Bel: 56.
Kefendir: 57.
Kemâl Paşa-zâde: 69.
Ken'aniyye fi 'İlm el-Hesâb: 16.
Keşf el-Zünûn: 10 not 9;16 not 15; 23; 25; 53 not 51.
Keykubâd (Eski İran Hükümdarı): 32; 33;
Kili: 15.
Kitâb-ı Bahriye: 69 not 84.
Konya: 40; 55; 57.
Korfu (Korfus) : 39; 46.
Kostantiniyye: 39.
Kütahya: 56.
Kütahya Vâhid Paşa Kütüphanesi: 13 not 14.

L

La'lîn Çemen: 56.
Les Ètapes d'une Campagne dans les deux Iraq d'apres un Manuscrit Turc du XVIe Siecle: 13 not 14; 22 not 23; 49 not 44.

M

Manisa : 63; 64.
Mansûr b. Nûh: 25.
Matrakçı Nasûh (Nasûh b. Abdullah=Nasûh b. Karagöz el-Bosnevî=Nasûh el-Silâhî el-Matrakî=Nasûh-ı Silâhî) : 1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 12 ; 13; 14; 15; 16; 26; 35; 36; 37; 38; 40; 41; 42; 43; 44; 46; 47; 48; 49; 54; 66; 67; 69, not 84; 71; 72.
Matrakçı Nasûh'un Minyatürlü İki Yeni Eseri: 15 not 14a.
Matrakçı Nasûh'un *Süleyman-nâmesi:* 34 not 37; 39 not 39; 41 not 41.
Matrak Oyunu (Mel'abe-i Matrak): 2.
Mecma' el-Tevârih; 9; 14; 21; 23; 24; 26; 27; 30; 31, not 35; 33; 34; 35; 37; 41; 47; 48; 50; 51; 52, not 47; 53 not 49; 55; 69; 72.
Mecmû'-ı Menâzil: 12; 13; 14; 15; 23; 30; 39; 40; 43; 44; 51; 62, not 74; 69 not 84; 72.
Megamiz b. Reşîd: 60.
Mahmud Çelebi, Defterdar: 62.
Mehmed Çelebi İbn Bakkal: 8.
Mehmet, Sultan Fâtih: 25.
Mehmed, Matrakçı Nasûh Bey oğlu: 54.
Mehmed Siyah Kalem: 13 not 14.
Mehmed Süreyya: 53 not 52 ve 53; 54 not 54.
Mehmed, Şehzâde: 3; 62; 63, not 76.
Menâkıb-ı Hünerverân: 2, not 1; 53 not 50.
Meraga: 57.
Meyane: 57.
Millet Kütüphanesi: 43.
Mohaç Seferi: 61.
Mora: 48.
Mordtmann, A.D.: 24 not 28.
Moton: 15.
Muhammed, Hazret-i: 5;33.
III. Murad Sûr-nâmesi: 4, not 6.
IV. Murad: 3, not 4.
Murâdî: 43.
Musa Peygamber: 68.
Mustafa b. Ali: 66 not 80.
Mustafa, Şehzâde: 3; 41;62; 63; 64; 65.
Mu'tasım Billâh: 28.
Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin: 2 not 11; 12; 53 not 50.

N

Nahiye-i Lîlân : 57.
Nasûh, Ankara'lı müderris: 53, not 53.
Nasûh, Edirne'li Attar-zâde: 20; 53.
Nasûh, Kethüda: 54, not 54.
Nîm-Kifl (oyun) : 7.
Nis: 14; 45.
Nizâmî: 28.
Nureddin; Mevlâna: 37.
Nuruosmâniye Kütüphanesi: 10 not 10; 20; 31 not 34; 50; 51; 70.
Nuşirevan: 6; 32; 33.

O

Osmanlılar: 33.
Osmanlı Müellifleri: 16; 21 not 20; 41 not 40.
Osmanlı Türklerinde Coğrafya: 69.

P

Paris Bibl. Nat.: 32.
Pasin Ovası: 57.
Peçevî: 59.
Pîrî Mehmed Paşa: 57; 58.
Pîrî Reis: 69 not 84.

R

Reşîd b. Megamiz: 60.
Revan Yazması: 38; 47; 72.
Rieu, Charles: 36 not 38; 37.
Risaletu Tuhfet el-Mücâhidîn: 6.
Rodos: 57; 58.
Rosen: 24 not 28.
Ruha: 57.
Rumeli Beylerbeyi: 58.

Rüstem Paşa: 41; 65; 67.
Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar: 66 not 80.
Rüstem-i Zâl: 6.

S

Sadâbâd: 57.
Sâkıp Dede: 13 not 14.
Sâlih b. Hasan el-Konevî: 36; 37.
Samanoğulları: 25; 30.
Saruhan Sancak Beyliği: 62.
Sefîne-i Mevleviyân: 13 not 14.
Selçuklular: 1; 33.
Selen, Prof. Hamid Sadi: 22.
I. Selîm: 1; 6; 17; 34; 35; 36; 37; 38; 47; 49.
Selîm, Şehzâde: 3; 63; 64.
Semerkand: 62.
Sertoğlu, Mithat: 3, not 4.
Seyahat-nâme: 3, not 4.
Seyitgâzi: 64.
Sicill-i Osmânî: 53 not 52 ve 53; 54 not 54.
Sivas: 56; 57.
Silâhşor–nâme: 5 not 7.
Sinan Çavuş: 14; 43.
Sinan Çelebi: 66.
Sinan Paşa: 63.
Solak-zâde: 59; 60; 61; 62; 69.
Sultan Bâyezîd Cum'ası: 69.
Sultan Cem: 48.
Sultaniye: 56; 57.
Sultan Önü: 56.
Süleyman, Hazre-i: 31; 32; 34.
Süleyman-nâme: 14; 22; 23; 28 not 32; 36; 37; 38 — 42; 44; 46; 57.
Süleyman, Sultan Kanûnî: 1; 3; 5; 6; 10; 30; 34; 36; 38; 39; 40; 41; 42; 43; 45; 61; 62; 65.
Süleymaniye Kütüphanesi: 2 not 3; 5; 10; 19.
Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Efendi Kısmı: 39 not 39.
Süleyman Paşa: 41,
Süleyman Şah b. Kaya Alp: 34.

Ş

Şâh-ı Mârân: 57.
Şahnâme: 28.
Şehid Ali Paşa Kütüphanesi: 19.
Şehrizor: 57.
Şemran: 56.
Şemseddin Sâmi: 2.
Şeyh Karamânî: 67; 68; 69.
Şeyh İbrahim: 68.
Şirvan: 62.

T

Tabakat el-Memâlik ve Derecât el- Mesâlik: 3, not 5; 64 not 78.
Taberî, Muhammed b. Cerîr: 28;31.
Taberî Tarihi: 9; 21; 23; 24; 25; 27; 30; 31; 33; 34; 47; 55.
Taeschner, Prof. Dr. Franz: 22.
Takvimi: 49.
Târih-i Feth-i Şikloş...: 14; 43;.
Târih–i Sultan Bâyezîd: 14; 47; 48.
Târih-i Sultan Süleyman (Süleyman-nâme):65.
Tevârih-i Al-i Osman: 23; 34.
Tevârih-i Sultan Selim (Selim-nâme): 63 not 76.
Tebrîz: 21; 40; 55; 57; 62.
Tercan, 57.
TSMK Hazine Kısmı: 4, not 6; 15; 51.
TSMK Revan Kısmı: 15; 23; 24; 32; 36; 37; 38; 46; 47; 52 not 47; 54 not 55.
TSMK Türkçe Yazmalar Kataloğu: 66 not 90.
Topuz: 5;6.
Tuhfet el-Guzat: 2; 3; 4; 5 not 7;7;8;10; 12; 17; 18; 22; 31, not 34; 33; 44; 50; 51;
Tuhfet el-Mülûk: 27.
Tuhfe-i Hattâtîn: 2; not 1; 53 not 50.
Tulon: 14; 45.
Turan, Doç. Dr. Şerafettin: 63; not 75, 76.
Turan Dilâverleri: 60.
Türkay, Cevdet: 69 not 84.
Turkey, Ancient Miniatures: 13 not 14.
Türklerde Spor: 3, not 4.

U,Ü

Ucan: 56; 57.
Ucan Yaylası: 21.
Umdet el-Hisâb: 10 not 10; 16; 17; 18; 19; 20; 31 not 34; 50; 51; 70.
Usek: 45.
Uşak: 63.
Uzunçarşılı, Ord. Prof. İ.H.: 63 not 76.
Üsküdar: 40; 55; 56; 57.

V

Viyana, Nat. Bibl.: 3, not 5; 26; 27; 31 not 36; 35; 43; 52 not 47; 53 not 49.
Vusûlî: 63 not 76.

Y,Z

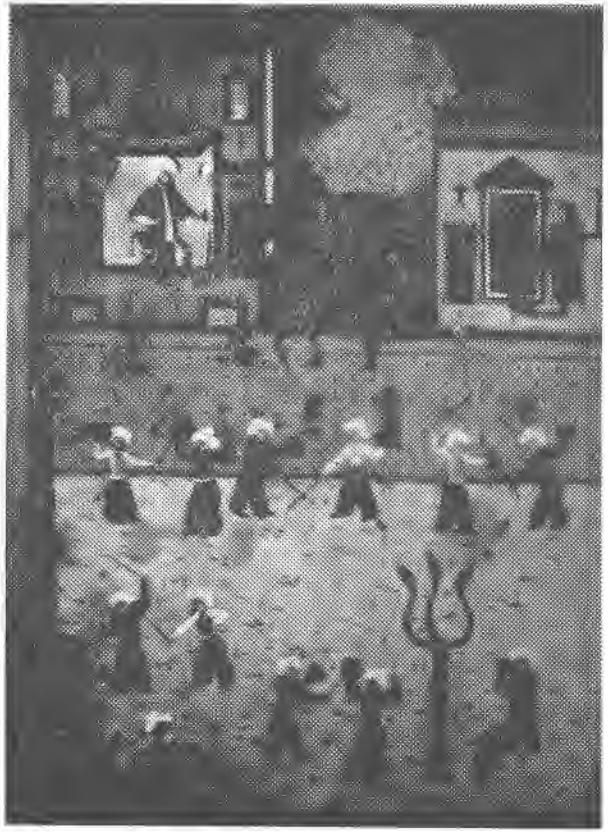
Yalkı Ağaç: 57.
Yenişehir Ovası: 56.
Yund Âlamı: 46.
Yurdaydın, H.G.: 34 not 37; 39 not 39; 63 not not 75; 66 not 80.
Yusuf ve Züleyha: 31.
Zeyl-i Şakayık: 53 not 53; 66 not 80.
Zu'l-Cemâr: 6.

Minyatür
ve
Tıpkı Basımlar

(81 - 147)

1) Matrakçılar; *III. Murad Sür-nâme*'si, TSMK, Hazine Kısmı 1344, Yarak 377 b.

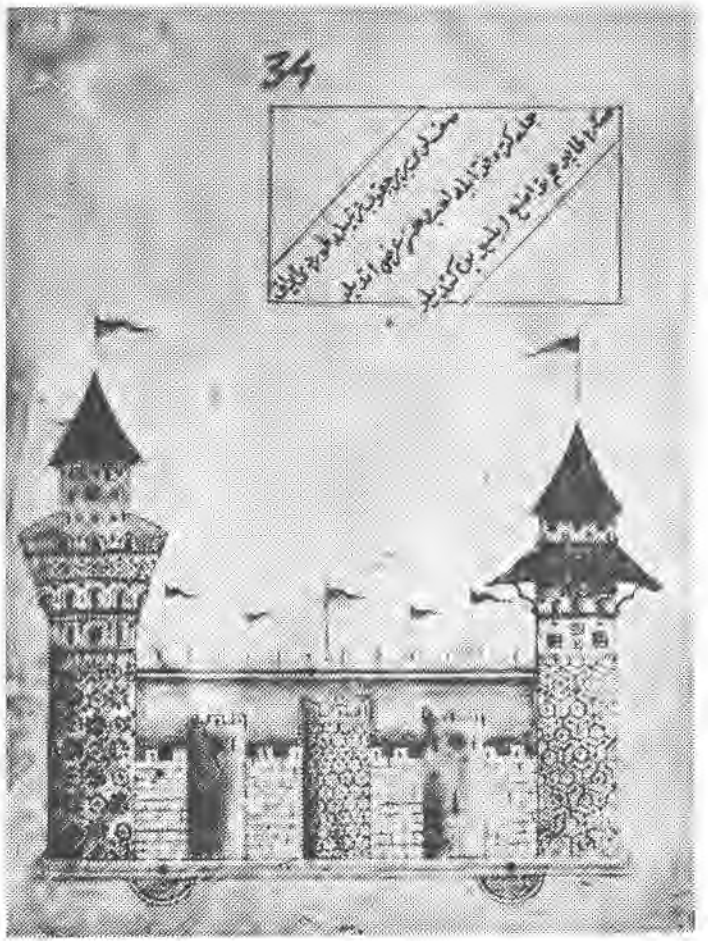

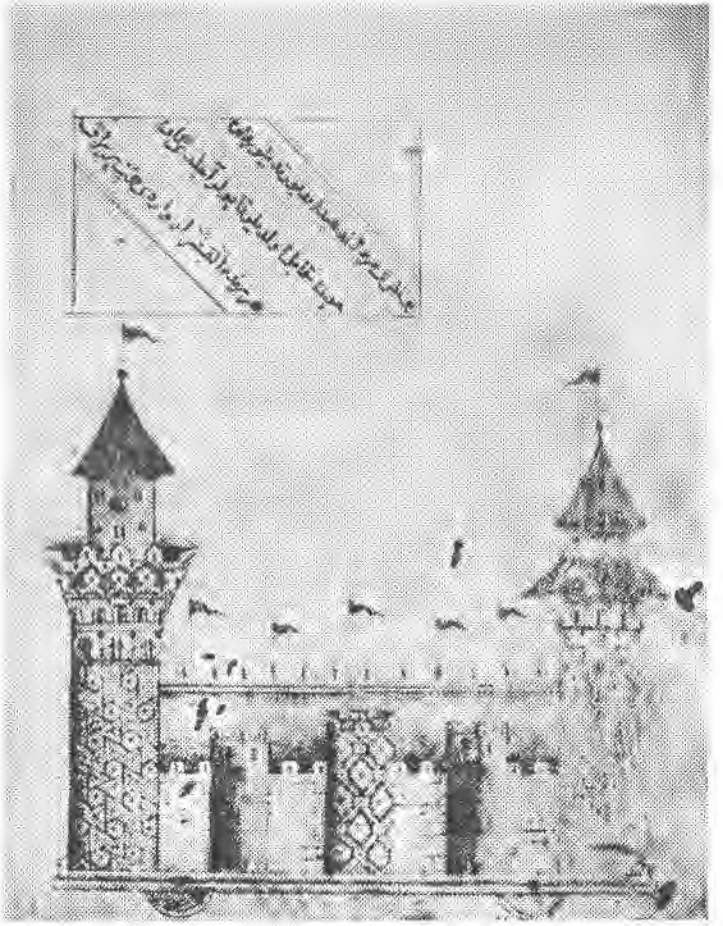
2) Matrak Oyunu: *III. Murad Sür-nâmesi*, TSMK, Hazine Kısmı 1344, varak 378a.

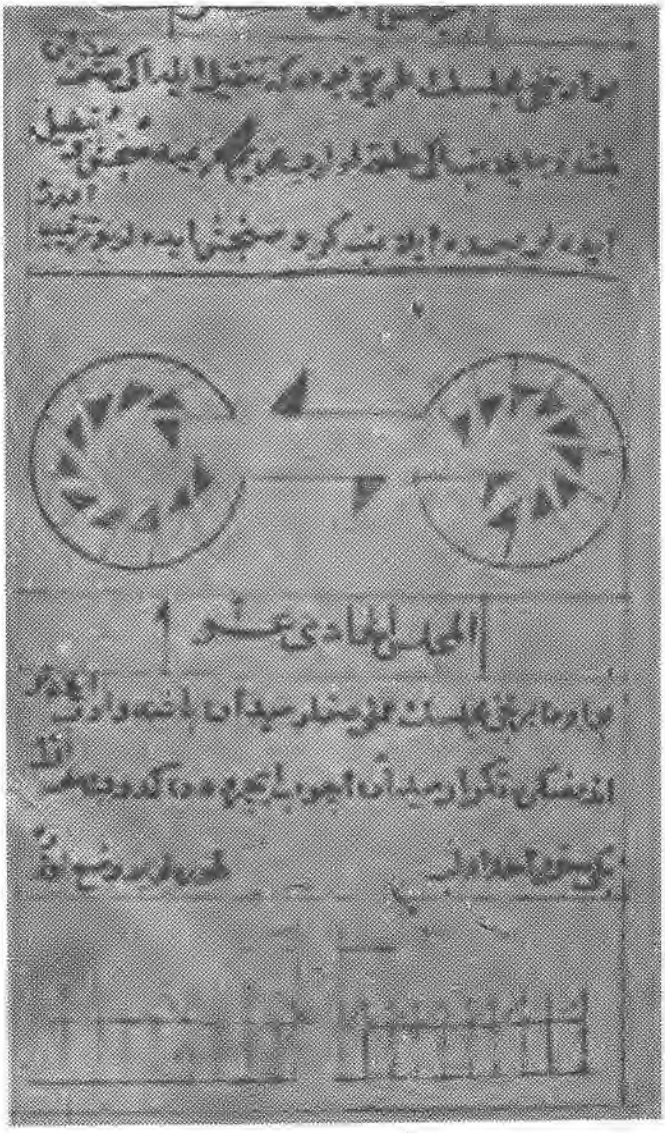
3–6: K a n u n i'nin N a s û h'un Silâhşorluğu İle İlgili Beratı

لازم الاوقات لعاته بيوطش ابدي محمد كمالدين يسنيه
يسدن اساس وابوار سرايده اولمق لي قباسمده توركي
حكم عاليه طلب ايلمكن ذلك استوحكم همايونه وفق وجهيله كه
مشار اليه نامه كه اوا نشر قيله واقتالكن وحديد اولوب جمله كسنن
غالب مطلق امدوكي معلوم ومحقق اولمغله كركجه يه ظفر ياب واقع اليم موقنه
سلطانيه صباح ولايت روم ومصر وشام وسايروديار اسلامدن اولان
فتح قزيوركي طالبي وطوايف اسعوده كه راغبي صفاهين وكبار مشار اليهم
كه ذكر اولدستار سرآمد ورئيس هوزنه بلوك رعايت واحترام
وتوقير واكرام وقيقه فوت اعتبار وفدكوركه وفي شوكت شرايه
لعوالي مهمات كارزار وتفهيم مقتضيات الآن نبه وور بكار
بذل استطاعت واقدام وصرف مقدور اهتمام ايليه شويله
بلاسنه علامت شريف عالم آرايه اغتنام واغتنام قلاسز كتب في
اولغرة ذي القعدة الحرام كه سنه ست وتلثين وتسعمايه

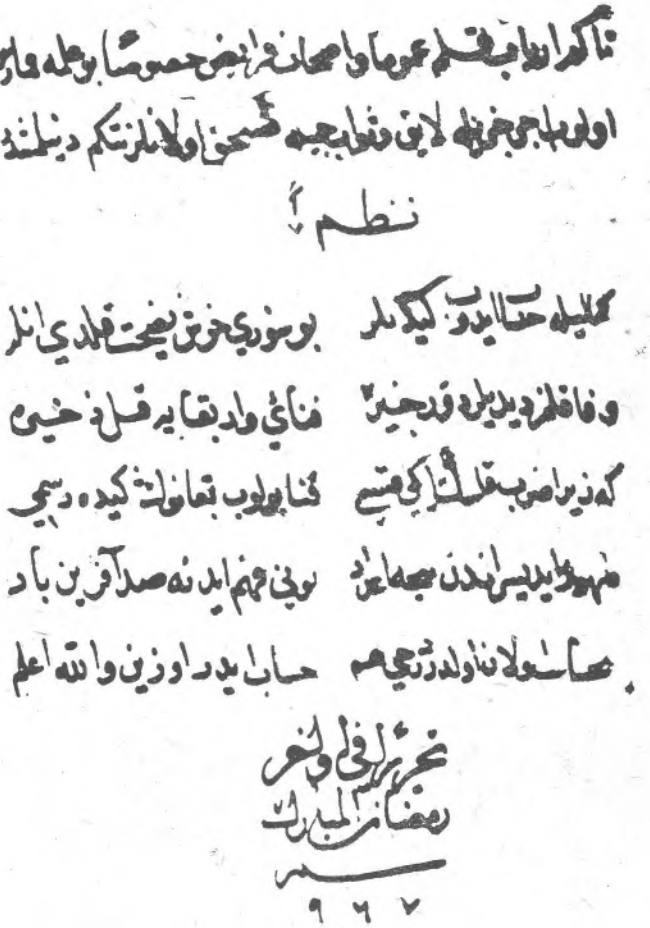

7–8) Nasûh'un 936/1529'da At Meydanında Kurmuş Olduğu İki Yürür Hisar; *Tuhfet-Guzat*, Süleymaniye (Esad Ef. 2206) Nüshası, varak 33b-34a.

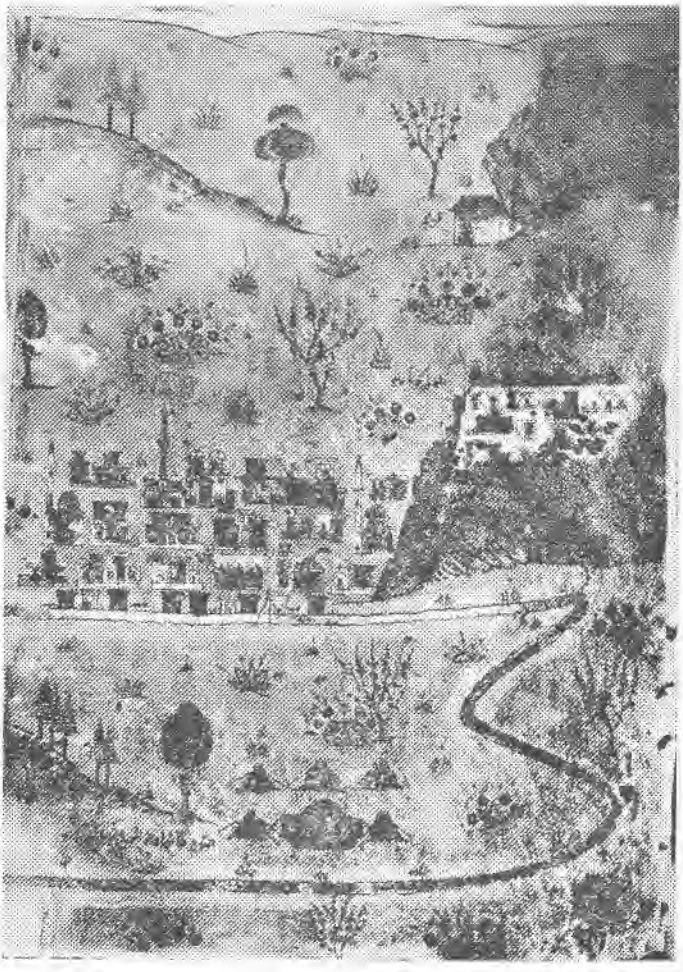

9-10) Safların Tertibi: *Tuhfet el-Guzat*, aynı nüsha, varak 38 b- 39a.

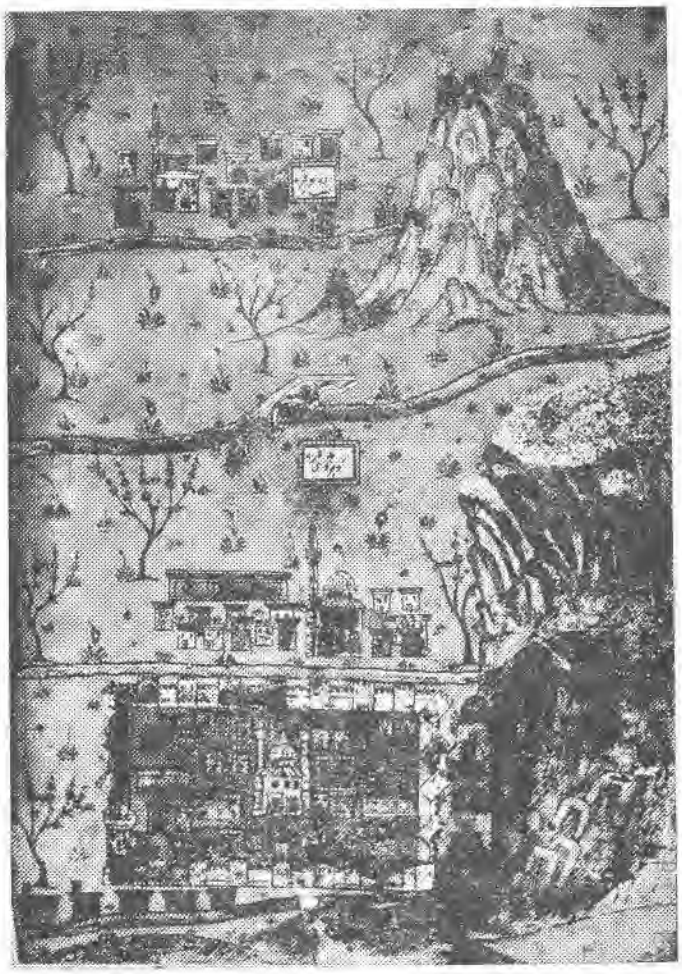

المجلس التاسع

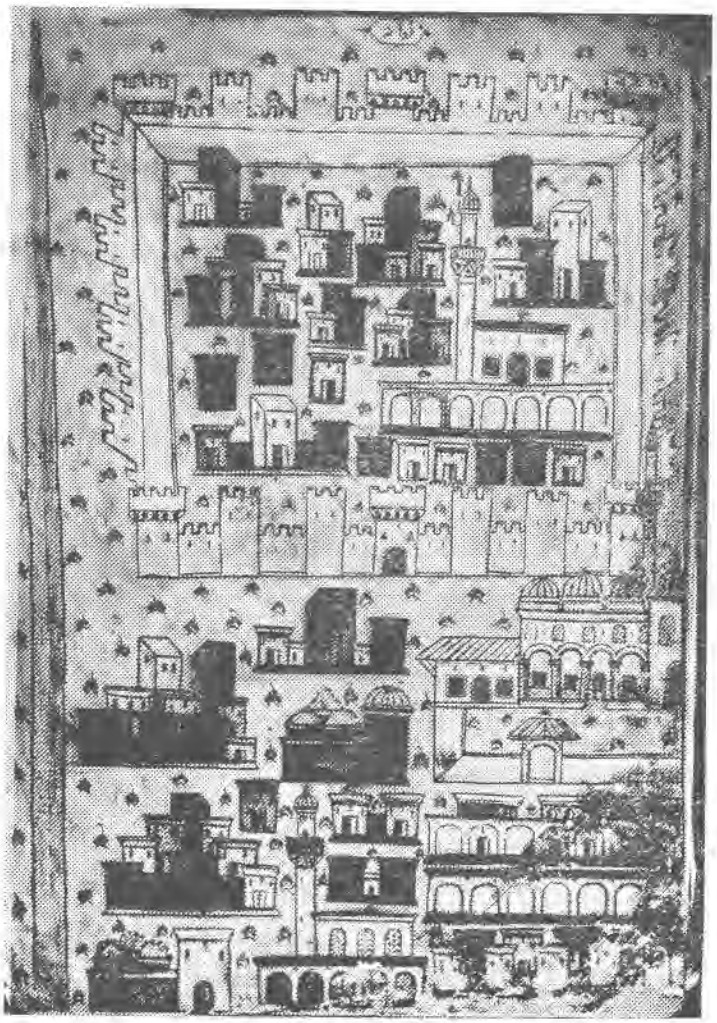
11) *Umdet el-Hesab*'ın Nuruosmaniye Kütüphanesi Nüshasının Sonu.

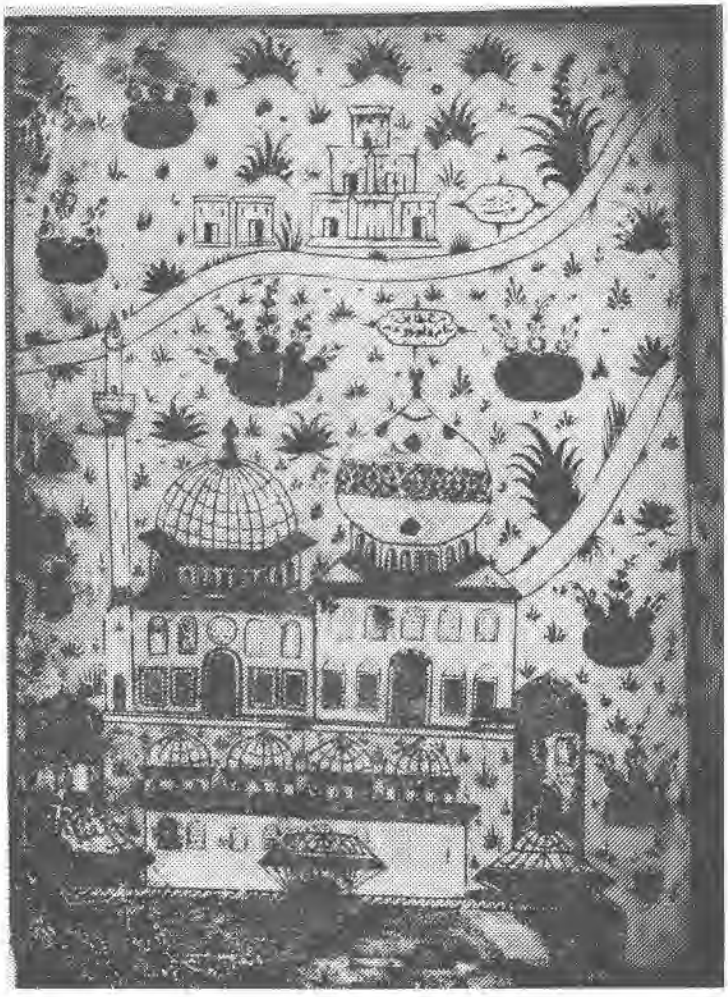
12) Kütahya: *Mecmu'-i Menazil.*

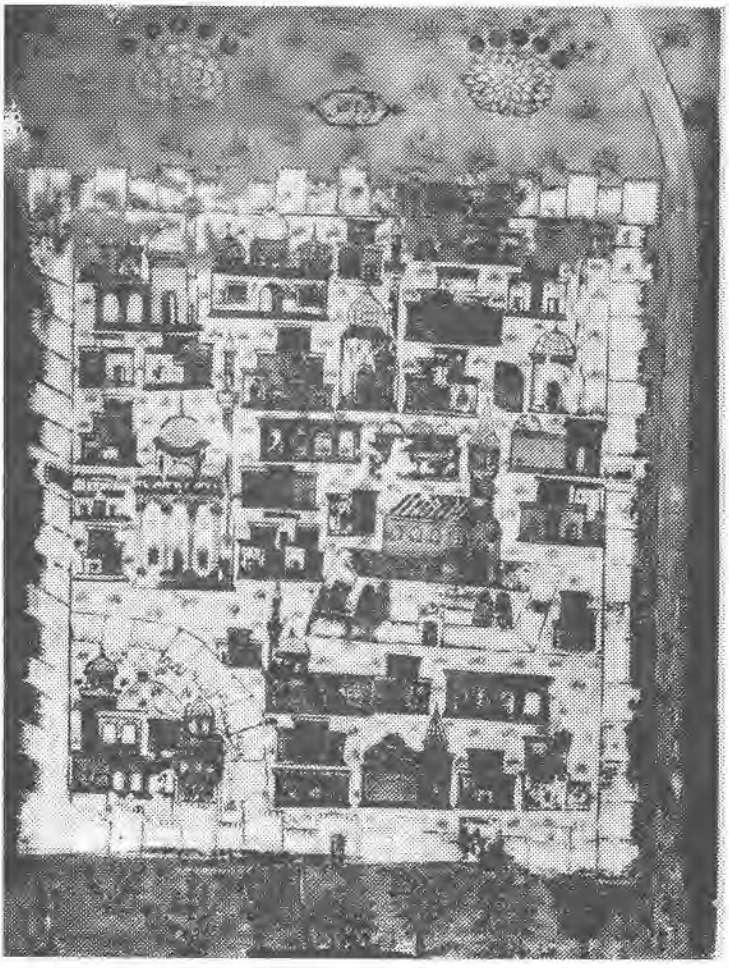
13) Develû Karahisar-Incekara Köprüsü-Kal'a-i Kayseri: *Mecma'-ı Menazil.*

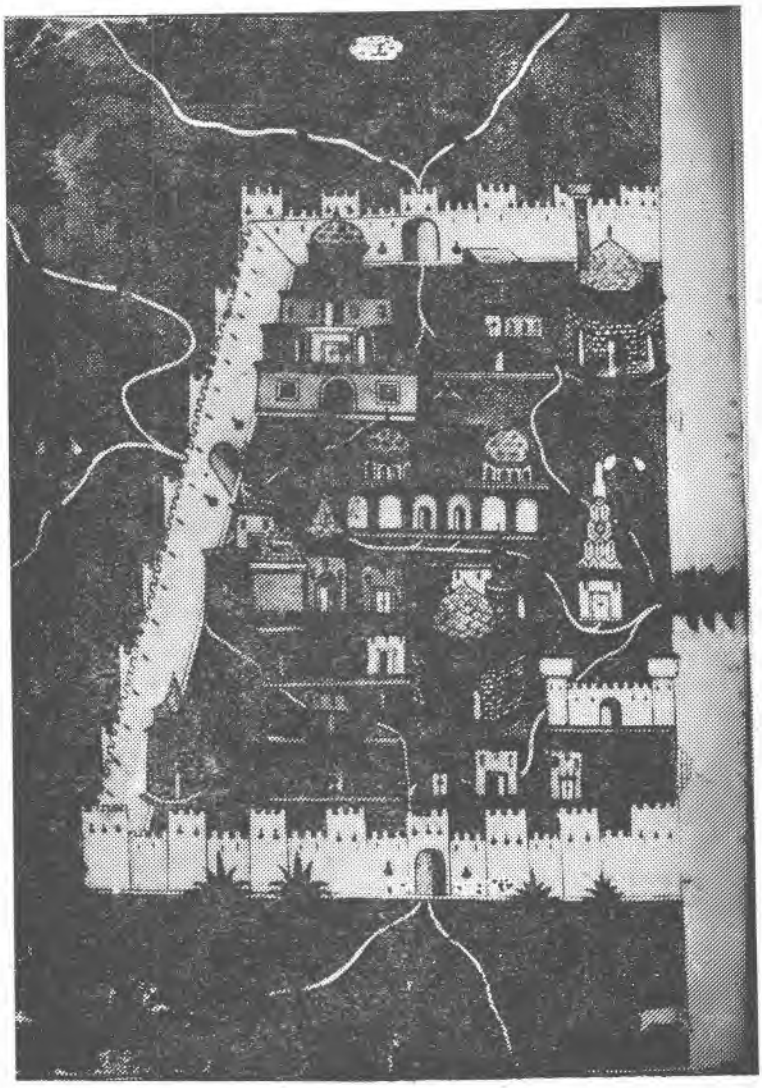
14) Adana: *Mecmu'-i Menazil.*

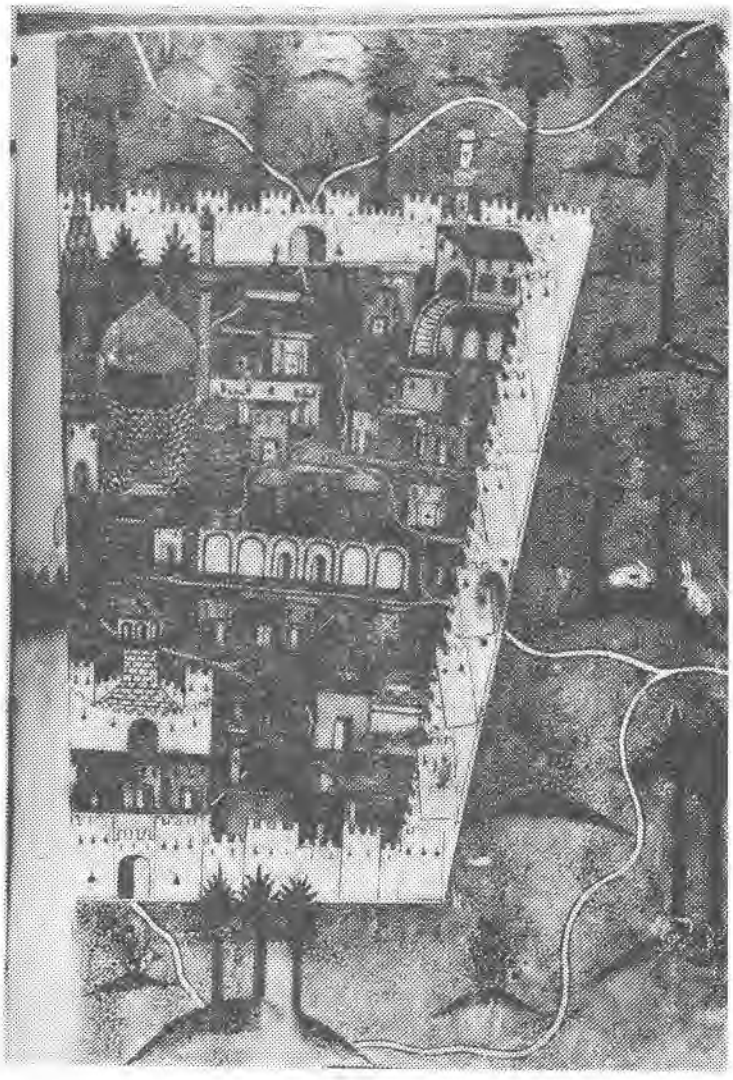
15) Mercidabık: *Mecmu'-ı Menazil.*

16) Amid: *Mecmu'-ı Menazil.*

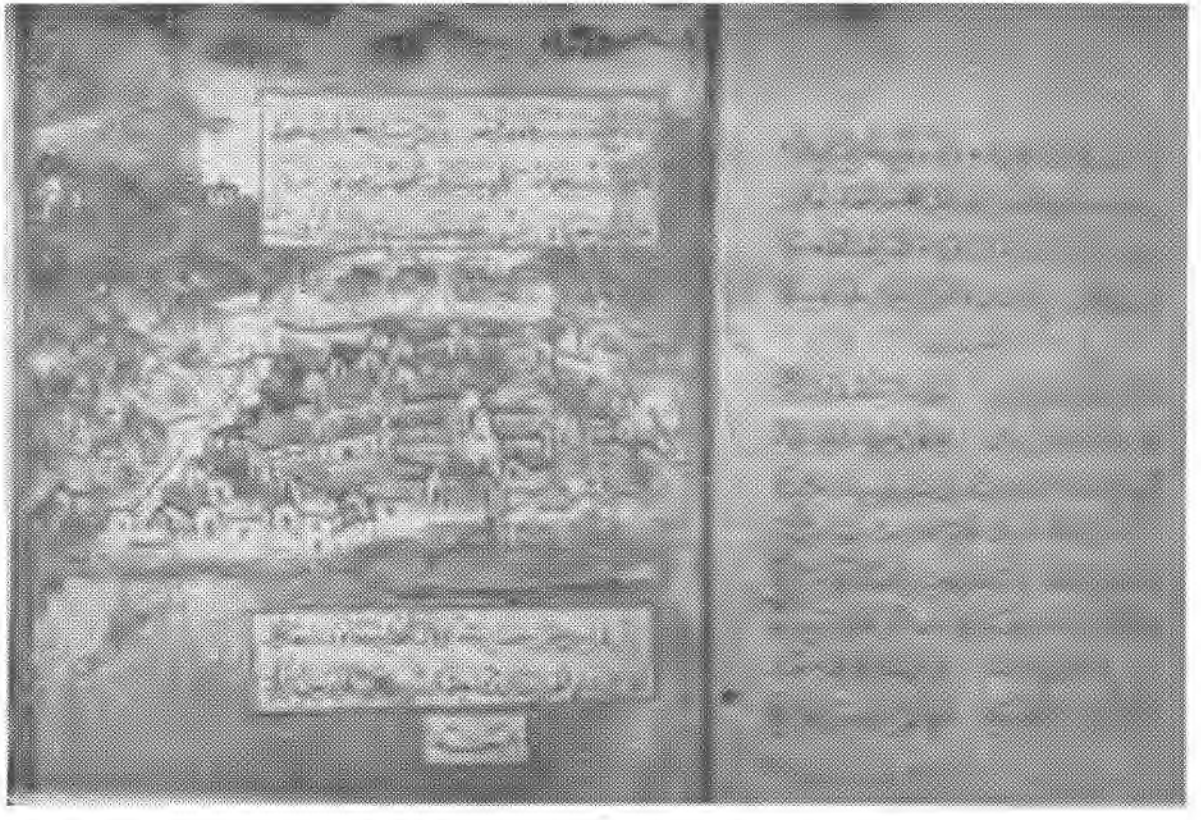
17) Hille: *Mecmu'-ı Menazil.*

18) Hille'nin Diğer Tarafı.

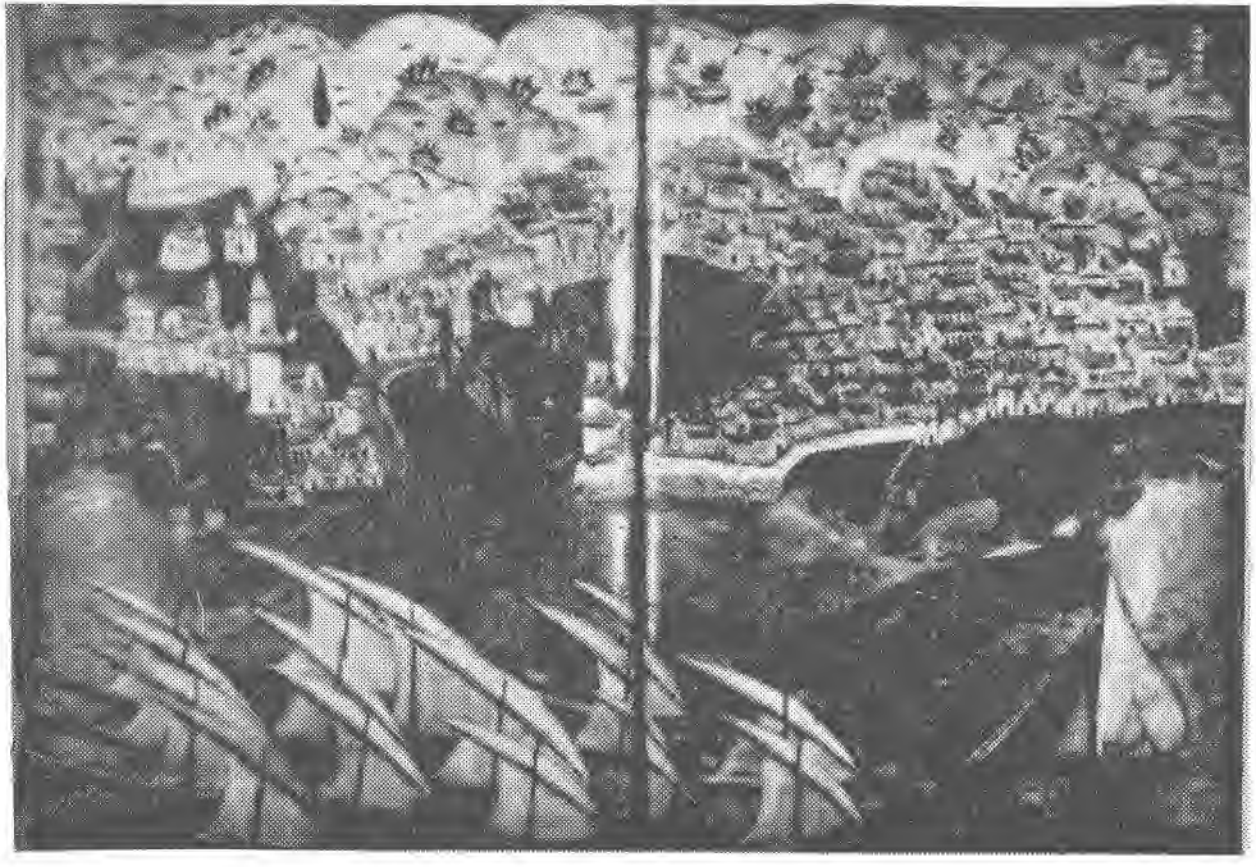
19) *Süleyman-nâme*'nin 949/1542–950/1543 Yılları Olaylarını Anlatan Minyatürlü TSMK Hazine Yazması (Nu. 1608) nın Başlangıcı.

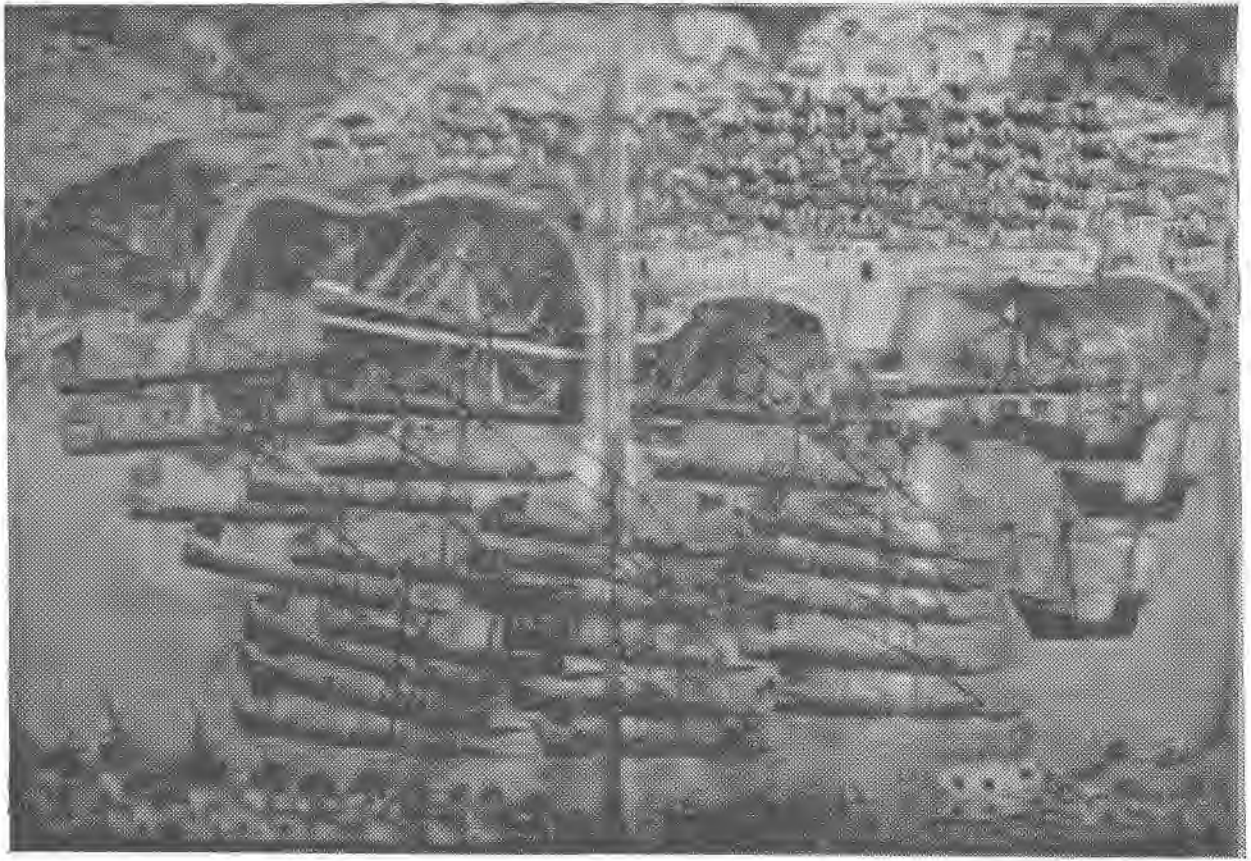
20) Rice Kalesi : *Süleyman-nâme*. TSMK. Hazine 1608.

21) İnteb Kalesi: *Ayni Nüsha.*

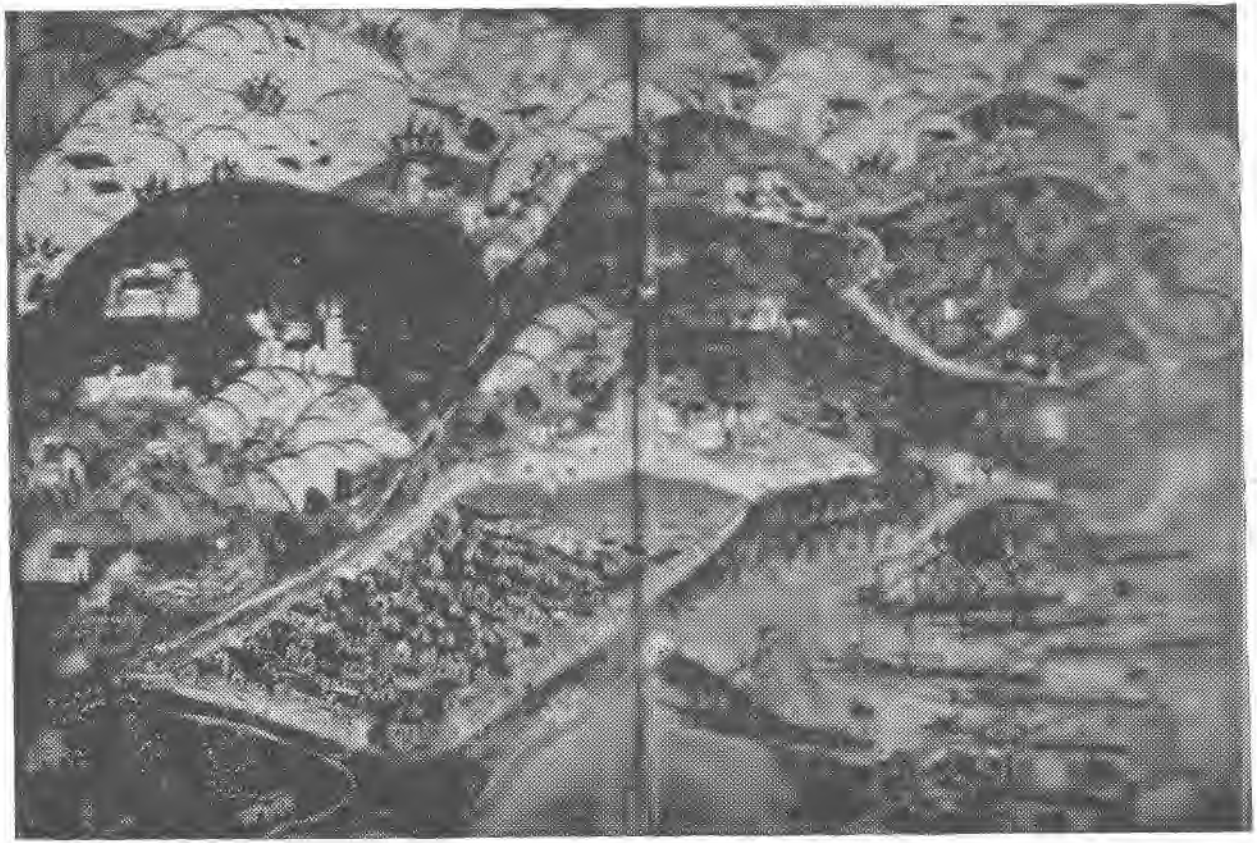
22) Ceneviz Şehri: *Aynı Nüsha*.

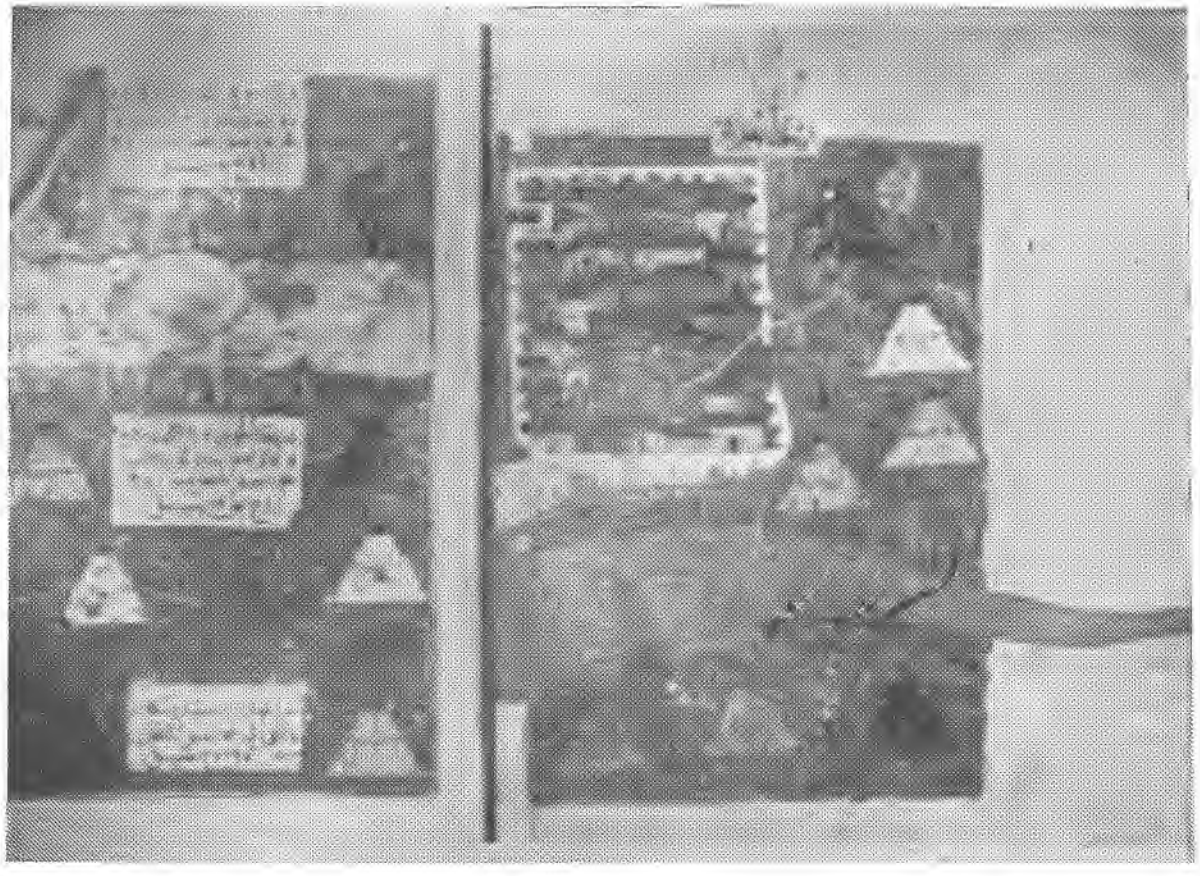
23) Nis. Milfranko Limanı ve Barbaros Komutasındaki Osmanlı Donanması: *Aynı Nüsha.*

24) Nis: *Ayni Niisha.*

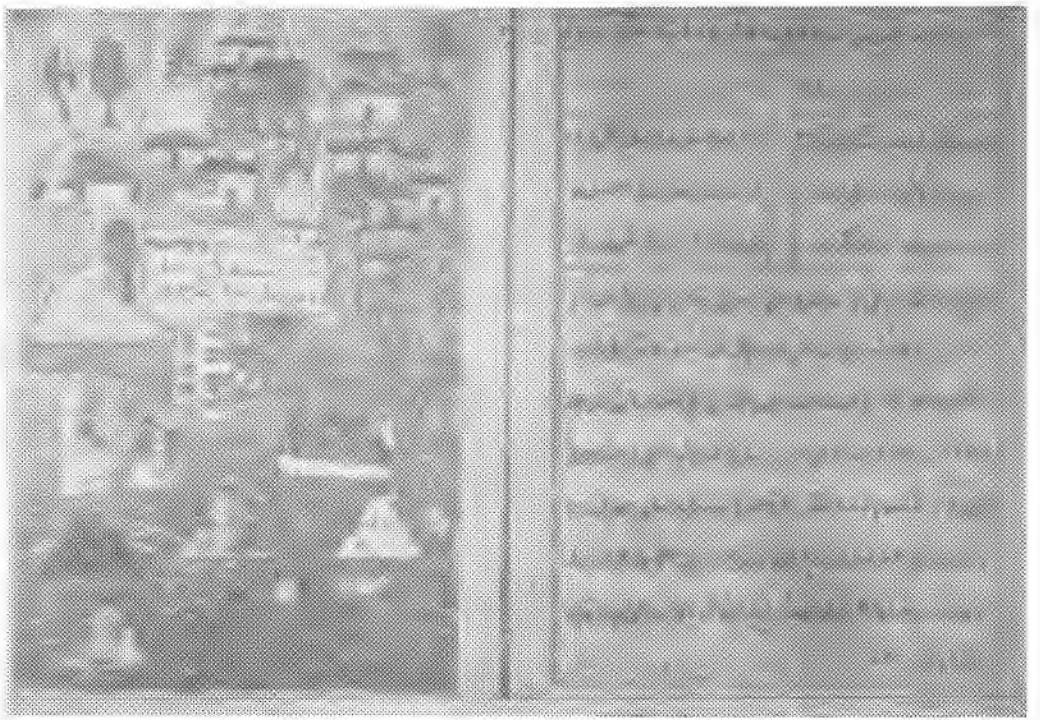
25) Tulun Şehri ve Osmanlı Donanmasına Ait Gemiler : *Aynı Nüsha.*

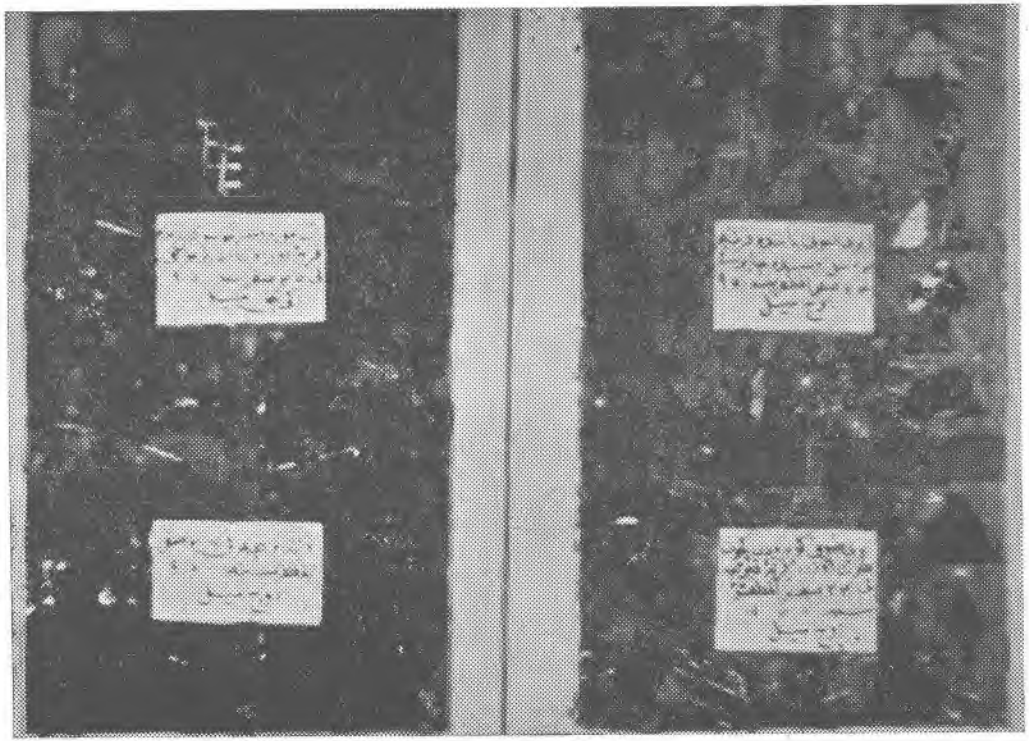
26) Istulbelgrad: *Ayıt Nüsha*.

27) Eski Hisarlık ve Ilıca Üştü: *Aynı Nüsha.*

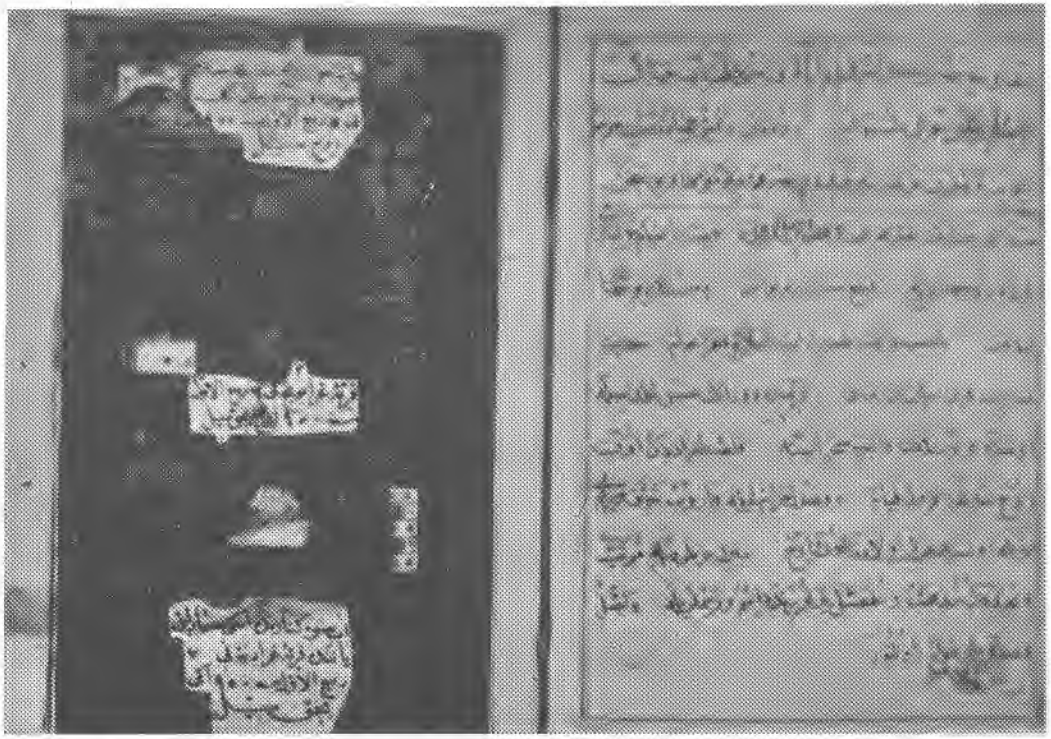
28) Sofya - Niş Arasındaki Menziller: *Aynı Nusha*.

29) Morava Suyu Civarındaki Konaklar; *Aynı Nüsha.*

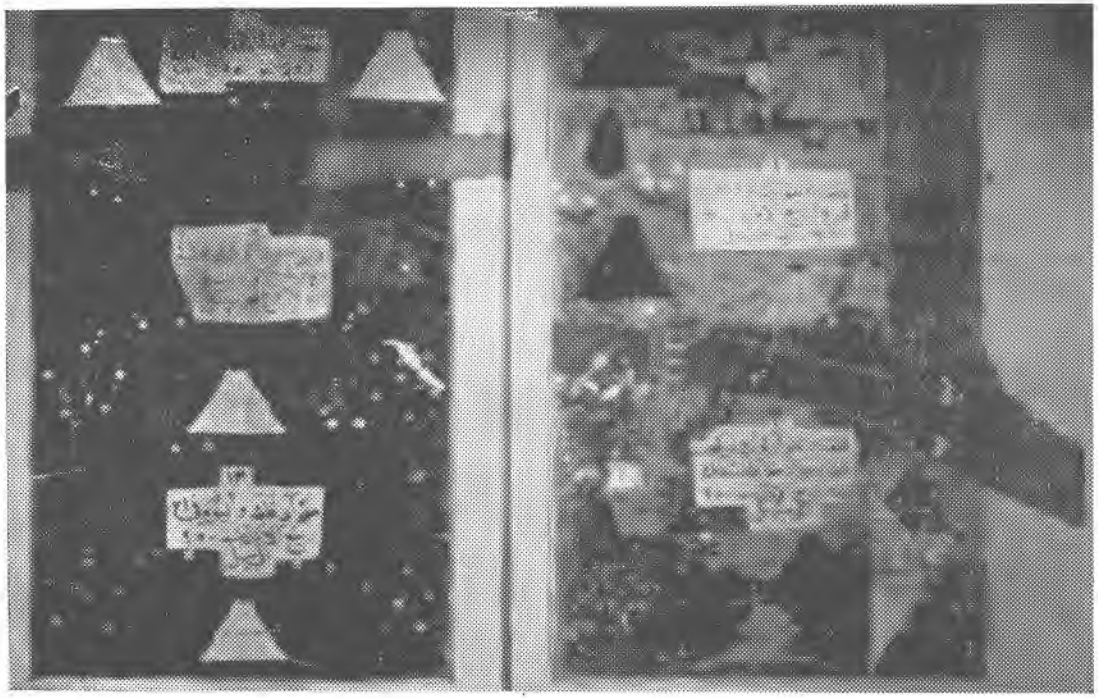
30) Akkilise Köyü; *Aynı Nüsha.*

31) Sava Suyu Kenarındaki Konaklar: *Aynı Nüsha.*

32) Böğürdelen Kalesi Karşısı ve Diğer Konaklar: *Aynı Nüsha.*

33) Vulkovar Kalesi Köprüsü, Usek ve Valpova Kalesinin Bulunduğu Sahra: *Aynı Nüsha.*

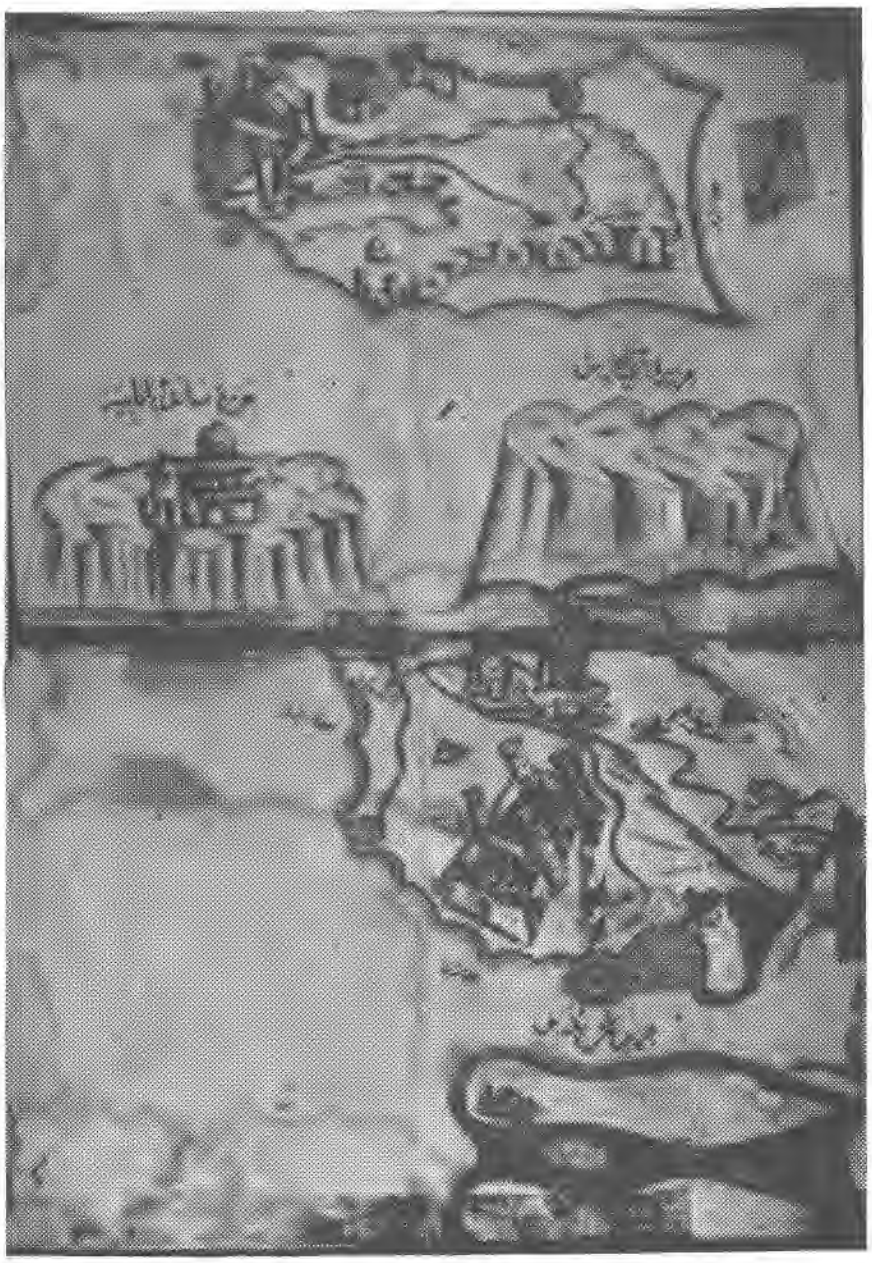

34-39) Şikloviş'den Budin'e, Budin'den Usturgun Kalesine Kadar Olan Konaklar: *Aynı Nüsha.*

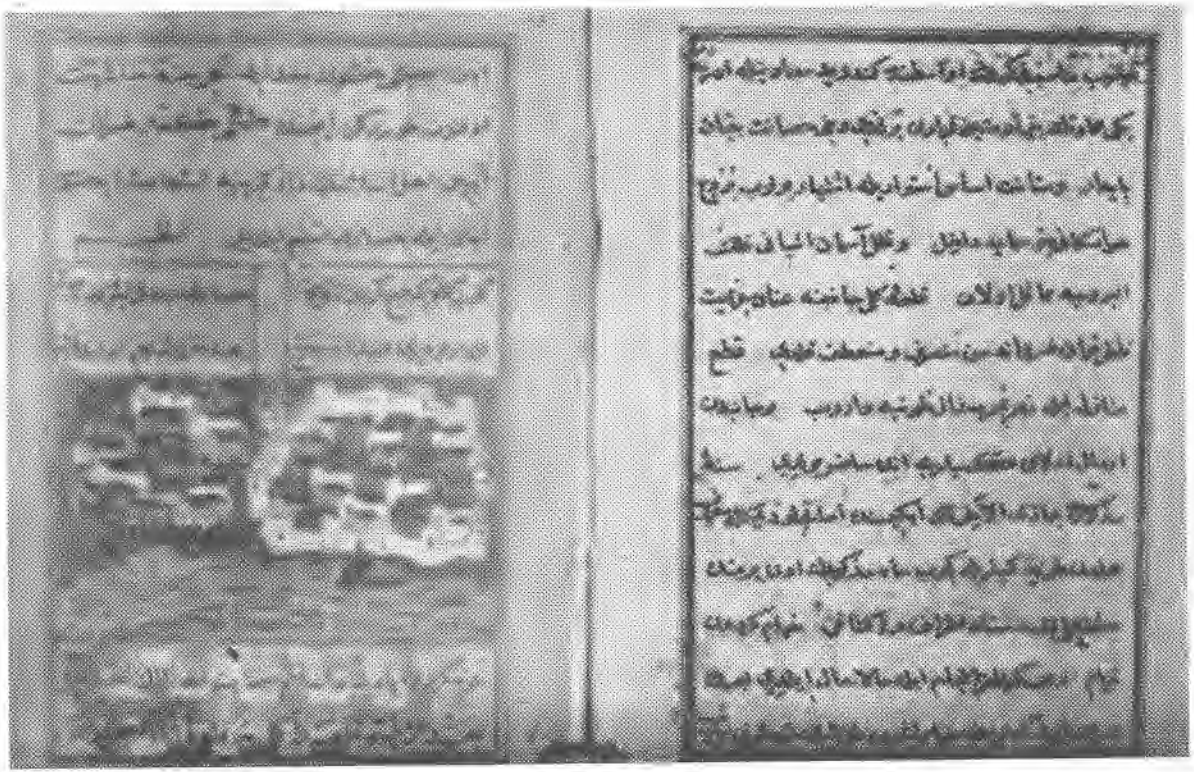
35

115

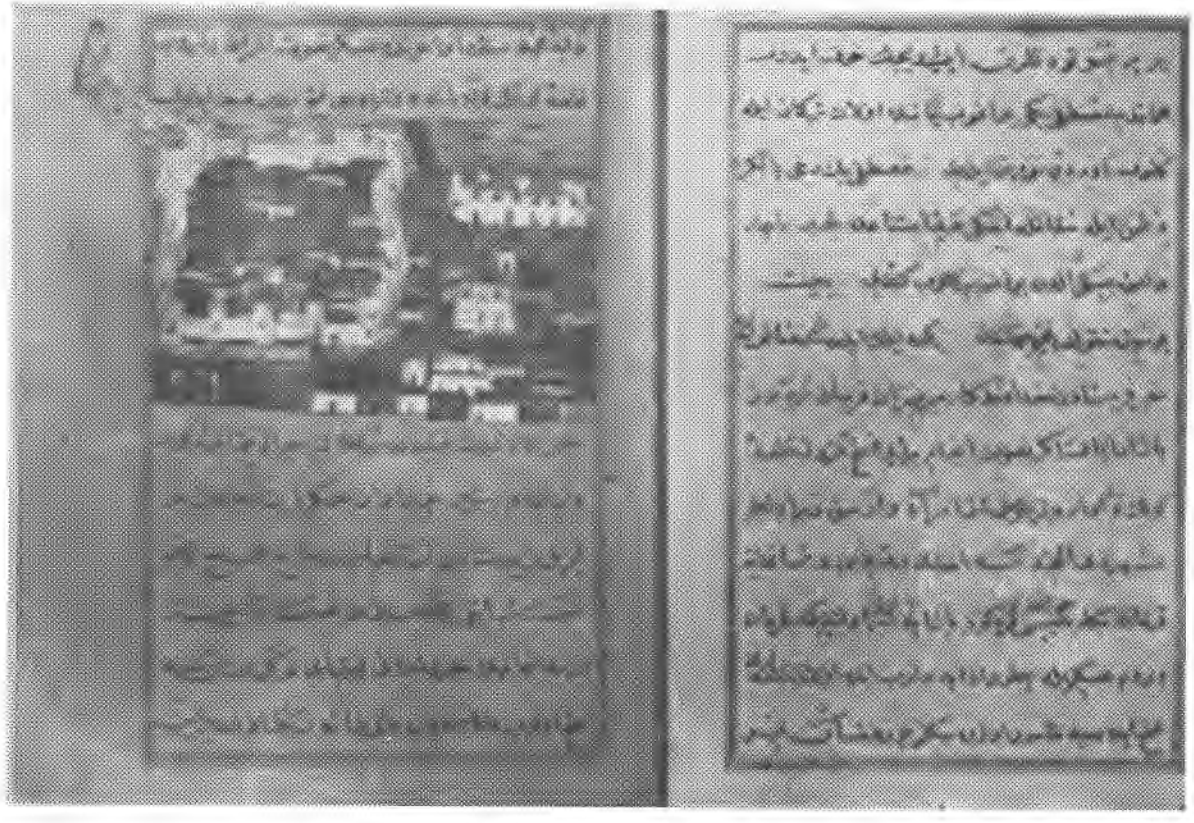

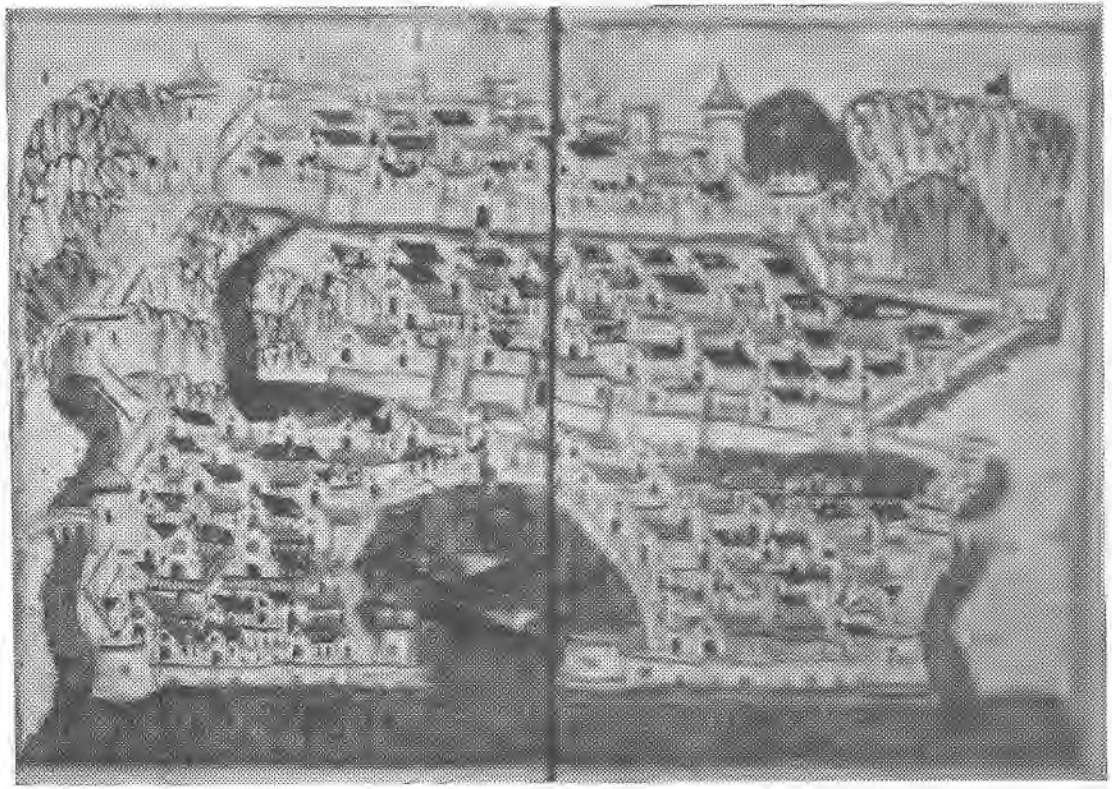
40) Hazine Yazmasının Sonunda Bulunan Bazı Adaların Resimleri.

41) Kili: *Tarih-i Sultan Bayezid*, TSMK, Revan 1272.

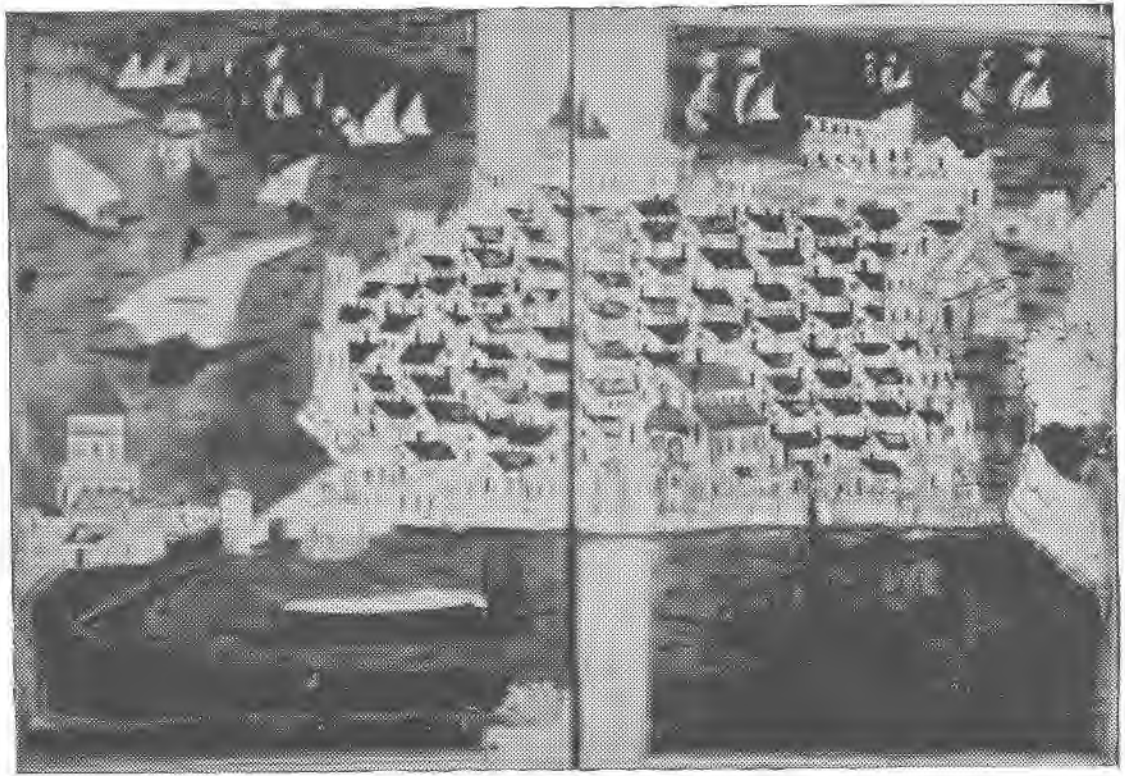
42) Gülek Kalesi : *Ayrı Nüsha*

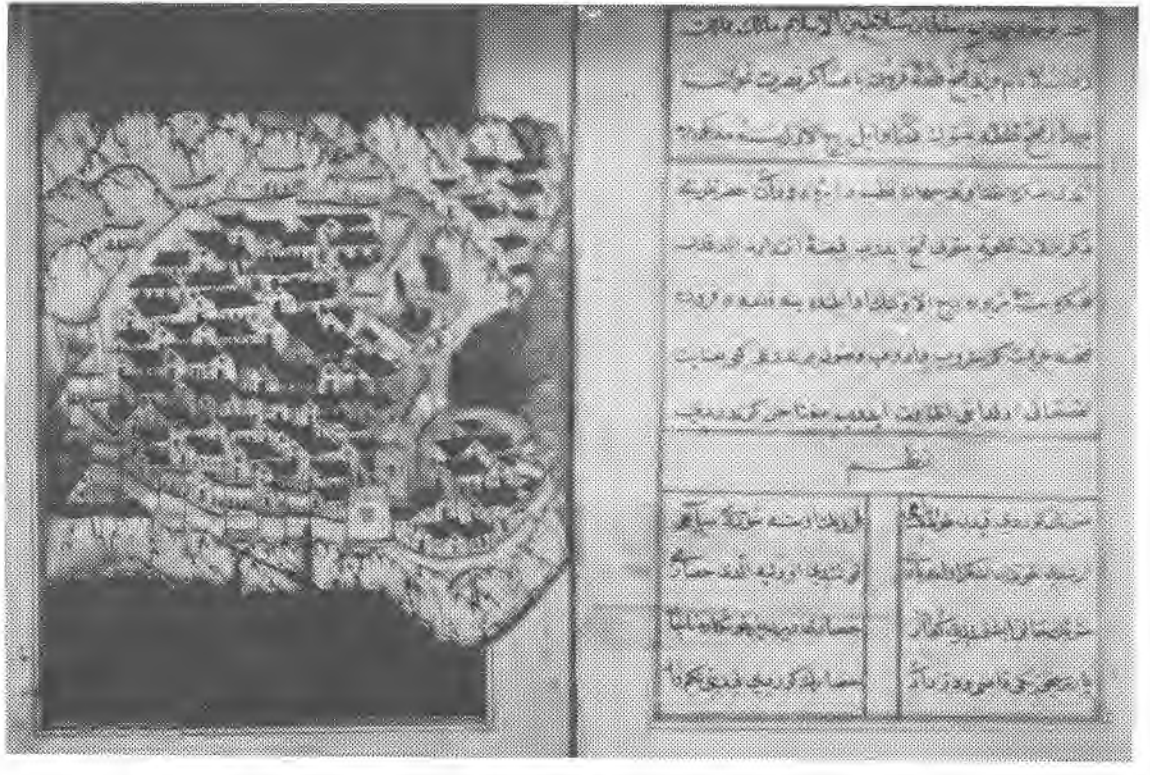
43) Inebahti : *Ayni Nüsha*

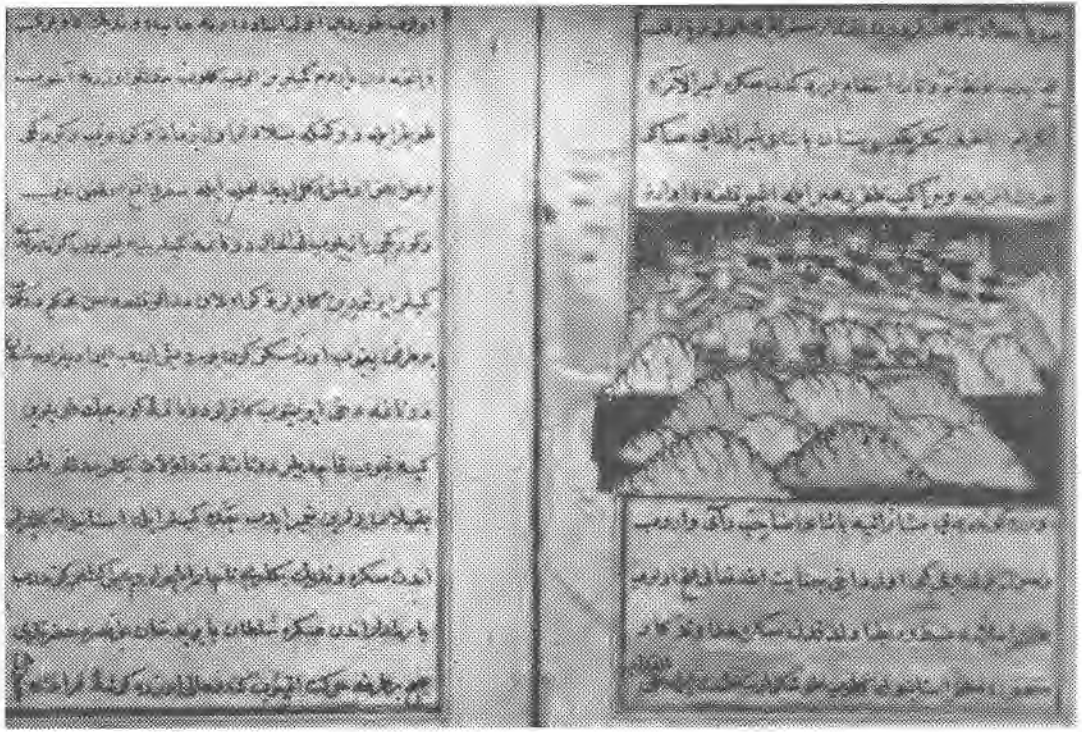
44) II. Bayezid Devri Osmanlı Donanmasına Ait Bazı Gemiler: *Aynı Nüsha.*

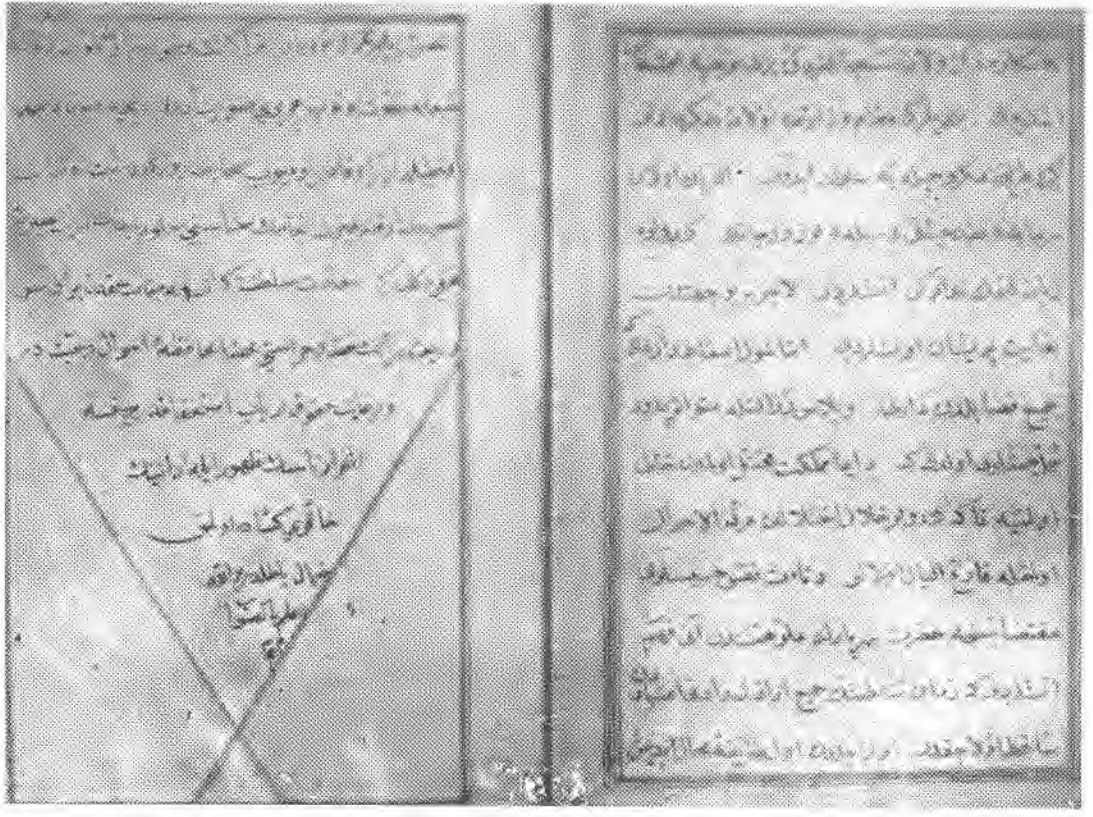
45) Moton Kalesi: *Ayıa Nüsha*.

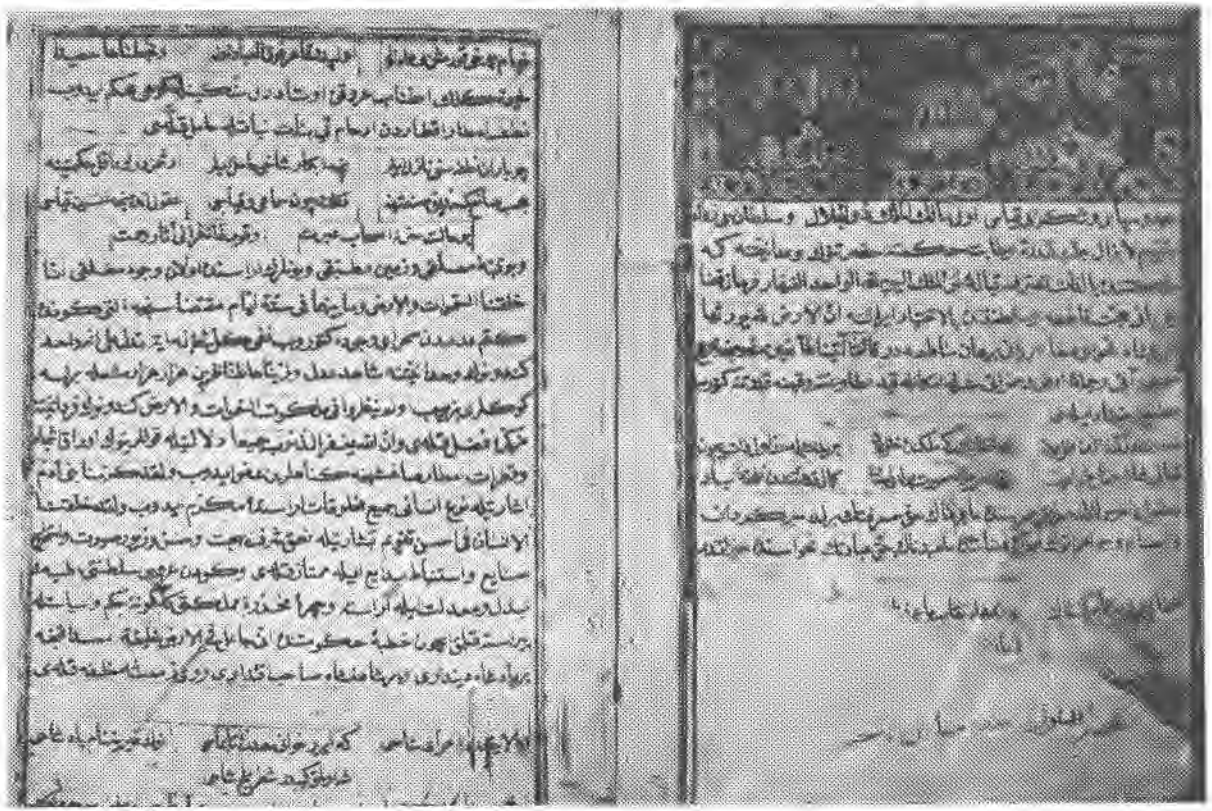
46) Kron Kalesi : *Aynı Nüsha.*

47) Avarna Kalesi : *Aynı Nüsha*.

48) *Tarih-i Sultan Bayezid*'in Minyatürlü Revan Yazmasının Sonu.

49) *Muʿnis el-Tevârîh*, I, Viyana, Nat. Bibl., Cod. Mixt. 1187, Başlangıç.

50) *Mecma‘ el-Tevârîh*, I, Aynı Nüsha. Nasûh'un Adının Geçtiği Varak.

51) *Mecmaʿ el-Tevârîh*, I, Aynı Nüsha. Eserin Adının Geçtiği Varak.

پس بیت المقدس یا یوب تام اولدوقدن صکره خدای تعالی اخلاح قوزه نه امر ایدوب
سلیمان اولدعساسن یبه حرکت امریله قوزد عساید یکه بکلادی چون اوچیوز
التمش کون کچه ی عسایه بنی سلیمان علیه السلام عسایله یره دوشدی شرایکه حق تعالی یوردی
فلما قضینا علیه الموت مادلهم علی موته الا دابة الارض تاکل منسأته یعنی قضا قلدوقی
سلیمانه موت و سلیمانک موتن بلکه میچک مرتبی بولمادی یودن ویریدن
دابة الارض کعساسن یدی فلما خرت تبینت الجن ان لو کانوا یعلمون الغیب ما لبثوا
فی العذاب المهین یعنی شیاطین وجن دعوی علم غیب ایدوب یالدن نه اولجقد
یلدوز دیو لردی و قتیکه سلیمان علیه السلام موتی ظاهر اولدی او اوقت بلدیلر
قول دیو لردی صایورلردی بی حال غیب انسانی اکلار بلمازلر عذاب مهینه مبتلا اولورلردی

حکایت عجیبه ایله مرکب جاوید تاریخ اولمغله

بن سلیمان علیه السلام الی یحیی پیغمبر صورت کدن صکره دنیادن خلعت بقایه رحلت ایدی

کلایدن جده نیایه سلیمان — اریشجه بنی دورنه یکسان — بیلک اوچیوز نصفان اولور یکدیکه
مولدیون تاول ایدیدی — حقیقت شوصورده یوقدر الا — ارشک کیشه وقت سقما
تقدیم اولدیوم نه خوشاخیر — تبدیل اولدیرساعته تغییر — کلاوعن سینه جله حیوان
دشایجه خلق یوقدر انسان — شویکم دیله ی نولدیور بجهان — یعلمون ظاهرا من الحیوة الدنیا
پس اکر دلدنیی دکر فتیو وغنی اجلدن خلاص وقضا و مقدردن ناجی یوقدر مرصاد
تاکم سلیمان نبی علیه السلام حیاتدن بوسناسه مناسب نقود قضایلک نقادی
وجواهر ناثر قدر قضانی بونظمله بوحکایتی روایت وبوواقعه حکایت ایدردلر

نظم

حکایتدر کدیور سلیمان — اولورچوقتی عزرایله فرمان — کرکر شول فلان دریایه کیمه
فلان اوا یچنده — ارشدر اکا دعوی خداوند — دوکنه ی قصری قبه ثراوند
فلان کون فلان ساعت کیمه سن — انولد اول مرده روحن قبض ایمه سن

خذ الربه عزرایل شادان — سلیمان اولدقاتیه کلدی عاول کفن — کرکدکه عهد اولی مجدد ادیه
حکیم انوشروان حاضر اولدم — ولی بعد سافیله او یکیرمه — کلوردی انتی تی اول جزیره
صباداری بوحوالی فرشته — یلمانه دیدی حالی فرشته — کرکشول کیمیه یوندن کلوبده
چیقدی عمری بیراعت قالوچه — فرشته چونکیدوب قالدی سلیمان — اولالنسانه خبرقالدی سلیمان
حکم اولدی ایشدوب یوستمالی — تلوایلدی قالدی سوالی — کدیرایله انی کتوره
واروبه هندلو دکیزینه یتوره — قویه براداه انی فنانی — اولوسدن اولدکم قویه یتله جانی
سلیمانه ایله امرایدی کوردی — اولدم دیدوکیره یتوردی — وارنجه اوراده اولکسه آخر
قاتمه اولدی عزرائیل حاضر — طوتوب قبض ایدی انی روحن انواع — یتوردی یرینه امرحق اولدی
سلیمانک قلوب قالدی حکایت — فلان کسکه بوندن بیوساعت — فلان اداده جانان المغربت
وراندن صورقریه یونوع کلمن — بوقوب قویه صانوردی اولوقت — کم اولاقویه جانی اولسدن

مجمع التواریخ

امدی بلکه بوجمع التواریخک — سافی سلکی کلامی و خطاب مقالاتنام
سلیمان نبیلک وفاتیله کریبان اولدن دستان اتمامه تمام اولدیغی یوندن حکمت
اکردهقان خیال بوستان اماللهم بوالملک فانی تاج اجل ایله کمزه و شجره مواد
ثمرهٔ مثمرهٔ مزدک برلک وبارن شدبار خزان سوتله دوکمزه کیقباد
پادشاهلندن بحمد الله ان شاء الله تعالی ایله اولنامند خوش خرام عبارات و رخش
تیز کام استعارات زین زیبق وروپ میدان سخندن جولان وکوی بلاغتی چوکان فصاحة
فضای عبارتده سرکردان ایدن ولولوک کلامدن خلاقتدن ناصول درک بواتواع
مقدمات مقرره و اصناف حکایات محرره نک سمع قلنه وخضای رقمنه واقتضای حق
صلاح نک دیقلرین دریغ بیورمیوب عفو و اصلاحله ناجور اولانلری شاء الله تعالی
والله سلم الصواب الیه مرجع

52) *Mecma' el-Tevârîh*, I, Aym Nüshanın Sonu.

53) *Mecmâ' el-Tevârih*, I, Viyana, Nat. Bibl., Cod. Mixt. 999, Başlangıcı.

54) *Mecma' el-Tevârih*, I, Aynı Nüsha, Yazarın ve Eserin Adının Geçtiği Varaklar.

55) *Mecma‘ el-Tevârîh*, II, Paris, Bibl. Nat. 50. Başlangıcı.

56) *Mecma‘ el-Tevârîh*, II, Aynı Nüsha. Eserin I. ve II. Ciltleri İle İlgili Satırlar.

57) *Mecma‘ el-Tevârîh*, II, Aynı Nüshanın Sonu.

سلطان بايزيد الثاني

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

خبر جلوس سلطان بايزيد خان بر سرير سلطنت و حادي و عشرين
ربيع الاول سنه ست وثمانين وثمانمائه

چون خلاصه سلاطين دنيي الاقتدار و كنجينه خزاين عالي مقدار
سلطان بايزيد خان كردون اقتدار حضرتلري سنه ست وثمانين وثمانمائه
ربيع الاولنك يكرمي برنده يفعل الله ما يشاء ويحكم ما يريد مقتضاسنجه
اتابكي برنده سرير سلطنته كجوب جميع وزراء و اركان متنظم الاحوال اولوب
مولود قدوم همكن روم ايلي كلريكي يحيى پاشا الله اتا طولي كلريكي ارنود
پاشا قاپوسنه امرايدوب كه تخت لوايي ولايتلرنده واقع اولان عساكر اعداشكار
پاشكراخم شمار ايله صوفيه صحراسنه وارب جمع اولالر مذكور
اوچنجي مالي ينه اوله منزل معهوده و محل مشهوده يه وارب جمع اولدقلرنده بخدمت
پادشاه عالميناه لرينه واپي سلطان جم بوا حوالدن خبر و اكاه اولوب كلدي
لابد پادشاه ذي اقتدار دخي مشاهده اندوكي صورت حسن ظن امر مذكور
ايدوكندن نجيب طبعلي كداي دعواي سلطنت وسودايي خلافته دوشب فكر
عقل بيرفنا كوده قرار كه اولا بروسه وارب ضبط ايده لر مذكور شاهد
مقصود لري حسكنارده كوزمك اسان اولوب بو تخت يومان بعني ولايت

نامزملوك وثاني قياصرة آل عثمان

وزمان مفسدلريله بروسه جانبنه عزم ايلدي احوال دركه كردون وقار
معلوم اولنجه ضبط ولايت وحفظ مملكت بچون مفتاح درد ولندن سحاب
مادبان كبيرله اكي بلك كجوري دلاور ايله سكان باشي كوندرلدي
بالجمله اول سفاين وصحت مواصل اولمامش مرد اسبه جفوف اتدن بروسه
وارب وصول بولدقلري كبي جم سلطان دخي اوه حاسدلر مرويه ايرنوبه
عمالك ولايت واعيان مملكت رو بوحاشدن سكان باشيه ارسال اخلاص ايلدكلري
كجمري پاشلري وصالي بچون مناسب بلدوكه سلطان جم دخي بروسه صحه اوبه
كندوآدمنه خطبه وسكه اوقندبكه صاحبدوز برفلك دوار وسحرج فوغه
الاحكام على اوراق البرل والبنار اولان اهل بحوم پادشاه اولوردبو اشارت
ملك اراي اشارتلري صورت بولوب لاكن صولت دولت وشوكت سلطنت
امر تقدير خلافت مقتضاي تدبيره متعلق اولوب لضرار دهاصرار اولدي بوحوالي
بر بر سلطنته معلوم اولنجه حمله اولدكار حضرتلري بيرويكه صحه يغدرو زكار نيسه
اولنان صورتلرقلم جريها خامه اسنا بحث اولنوب ايدن اريلب بصيرت بخش بكلار
كه سعادت سلطنت لمنه جهد حقدن ورسلورا ولدرا اولوردبيدوكه حفظ
وحراسني بحفاظ اهل [illegible] وحقوق [illegible] مهمات دوسياه

58) *Tarih-i Sultan Bayezid ve Sultan Selim*, British Museum, ADD. 23.586. Başlangıcı.

وسلیمان بونك تخت حکومتنه اولمای لوبادهوادر نظم

اوده دوخ کم کوردرسن نه امان ویرمز ☐ ویرمز ☐ خورده اندردی صوکسز

عاقبتا کاخ اولادر جسم وجان نیچه بیك بیك سلیمان ویکندر

بوعمرك کون لری جوع اکر آز زمانك دریکی قیش اکر لیاز

هکلدر بر هفته حالی نصیدن جفا محنت وجور وتعبدن

بوحالیله کوردرسن بوجهانی عجب بیحون سوردرسن بلمم آنی

قرالحوالن بوصورتدن سلیمان بیان ایت نولدی حالمادن کریمك

نیچه کون دورنه کلدی زمانه کلوب کیدیلر بلوردرسن بوجهانه

مصالحه استان سلطان سلیمان خان وعزنامه فرستادن صدر دیوان طلبکرای

اوبرای نشتن بوسریر صاحبقران کُلُّ مَنْ عَلَیْهَا فَانٍ مرسوم سعادت

وسوی مقتضا سنجه جون سلطان سلیم خان علیه الرحمة والغفران دار الفنادن

دار البقاله رحلت ایدوب بیرمینا قام شال مراه قاشکال عزیمت نموده اینکه مقدم

بوصورتده یوزکوسترمدیکی صدور دیوان سلطنت وبزم ایوان خلافت کمفتاح

بابالری کلدیکجه شه تمامت ممکنه فکر ثاقب ورای صایبلرینی بوکه مقرر ایلدیلر که

والد بهلالی شهزاده جوانبخته یعنی سلطان سلیمان صاحب تخت اعلام ایدیلر

بن اقبال وسعادت اجلال ایله تحمه کلوب ارشیمنجه افشا ایله لر تاکه ساحه

خلد وعرصه رحاکه حاشا لله دون جاروب فکر باك اولوب رخنه وفتنه سنك

جمله سی اولوب تیرتدبیر نشانه مراد ایروب امر ملك ودرکار اولوب و

والسنه انشا واشتهار بولیه ودوست ودشمن میانده شایع اولوب

اشرا تلدی ضرب فادی مزاج ملکباری اولیه نظم

بخه زیاد بیش اول مرد هشیار ☐ کرك سه سرحقن راته اظهار

تمامات امراوه سایرناسدن ملوك احوالی اندن احتجاجی اولمق دیراکه تدبیر ملکه

هرکس واقف اولیجاق ملکه اختلال کلی طاری اولق احتمال اکثر

ملکه مقرر ایدیی دیوان فکر معقول اوزره اقسام تنبیه کتابه واطوار تدبیر

واستفهام اوزره اماکوز خداوندکار کردون اقتدار حضرتلریك

عمری افنانی زوال عنایه واقبال قضایه قرین اولوب دار غرور وسرای

سرور دون سایبان ایوان جاه وبرون وطاق روواق پرجوم رحلت

وهجور کوسترمزوب اُولَٰئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ

وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ برکله هبراولوب ارحم الراحمین جوارنده وطن

طوتدی إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ الحمد لله کلوب بوقصه حقیقت

54–62) British Museum Yazmasının Kanunî Devri Hakkındaki Son Bölümü.

تحت رویی زمین بر مردار دنوی الاقتدار احسن مرایزد عزشانه وتبهرها
وانواع مختلفه قادر بیداء عدد دون صحرای وجوه کتوب کیوت کرامت وخلعت صورت
ایله متحلی قلندر نوع انسان اکرم طبقاتدن وفضلناهم علی کثیر ممن خلقنا ایله متفضل
لقد کرمنا بنی آدم مشرفینه مکرم اتمش رجالیا من بینهم منشور سلطنتی میثاق قدر
مصور دهرتباه دیوان ازل قانون سطوتیکی محرر ومیثاق قضا وقدر قضایای
شوکتکی مرقوم ومومی بدوب نواصی اوانی واقاصی واعنهٔ سوارد وارد قضهٔ
مشتکی منقاد وطالع وارضهٔ بلاد عباد وقاع وبقاع وحصون وقلاع واهالی عرب
وترک تاجیک ودیر ونزدیک حوزهٔ ارادتکه مسخر وتابع وعنوان صحایف سلطنتدن دلیل
قاطع وبرهان مقدسات خلافتکه بینهٔ ساطعه اعظم نعم اولدرکه دم قدم
هابوتکزی نضارت حدیقهٔ خلافت جانبه منصرف ومنعطف بیورمه نزتالم سایهٔ حمایتکز
جهان مجرجهات وزمان طلق سعادتکزده مرتفه الحالات وعدل عدالتکزده طوار علا
محور وبیم صولتکزده انوشهٔ تطاول ساحت سیندن دور وجوفن بیلسکردن
سرای نعمتی رشودن مایوس مهجور اولوب بهار بهجتهٔ فالک دولت روزبارک
ابدالک قدومیله کلنار ولایت تمام رونق وطراوت بولادیوبارقیب کونلردیکی
آندن صفکره مذکورون وزراء دولت ودین ابقاهم الله تعالی الی یوم الدین

قاهره مصری مزکر اولوب عجزین وقرایکه [illegible]
ثم الواجد المختار حق سبحانه وتعالی اول پادشاه کردون اقتدار تخت طویل وسریر
جلیل ارزان قبضه [illegible] تطاول
تو هرملک که در [illegible] خیال ملک اوزاقلاب
زهی خدیو همه [illegible] کوزت کردون کردان بجنبش
مهی که مردی بومراد اولدی ایدرکه برمرادی نامرادان
صفدر فلکه نلدوتکا سیله عزیمت ایکی سعادت افتا سیله
برشوذوبکی دوسرحد تخته خبار کدن صفا ویرحت تخته
نخلفت سلطنت وتشریف مملکت خدایی جهانکار مطلق ومالک الملکی علی الاطلاق
حق ذکره حصر تنک عطایای هنیه ومواهب سنیه سنه مقتضی ومستدعی اولوب
سده جنان ارکان وافتتاح بیلدبدکون مکان الی اختتام لاهم واعتراض
نسه تطاول قوه ملک وملل ودوام دین وحول وکارکار وصفار روزکار
وحل عصار دور اریو موجب لولا التسلط لکل الناس بعضهم بعض وجود
جهدوزد بندنه وشهریار بیدان سوط وهروقت برمصف متصف اصلاح
حو [illegible] مرغوب وهردور اقایم عالم برپادشاه کامکار له یزین وهرتاج

سلطنت غایلدا و سکودر یکلو بطقوزیوز یکرمی التی سوالنکاده سکرنده نزول اجلالیه

بوجانبدن اهالی شهر و قطعان لشکر یاغی عساکر عالی قدرلرینه هجوم بادیان قیلوب و مناره

ستون قدر غلرایله استقباله وارو بوشولکه مراسم استقبال و لوازم تعظیم و اجلال

ایدیجی بیرنکتورد یلر پادشاه باکشاه نواب و شهزاده فرشته نهاد حضرتلرینی اقبال

و قرا جلال ایله برمرکب ابوشوابو و قاره سوار اولوب نظم

شه دریادلو و لاکن چون قرار ایتدی یکیروب کشتیه اول کون

سفینه یا ولدی روی دریا شکوفیله بزندی صانکه صحرا

قوت ما و حرکت هوا برله دریای سمای عبور و کلکندیجی بروراید و ب اسکله

کلیجه هزار شوکت و حشمتله قاان قدر و قدراسکندر اقتدار زهی صورت و شرتیه

سیرت داری سلیمان تمکین عزت نظر حضرتلری برسمند فیروزبندی که سعاوت طالعه

همعنان ایدی سوار اولوب مترنج صفت جمله یکجهت بدرجه سی صورت قبو جلقی و کار

هایونی حاضر اولوب قفاسنده حورشید لقا سلحدار و ارکبار و اوکجه جمله

زنبق کمی پرو نوق کمان فرسفید دامن صولاق لر و بولاد نهاد شوخ پرخروش

چاوشان برخروش ایله عنان عزیمتی مدار حل عقد امور همهور اولان سرایه

سرور جانبه منعطف قلوب اولکجه مقاصد امالدن اکمل طرفدن سرایه وارنجه اهل

ایکوندار قتی علی الصباح دیدی تخت روزکار یدار اولوب بادصبح مبارک

نفس جلادا ایتا بحاصل شاهد امنک منظر دیدار اولدقده سدهٔ سعادتده ایقلازم

واستانه دولتده مداوم ملازم اولان جیوش دریاجوش وجنود نیل خروشله

سرور و راحته وداع و حضور و استراحتدن ابلاقه انقطاع ایدوب استدامت

سلطنت و استمرار خلافت ایچون توکل علی الله و مستعیناً باقو دیو معیاده

عزالسلطنه تحرکوشه متوجه قسطنطنیه جانبه عزیمت کوستردیلر

بیت

ماندم تخت معیاده نایدیلر سلیمان وش سریر باجه بندیلر

یانجه بچه بیک دریایی پرجوش چوچیرخ تیز رو جمله ذره پوش عنان الدرلر

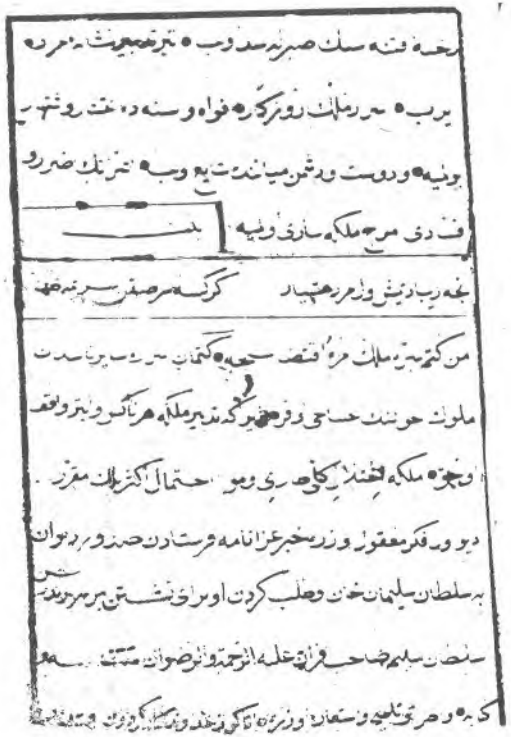
وجانبله طالوب بیش اون کون لان یولی برکوندن آتوب قطع رایدیلر بحار و بحور

وقفارله اسکودره نظم

رشدی دولیله تخته ناکاه قدوم شدت اولدی حلوت اکاه

خبر ایردی سپاه زرکلاهه بشارت طولدی یکرتخت کاهه

خبر رسیدن پادشاه جم جاه اسکودره نزول اجلال و ارتحال

63–66) *Süleyman-nâme*'nin Revan Nüshası (1286) 'nın British Museum Yazması İle Aynı Olan İlk Kısmı.

که خلعت سلطنت • وتشریف مملکت • خدای جهان دار
مطلق • وبالملک الملک علی الاطلاق • ومجلی ذکر حضرتنک عطایای
جلیله • ومواهب سنیه سنیه • مقتضی ومستدعی اولدی • ابتدای
بنیان ارکان • وافتتاح بنیاد نهاد کون ومکان • الی اختتام الامم
وانقراض الشعوب • ببقای توام ملک ومال • ودوام دین ودول وکار
کبار وصغار روزکار • حال اعصار اقتضا بر موجب لولا التلمان
بکل الناس بعضهم بعضا • وجود جهاندار دیندار • وشهریار بیدار •
موجود • وهر وقت بر منصف متصف اصلاح احوال رعایا یه
مربوط • وهر دور فرمانفرمای عالم • مراد شاه کامکار له منزله • وهر تاج وتخت
سعد زمین • بر سر دار دوی لاقتدار له محتشد • ایزد عز شانه وبهر
رهانه بو انواع مخلوق بی نهایه عدد مدن صحرای وجوده کنوز
کسوت کرامت • وخلعت صورت یایه مخصوص قلندره نوع انسان

دار غرور ومرای سرور دون • سایبان ایوان جنان بر نوره •
وصاق مرو ودر پرحبور ده مرحلت وعبور کوسترهب اولیلک
تدبر انعم الله علیهم من النبیین والصدیقین والشهدا
والصالحین رحمه وب رحمه ترحیم جوانیده وطرطوندی
نانه وبه راجعون الدنه کلور بر دور قوه قاهره ایله
قصد ومیدانه زده وبو جهتله حریدون بایه اجل تقدیری مدایدمک
حکمنه موحد الفقه ارحم الراحمین رحمه وغفرانه ورضاه کردون
مدیده عمریدن وعصر جم یرزوقنایه • شاه الملقانی

نصه

بوجوبن که ورجهانه شاهی | جهانه کسنه ومز بعدی
قدم بایه مرحمت شاهی | کورنه کردون کردن جنبی
درکه مرد ودر مرد ونه | درکه مرد ودر مرد ونه
کوزوم که کوزنه کا | طروب مرد سعودت قا

اکثر طبقا ندت وفضلناهم علی کثیر ممن خلقنا ایله مفضل ولقد کرمنا
تشریفیله مکرم اتمشدر حالیا مرین منشور سلطنتکی
منشیان قدر مصور ومحرران دیوان ازل قانون سطوتکی
محرر ومشیران قضا وقدر قضایای شوکتکی مرضی ومقرر
ایدب نواحی اداسنی واقاصیه واعنه شوارد واوابد قبضهٔ
مشیتکه منقاد وطایع واز منهٔ بلاد عباد وقاع وبقاع وحصون
وقلاع مواهالی بحر وبر وترک وتاجیک دور ونزدیک مجموعهٔ
اراد تکه مسخر وتابع هو عنوان صحایف سلطنتکه دلیل قاطع وبرهان
مقنعات خلافتکه بینهٔ ساطعه در اعظم نعم اولدیکه بیم قدم
همایون نکزیه نضارت حدیقهٔ خلافت جانبنه منصرف
ومنعطف بیورمزسه تا کرسایهٔ سمایکزدن جهان غمی جهات
وزمان خلل بعاد تکوزدن مرفه الحالات وعدل عدالتکوزدن اطراف
عالم معمور ورعیم صولتکوزدن اندیشهٔ متطاول ساحت سیندن

دور وخوف سیاستکوزدن سوای تعدی ومضمون نایرین
وهجوم ارباب بهانجسته فالك ونور وزمبارك اقبالك
قدومیله کلزار دولت تمام رونق وطراوت بولوب دیو یازب
کوندریلدی انده منصکر منکورون ونسخ دولت ودین
ابقاهم الله تعالی الی یوم الدین علی وقف المرام وعادة الکرام
اوزره امور مملکتی ومصالح ولایتی کوریب طوردیلر خبر
آکاه شدن سلطان سلیمان خان کیوان بارکاه از وفات
پدرش سلطان سلیم شاه وتوجه نمودن بسوی تخت کاه
موقع رفیع عظمت بناه ومحفل منیع جلالت دستکاه بعنی
شاه زادهٔ ملایك انتباه خضوع نیاز آیین وخشوع اعزاز
تمکین اوزره هر مرغزار مقام ولکشاده آرام پیرام ایدب
بلبلان خوش الحان وطوطیان شیرین زبان موسی عمران
کیون تراشی قولنه مأمور جودی صفت غلیم

طواف فاذكروا اسم الله عليها صواف كما سبقت شاه اولوب پادشاه ملك پناه قبله گاه
جاه شاهان پناه حسن وجوه اوزره مستولدر وقته اظهار شكر ايدوب ديلر
دار السعاده وصول بوجاق اعيان واركان وصدور ديوان وقوخلق جاريه
دلاوران صفدر بالاجماع هيليوب عرض استقامت وصداقت ايچون سالف انتظام
بولمشدر خلوص دلي لا تزري بنا جوعا ولا تسقنا بصورت حالدن واقع اولمغله

نظم

اولوب پيوسته فيروز بخت سلطان — ظفر نوبت همه دوران دن كلمكده
اولوب روي زمين خاكپاي شاه — دعاگوي دل شاه جهان دن
كمر دولت سوده سد اسلام — سرين تجديد وخوش قلدي ايام

جهت استقبال اكرم حضرت صاحبقران ثاني سليمان بن سلطان سليم خان روم فتح الله
تاولدي والفجر ابو تراب الصبح اياسنه مصادف جهانه طيران وزاغ سياه
تاهب مقاست كوناگون عزيمه يران قلديغي حيثي اوزره جايدن شاه جهان
طلعت همايون اولوب اركان جهانيان سياه جلو سياه بوب بجمله لا اله الا الله
كوه جلو ديو خاكر وبحر كوه وش نيلكون جاك اولوب ماه ميرافغان
خطه خاك كوه وش عزون اولوب سحر غوغا استاده دلاوري

كوزدن رشك ديو اهل زمينك دود صداي نفيرلر بانك جانگزدن ديدكلر جزم خيده
وجهك نفس سرد دن مشعله مهر وماه سوينوب روي جهان تيره اولشدي پادشاه
سعادت دستگاه حضرتلري جون بوحال ازل آزاده تقدير وبو قضيه دفتر
قضا ثبت ومقرر ايدي ناجار ماربلايه تحمل اتمك دن باشقه چاره يوق اما سوخدان ندكاك
استقباله واروب كوزلري ياشين جون سيل آيدي بصاغ باسلوب هيچ ايله
كيوب طوردي

نظم

نظم صالدي سليمان قدر قدر — ايراقدن كوردي تا بوسيتي سكنده
دولو جانلر ويرو بو رحمت سلامن — كوكلدن ايلدي عزت كلامن
قضا سفكلو بدن زين كلمز — عزايي شاهجون زيمن بيلمز
ايرشدي جامع نور محمد خون — قمار زين قلدي دكدي بزدان
ايدوب بركاه عرض نيازن — نصرتيله قلديلر نمازين
كتوردي زينه الدون شاهي — پياده اوكه اولدي همراهي
سراي عالمك صاحبي ماردي آخر — سليم اولدي مشكون اميري
سركون يريه اوردي آخر — سراي صالدي كون كوردي آخر
بو يوم ديلرز دشر بيلتي — مطيع ايدي تلر احكامنه خلق

فتح نامهٔ قرن بغدار

بعد از فتحه فاتحهٔ فتح نامهٔ پادشاه جهان * وختم خاتمهٔ فتح نامهٔ
خسرو دور زمان * ورشیح دیباچهٔ غزای مازد اهل ایمان اولدرکه *
چون سلطان سلاطین لاسلام * مالک ممالک رقاب الانام *
جمشید کیوان مقام * وخورشید بهرام غلام * خلدت خاتمه *
ویدت بشایر فرصة حضرتلری * فضل الله المجاهدین علی القاعدین *
منهو وسعادت مرسوم متضاسنجه * غزو جهادی وسیلهٔ شامیه *
وجاهد وا فی سبیل الله باموالکم وانفسکم ذلکم خیر لکم *
فحواسنجه سعی اجتهاد ذریعهٔ کامیه * ملاحظه ایدوب *
اعمال ارقام حسنات فرجامنده فالله مرقوم * وصحایف دولتلری
انتظام مثوباتله منظوم * اولمواجیدنه علی الدوام * بی افتتاح
الله * غذای دینله مقابله * ومخالفان ملت یقینله *
مقاتله * این کلوب ایامه مصادف اولنده بر یدی دوزمه مشدرکه *

براولوغزا * ورو زکار یمونشنده بر دیار قلعه مشدرکه واروب
اندن برحادثهٔ عضمی اطلامش اوله * بنا علیهذا لوای غزا
دست جهاده رفعه * وبیخ تخت کفر بدنهادی پیرامن
کلشن دار الاسلامه دندیروی بازوی اجتهاده قلعه * اقدام
تام * واهتمام تمام * ایدوب قدیر لایامدن * مقصود ایندوکی
عنقای تمنای عدم اشیانی که ماوراء قاف قضا وقدره یشمن
امتناعدن متمکن ایدی * شهباز بلند پروازجهاده سیدوشکاره *
ومحالب صعوبکار زار اجتهاده قید اساره * کوزمکه طالب وراغب
اولدیغی طوایف مشرکین * وفرقهٔ شیاطین دن * وبعدازه لاینقطع
ویرده سی پتری نام * بادهنکه سلطان ظل الله وخلیفة فی ارض
الله حضرتلرینوك اجداد عظامی واباء کرامی ماندن برو *
حق بعض الحق عن ید وهم صاغرون *
ذلته تحیر اولان کفره وفجره دن اولوب عتبهٔ عالم پناهه * التجا
سعادت دست کاهه * مثابت واخلاص * وصدق خصوص
کوستر مکین خوف نصال سهام اهل اسلام * واتصال حسام بوران

67) *Fetih-nâme-i Karabuğdan*, TMSK Revan 1284/2. Başlangıcı.

68) *Süleyman-nâme*, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, 379. Başlangıcı.

69) *Süleyman-nâme*, Aynı Nüsha, Varak 51b-52a. TSMK Hazine Yazması, Varak 52a'nın Altıncı Satırında Sona Ermektedir.

YAZAR'IN YAYINLARI

1947

Altın Ordu, Türk (İnönü) Ansiklopedisi.

Amasya, Türk (İnönü) Ansiklopedisi.

Amasya Andlaşması, Türk (İnönü) Ansiklopedisi.

Anglesey Kontu, Türk (İnönü) Ansiklopedisi.

Ziştovi Barış Andlaşması, Aylık Ansiklopedi

1948

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, Aylık Ansiklopedi.

1950

Ferdî'nin Süleyman-nâme'sinin Yeni Bir Nüshası, AÜDTCF Dergisi, VIII, sayı 1-2 (Mart-Haziran 1950), ss. 201-223.

1951

Fârâbî'nin Siyasî Nazariyeleri, Prof. H.K. Sherwanî'den tercüme, AÜDTCF Dergisi, VIII, 4 (1951), ss. 441-458.

1952

Kitab-ı Bahriye'nin Telifi Meselesi, AÜDTCF Dergisi,X,1–2 (1952), ss. 143-146.

Sigetvar-nâmeler, AÜ, İlâhiyat Fakültesi Dergisi, I, 2–3 (1952), ss. 124-136.

1953

Prof. W.C. Smith, *Modern Türkiye Dinî Bir Reforma mı Gidiyor?* AÜİF Dergisi, II, 1 (1953), ss. 73-74.

Prof. Syed Abdul Latif, *The Mind al-Qur'an Builds*, AÜİF Dergisi, II, 1 (1953), ss. 112-117.

(Bu yazıların özet halindeki almanca tercümeleri hakkında bak. Prof. Dr. G. Jaeschke, *Die Welt des Islams*, III, 3-4, ss. 273-274.)

1954

Türk San'atının Varlığını İnkâr Eden Batılı San'at Tarihçileri, AÜİF Dergisi, III, 1–2 (1954), ss. 55-58.

İslâm Resminin Menşeleri, AÜİF Dergisi, III, 3-4 (1954), ss. 31-55.

E.Wellesz, *Akbar's Religious Thought Reflected in Mogul Painting*, AÜİF Dergisi, III, 1–2 (1954), ss. 106-107. (Kitap Tenkidi).

1955

Bostan'ın Süleyman-nâmesi, Belleten, XIX, 74 (Nisan 1955), ss. 137-202.

Gazali'ye Göre Nazarî ve Tatbikî Siyaset, Prof. H.K. Sherwanî'den tercüme, AÜİF Dergisi, IV, 3–4 (1955), ss. 21–38.

1956

Kemâl Paşa-zade'nin Tevârih-i Al-i Osmân'ının Onuncu Cildi Hakkında, Vakıflar Dergisi, III (1956).

Al-Birûnî, Commemoration Volume, Vakıflar Dergisi, III (1956).

Din İlminde Tarih ve Fenomenoloji, Prof. R. Pettazzoni'den tercüme, AÜİF Dergisi, V, 1–4 (1956), ss. 189–191.

İslâmiyetin İlk Devirlerinde Hükûmet Müessesesinin Tekâmülü, Prof. H.A.R. Gibb'ten tercüme, AÜİF Dergisi, V, 1–4 (1956), ss. 198-205.

1957

Başlangıcından XIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar Müslüman Minyatürü, Yıllık Araştırmalar Dergisi, II (1957), ss. 181-192.

Doğu ve Batı Hikmetleri, E.W.F. Tomlin'den tercüme, AÜİF Dergisi, VI, 1–4 (1957), ss. 70–79.

1959

İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri, Ankara 1959. (D e L a c y O'L e a r y'nin *Arabic Thought and Its Place in History* adlı kitabının Y. Kutluay ile birlikte tercümesi)

Prof. Dr. Y. Abadan - Prof. B. Savcı, *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Umumî Bir Bakış*, AÜİF Dergisi, VIII (1958-1959). (Kitap Tenkidi).

Matrakçı Nasûh, Hayatı, Eserleri, İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, I (1959), ss. 111 — 122.

1960

Matrakçı Nasûh'un Süleyman-nâmesi, V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-17 Nisan 1956, Kongreye Sunulan Tebliğler, ss. 374-388, Ankara 1960.

Tabîb Ramazan'ın Yeni Bir Eseri, AÜİF Dergisi, VIII (1960), ss. 55-60.

Din Fenomenolojisi, AÜİF Dergisi, VIII (1960), ss. 51-54.

V. Minorsky, *The Chester Beatty Library, A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*, with an Introduction by the late J.V.S. Wilkinson, Dublin 1958, Belleten, XXIV, 96 (Ekim 1960), ss. 665-668. (Kitap Tenkidi).

1961

Kanunî'nin Cülûsu ve İlk Seferleri, Ankara 1961. AÜİF Yayınları 31.

Türkiye'nin Dinî Tarihine Umumî Bir Bakış, AÜİF Dergisi IX (1961), ss. 109–120.

Öğretmen Yetiştirme Meselesi, Eğitim Hareketleri, Sayı 77 (Mayıs 1961).

Türk Düşüncesi, Karamanoğlu Mehmet Bey ve Yunus Emre, Eğitim Hareketleri, Sayı 78 (Haziran 1961).

1962

Türkiye'nin Dinî Tarihi İle İlgili Notlar, I: Üstüvanî Risâlesi, AÜİF Dergisi, X (1962), ss. 71–78.

Gazavat-nâmelere Ek III, AÜİF Dergisi, X (1962), ss. 167-174.

Bir Türk Minyatür Ekolü, E.J. Grube'nin tebliğinin tercümesi, Milletlerarası Birinci Türk San'atları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler, ss. 217-247, Ankara 1962.

VIII – XII. Yüzyıllar Orta-Asyasında Mimarî Abideler, Y. Yaralov'un tebliğinin tercümesi, Milletlerarası Birinci Türk San'atları Kongresi, Ankara 19-26 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler, ss. 401-407, Ankara 1962.

1963

Matrakçı Nasûh, Ankara 1963. AÜİF Yayınları 43.

Ferdî, The Encyclopedia of Islam, New Edition.

Muradî ve Eserleri, Belleten'de basılmaktadır.